

**T. C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
EKONOMİK BÜYÜME VE KALKINMA BİLİM DALI**

**PIYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ SÜRECİNDE TÜRKMENİSTAN EKONOMİSİ:
SOSYO-EKONOMİK BİR ANALİZ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Kylych JELİLOV**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Metin SARAÇOĞLU**

Ankara 2007

ONAY

Kylych JELİLOV'a ait "Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkmenistan Ekonomisi : Sosyo-Ekonomik Bir Analiz" başlıklı bu çalışma 23/10/2007 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Ekonomik Büyüme ve Kalkınma dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

.....

PROF. DR. Fevzi Rifat ORTAÇ

.....(Başkan)

.....

YRD. DOÇ. DR. Metin SARAÇOĞLU

.....

.....

DOÇ. DR. Gülen Elmas ARSLAN

.....

ÖNSÖZ

Hiç şüphesiz Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsız Türkmenistan'ın kurulması, Türkmenistan için son derece önemli bir tarihsel dönemeçtir. Şöyle ki bu tarihsel dönemeçten sonra Türkmenistan yeni devlet, yeni hukuk, yeni yönetim, yeni toplum ve yeni ekonomi anlayışı yönünde önemli adımlar atmıştır.

Piyasa ekonomisine geçiş dönemi olarak adlandırdığımız süreç, Türkmenistan'ın geleceği için çok önemli bir dönem olduğundan dolayı tez konum olarak "Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkmenistan Ekonomisi: Sosyo-Ekonomik Bir Analiz" seçtim.

TBMM kütüphanesinden ve Milli Kütüphane'den (özellikle gazete koleksiyonlarından) zaman ve imkân ölçüsünde yararlandım. Bunun dışında Türkmenistan'ın milli istatistik verilerinden, İMF'nin ülke raporlarından, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı'nın yıllık raporlarından, Asya Kalkınma Bankası Ülke etütlerinden ve diğer kaynaklardan istifade ettim. Zamanımın ve imkânlarımın elverdiği ölçüde Türkmen gazete ve dergilerden faydalandım.

Tezin yazılmasında destek ve yardım veren Yrd. Doç. Dr. Metin Saraçoğlu'na ve çalışma sürem boyunca yardımcı olan aileme katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Kylych JELİLOV

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	vi
TABLolar.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE PİYASA EKONOMİSİ

1.1.Küreselleşme Olgusu Tanımsal Düzlem ve Açıklama	3
1.1.1. Dünyada Küreselleşmenin Seyri.....	7
1.1.1.1. Birinci Küreselleşme Evresi Ve Özellikleri.....	8
1.1.1.2. İkinci Küreselleşme Evresi Ve Özellikleri.....	10
1.1.2.Küreselleşme Ölçütleri.....	12
1.1.3. Küreselleşmenin Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerindeki Etkisi.....	15
1.1.4. Küreselleşmenin Temel Dinamikleri.....	17
1.1. 4.1. Çok Uluslu Şirketler.....	17
1.1. 4. 1. 1. Çok Uluslu Şirketlerin Büyüklükleri.....	19
1.1. 4. 1. 2. Çok Uluslu Şirketlerin Faaliyet Yöntemleri.....	21
1.1.4.1.2.1. Çok Uluslu Şirketlerin İhracat-İthalat Faaliyetleri.....	22
1.1. 4.1. 2. 2. Lisans ve Teknik Anlaşmalar.....	23
1.1. 4. 1. 2. 3. Hisse Senedi Yatırımları.....	25
1.1. 4. 1. 2. 4. Doğrudan Sermaye Yatırımları.....	27
1.1. 4. 1. 2. 5. Ortak Girişim.....	28
1.1. 4. 1. 2. 6. Stratejik İttifaklar.....	29
1.1.4.2 Teknolojik Gelişme.....	30
1.1.4.3. Uluslararası Sermaye Hareketleri.....	32
1.1.5 Küreselleşmenin Ortaya Çıkardığı Sonuçlar.....	34
1.2. Piyasa Ekonomisi.....	37
1.2.1. Piyasa ve Planlı Ekonomilerini Ayırt Eden Unsurlar.....	39

1.2. 1. 1. Fiyat.....	39
1. 2. 1. 2. Kurumlar.....	42
1.2. 2. Piyasa Ekonomisinin Koşulları.....	43
1.2. 2. 1. Piyasa Ekonomisinin Temel Özellikleri.....	44
1.2. 3. Piyasa Ekonomisinin Doğurduğu Sonuçlar.....	46
1.2. 3. 1. Kaynakların Optimum Kullanımı ve Verimlilik.....	47
1.2. 3. 2. Fiyatların Maliyetler Düzeyine Yaklaşması ve Normal Kâr.....	48
1.2. 3. 3. Kaynakların Etkin Kullanımı.....	48
1.2. 3. 4. Kişisel Tercih ve Kararların Etkin Koordinasyonu.....	49

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKMENİSTAN EKONOMİSİNDE

GEÇİŞ SÜRECİ ÖNCESİ VE GEÇİŞ SÜRECİNDE UYGULANAN REFORMLAR

2. 1. Tarihi Süreçte Türkmenistan.....	50
2. 2. XX. Yüzyılda Türkmenistan'ın Devlet Deneyimleri.....	51
2. 3. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği İçinde Türkmenistan'ın Konumu.....	53
2. 4. Mekezi Planlama Ekonomisinden Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş.....	54
2. 4.1. Başlangıç Şartları.....	55
2. 5. Coğrafik Konumu.....	56
2. 6. Siyasi Yapı.....	57
2. 7. Ekonomik ve Sosyal Yapı.....	58
2. 7. 1. Eğitim.....	64
2. 7. 2. Sağlık ve Sosyal Sigorta.....	67
2. 8. Tarım Sektörü	69
2. 8. 1. Pamuk.....	74
2. 8. 2. Tarımsal Üretimin Ekonomide Yeri ve Önemi.....	76
2. 8. 3. Hayvancılık ve Balıkçılık.....	77

2. 9. Sanayi Sektörü.....	79
2. 9. 1. İmalat Sanayi.....	82
2. 10. Enerji ve Madencilik.....	83
2. 10. 1. Petrol.....	84
2.10. 2. Doğalgaz.....	85
2. 10. 3. Elektrik Enerji.....	87
2. 10. 4. Madencilik.....	89
2.11. Hizmetler Sektörü.....	90
2. 11. 1. Turizm.....	90
2. 12. İnşaat.....	92
2. 13. Ulaştırma ve Telekomünikasyon.....	93
2. 14. Bankacılık.....	94
2. 15. Banka Dışı Finans Kurumları.....	96
2. 16. Dış Ticaret	97
2. 16.1. İthalat ve İhracat.....	97
2.16. 2. Başlıca İhraç ve İthal Ettiği Ürünler.....	98
2.16. 3. İhracat ve İthalat Yaptığı Başlıca Ülkeler.....	102
2.16. 4. Türkmenistan'ın Türkiye İle Dış Ticareti	103
2.16. 5. Eximbank Kredileri.....	106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKMENİSTAN EKONOMİSİNDE

GEÇİŞ SÜRECİ GENEL EKONOMİK YAPI VE UYGULANAN

REFORMLARIN SONUÇLARI

3. EKONOMİK YAPI.....	107
3. 1. Geçiş Dönemindeki Ekonomik Gelişmeler ve Uygulanan Reformların Sonuçları.....	110
3. 1. 1. Özel Sektörün Gayri Safi Milli Hasıla İçindeki Payı ve Özelleştirme Reformları.....	113
3. 1. 2. Fiyatların ve piyasa işlemlerinin serbestleştirilmesi reformları.....	116
3. 1. 3. Mali sistem ve kambiyo rejimi reformu.....	117
3. 1. 4. Kurumsal yapının reformu.....	121

3. 1. 5. Düzenleyici Mevzuatın Geliştirilmesi ve Hukuk Sisteminin Reformu.....	122
3. 1. 6. Özel Mülkiyet Hakkının Tanınması ve Özel Hukuk Alanının Oluşturulması.....	124
3. 1. 7. Gümrük ve Dış Ticaretle İlgili Yasal Düzenlemeler.....	126
3. 1. 8. Siyasal Yaşam.....	129
3.1.8.1. Yasama.....	130
3.1.8.2. Yürütme	130
3.1.8.3. Yargı	131
3.1.9. Eğitim ve Sağlık.....	133
3. 2. Türkmenbaşı Sonrası Türkmenistan.....	135
SONUÇ.....	138
KAYNAKÇA.....	144
EKLER.....	149
ÖZET.....	155
ABSTRACT.....	157

SİMGELER VE KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ADB	: Asya Kalkınma Bankası
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BDT	: Bağımsız Devler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
COMECON	: Doğu Bloku Ülkeleri Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi
DMHB	: Devlet Mal ve Hammadde Borsası
ECO	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
FERF	: Yabancı Döviz Fonu
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IFAS	: Aral Gölü'nü Kurtarma Uluslararası Fonunu
İBRD	: Uluslararası Yeniden Yapılandırma Ve Kalkınma Bankası
İMF	: Uluslararası Para Fonu
KDV	: Katma Değer Vergisi
LAFTA	: Güney Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİO	: Shanghai İşbirliği Örgütü
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TİKA	: Türk İşbirliği Ve Kalkınma Ajansı
TKP	: Türkmenistan komünist partisi
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim, Kültür ve İletişim Kurumu
UNFPA	: Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu
USAID	: Amerika Uluslararası Kalkınma Örgütü
WB	: Dünya Bankası WTO
WHO	: Dünya Sağlık Teşkilatı
CPI	: Yolsuzluk Aydınlatma Endeksi

TABLOLAR

Tablo 1: Ülkelerin Küreselleşme Ölçütleri Göstergesi.....	13
Tablo 2: Dünyanın En Büyük Otuz Çok Uluslu Şirketleri.....	20
Tablo 3: Küreselleşmenin Dünya Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi.....	35
Tablo 4: Genel Ekonomik Göstergeler.....	60
Tablo 5: Yıllar İtibariyle GSYİH'nın Sektörel Dağılımı.....	62
Tablo 6: Yıllar İtibariyle İnternet Kullanımındaki Artışlar.....	63
Tablo 7: Yıllara Göre Yüksek Öğretim ve Orta Öğretim Okul Sayısı ve Öğrenci Sayısı.....	65
Tablo 8: Türkmenistan'daki Türk Okulları Sayısı.....	66
Tablo 9: Türkmenistan'daki Sağlık Sektörünün Temel Verileri.....	67
Tablo 10: 2004 Yılı Türkmenistan'daki Sağlık Sektörünün Temel Verilerin Vilayetlere Göre Dağılımı.....	68
Tablo 11: Toplam Ekim Alanı ve Ürünlere Göre Dağılımı.....	71
Tablo 12: Toplam Ekim Alanı ve Vilayetlere Göre Dağılımı.....	72
Tablo 13: Yıllar İtibariyle Temel Tarım Ürünleri Üretim Miktarları.....	73
Tablo 14: Tarım Ürünlerinde Hektar Başına Düşen Mahsul.....	75
Tablo 15: Yıllar İtibariyle Toplam Nüfusun Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı.....	76
Tablo 16: Yıllar İtibariyle Belli Başlı Hayvan Sayısı.....	79
Tablo 17: Sanayi Üretimin Yapısı.....	81
Tablo 18: Sovyet Döneminin Son Beş Yılında Çıkarılan Petrol ve Gaz.....	84
Tablo 19: Yıllar itibariyle Türkmenistan'ın Petrol ve Doğalgaz Üretimi.....	85
Tablo 20: Elektrobalans.....	88
Tablo 21: Türkmenistan'a Gelen Toplam Turist Sayısı.....	91
Tablo 22: Türkmenistan'ın ulaştırma sektörünün ana göstergeleri.....	93
Tablo 23: Yıllara Göre İthalat ve İhracatı.....	98
Tablo 24: Yıllar İtibariyle Türkmenistan İhracatının Başlıca Kalemleri ve Bu Kalemlerin Toplam İhracatındaki Payı.....	100
Tablo 25: Yıllar İtibariyle Türkmenistan İthalatının Bazı Başlıca Kalemleri ve Bu Kalemlerin Toplam İthalattaki Payı.....	101
Tablo 26: 2004 Yılında Türkmenistan'ın BDT Ülkeleri ile Dış Ticareti.....	102

Tablo 27: 2004 Yılında Türkmenistan'ın BDT Dışında İhracat ve İthalat Yaptığı Ülkeler.....	103
Tablo 28: Türkmenistan'ın Türkiye İle Olan İhracat ve İthalatı.....	104
Tablo 29: Türkmenistan'ın Türkiye'den İthal Ettiği Mallar.....	104
Tablo 30: Türkmenistan'ın Türkiye'ye İhraç Ettiği Mallar.....	105
Tablo 31: Eximbank Kredisi.....	106
Tablo 32: Ülkeler İtibariyle Doğalgaz Rezervleri.....	111
Tablo 33: Ülkelerin İnsani Kalkınmışlık Endeksi'ne Göre Sıralaması.....	112
Tablo 34: Türkmenistan'ın Vilayetlere Göre Sektör Payı Dağılımı.....	114
Tablo 35: Ülkelerin Yolsuzlukları Aydınlatma Göstergeleri.....	132
Tablo 36: Türkmenistan ve ABD Sağlık Göstergeleri Kıyaslanması.....	134

GİRİŞ

Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş kavramı Türkmenistan gibi geri kalmış ve gelişmeye çalışan bir ülke için; ekonomik faaliyetlerin fiyatlar ve piyasa işlemlerinin serbestleştirilmesi, kaynakların en etkin kullanılacak şekilde yeniden dağıtılması, mikro ekonomik istikrar için piyasa ağırlıklı enstrümanların geliştirilmesi, özelleştirmeler vasıtasıyla ekonomik verimlilik ve etkin bir işletme yönteminin sağlanması, sıkı bütçe disiplini uygulanarak ekonomik verimliliğin sağlanması, mülkiyet hakları, hukukun üstünlüğü ve şeffaf bir piyasa giriş düzenlemesi içeren kurumsal ve hukuki bir çerçevenin oluşturulması unsurlarını içermektedir.

Türkmenistan'ın bağımsızlık, tarafsızlık ve politik istikrar altında gelişmesi; ekonomik ve sosyal gelişmeye ve ayrıca da toplumun kültürel ve psikolojik açılarından yenilenmesine geniş bir perspektif açmıştır. En önemli sorunların çözülmesindeki başarılar, Türkmenistan'ın geçirdiği deneyimi olumlu şekilde kullanması olanağını vermiş ve yeni yüzyılda bunları daha dinamik hale getirmesinin ön şartını oluşturmuştur.

Türkmenistan Sovyetler Birliği içerisinde önemli bir tarımsal ürün (pamuk) üreticisi ve ihracatçısıdır. Ülke büyük maden kaynaklarına ve önemli miktarda maden çıkarma kapasitesine sahiptir. Sovyetler Birliği ekonomisine ileri düzeyde entegre olan Türkmenistan ekonomisi ülkenin bağımsızlığını kazanmasından sonra eski ekonomik bağlantıların ortadan kalkması nedeniyle ciddi ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Ancak Türkmenistan hükümeti tarafından uygulanan sıkı para ve maliye politikaları sonucu makroekonomik istikrarın sağlanırken, ekonomik ve mali mevzuatın iyileşmesi, genel olarak da ekonominin büyümesi başarılmıştır.

Türkmenistan bu güne kadar gerek küresel gerek bölgesel bazdaki ilişkilerinde başarılı bir tarafsızlık siyaseti ve serbest piyasa geçiş sürecinde

gerçekleştirdiği reform ve sanayileşme hamleleri ile BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ölkeler arasında daha iyi bir konuma gelebilmiş ve dñnyanın istikrarlı ölkelerinden biri olmayı başarmıştır.

Tezin birinci bölümü, bağımsızlık sonrası ister istemez etkileşim içinde kaldığı küreselleşme ve kamu ekonomisinden piyasa ekonomisine geçiş süreci yaşandığından, küreselleşme olgusunu ve piyasa ekonomisi kavramlarını tanımlamaya ayrılmıştır. Bu bölümde küreselleşme ölçütleri ve Türkmenistan ekonomisinin ne kadar küreselleştiği incelenecektir.

Tezin ikinci bölümünde Türkmenistan'ın bağımsızlık öncesi sosyo-kültürel ve ekonomik yapısını yansıtan analizler gerçekeştirilecektir. Tezin araştırma konusu sosyo-ekonomik olduğundan: tarihi yapı, kültür özellikleri, coğrafi yapısı, devlet deneyimleri ve bağımsızlık anındaki ekonomik verileri değerlendirilecektir. Devamında bağımsızlık süresi boyunca uygulanan reformlar değerlendirilecektir. Bağımsızlıktan bu yana geçen 16 yıl süre zarfında uygulanan bütün reformların sayılması mümkün değildir, ancak bir sosyo-ekonomik araştırma için en mühim reformlar değerlendirilecektir. Bu bölümde en çok çekilen sıkıntılardan birisi veri bulma sıkıntısı olduğundan 1994–2004 yılları verileri ağırlıkla kullanılmıştır.

Üçüncü bölümde tezin ikinci bölümünde anlatılan politika uygulamalarının sonuçları değerlendirilecektir. Bununla beraber Türkmenistan'ın ekonomik yapısının son hali arz edilecektir. Son halini arz ederken diğer ölkelerin tarihi deneyimlerinden bahsedilecektir.

Sonuç bölümünde tezin ulaştığı sonuçlar değerlendirilecektir. Sonuçların yorumu sübjektif olup kişisel görüşleri yansıtmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE PİYASA EKONOMİSİ

Türkmenistan ve diğer Sosyalist ekonomilerinin lügatine yeni girmesine karşın Küreselleşme ve Piyasa Ekonomisi kavramları ekonomistlerin en ünlü iki kavramı olmayı başarmışlardır. Çoğu iktisatçıların demokrasinin önkoşulu olarak gördüğü küreselleşme ve piyasa ekonomisi olguları daha şimdiden bütün dünyayı etkisi altına almıştır.

1.1. KÜRESELLEŞME OLGUSU TANIMSAL DÜZLEM VE AÇIKLAMA

Küreselleşme kavramı son yıllarda belki de en popüler tartışma konularından biri olmuştur. Herkes küreselleşmeye ayrı anlamlar yüklemekte ve doğal olarak bununla beraber çok farklı tanımlar türetmektedirler.

Basit bir dille küreselleşme; bir grup tarihsel dünya toplumlarının global bir sistem içerisinde bir araya getirilmesi süreci olarak tanımlanabilir.¹

Kimine göre küreselleşme:

“Dünyanın ekonomik bir bütün oluşturma, dünya toplumlarının birbirine benzeme, buna bağlı olarak tek bir küresel kültürün veya ortaya çıkmasını veya toplumların kendi kimliklerini ifade etme ve

¹ George MODELSKİ, “Globalization”, The Global Transformations Reader, Ed. David HELD, Anthony McGrew, Madlen, Polity Pres, 2000, s.49-53.

tanımlama, nihayet dünyanın sıkışması, küçülmesi, ulusal olan her şeyin anlamını yitirmesi ve dünyanın tek bir mekân olarak algılanma bilincinin artış sürecini tanımlamak için kullanılmaktadır”²

Kimisi bu şekilde açıklarken kimisi de küreselleşmenin bir sömürü aracı, bazılarının rahat hayat peşinde koşarken bazılarının geçim kaynağını her gün düşündüren ve umutsuzluğa sürükleyip kaybedenlerin ve kazananların dünyasını oluşturan bir araç olduğu düşünülmektedir.³

Ancak küreselleşmede genel görüş; devletin küçülmesi, toplumsal zorunlulukların azalması, ekonomik faaliyetlerin serbestleşmesi, milli ekonomilerin birbirine sıkı temas içinde olması şeklindedir.⁴

Tanımların birçoğunda göreceğimiz üzere en önemli faktör ekonomik boyut olarak öne çıkmakta ve küreselleşme ekonomik faaliyetlerin daha çok uluslararası bir seviyede yani küresel (global) boyuta ulaşip ekonomilerin birbirine bağımlılığı olarak tanımlanmaktadır. Küreselleşme; ulusal ekonomiler adına neredeyse hiçbir şey bırakmadan siyasi, yönetim, istihdam, doğal kaynaklar, bilgi yönünden birbirine bağlılığın, ekonomik ve siyasal yapılanması da denilebilir.

Küreselleşmenin tanımı hakkında görüş farklılıklarının olmasındaki temel neden küreselleşmenin her ülkede farklı etkiler doğurmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü insanlar küreselleşmeden neyi bekledikleri ve neyi elde ettiklerini kıyaslarlar. Bir nevi rasyonel beklentiler teorisinin açıklanması gibidir. İngilizler gibi Amerikalılar da daha erken davranıp dünya ekonomilerine bütünleşme sağlamalarından kaynaklanan lider olma rolünü

² Hasan TUTAR, **Küreselleşme Sürecinde İşletme Yönetimi**, İstanbul, Hayat Yayıncılık, 2000, s.17-18.

³ Anthony GIDDENS, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, İstanbul, Alfa Yayıncılık, 2000, s. 27.

⁴ Dani RODRİK, “Globalleşme Sınırı Aştı mı?”, Küreselleşme Okumaları, Der. Kudret BÜLBÜL, Çev. İzzet AKYOL ve Fatma ÜNSAL, Ankara, Kadim Yayınları, 2006, s. 84.

elde etmişlerdir. Ondan dolayı bu ülkelerdeki çoğu insanın küreselleşmeye bakışı nispeten daha fakir ülke insanların küreselleşmeye bakışından çok farklıdır.

Görüldüğü gibi zaman, mekân, imkân ve benzeri koşullar küreselleşmeye olan bakışları etkilemektedir. Dolayısıyla her insanın bakış açısı olduğundan, insan sayısı kadar küreselleşme tanımının olduğu düşünülebilir.

Aslında küreselleşme tanımının temelinde yeni ekonomik düzen yatmaktadır. Ulusal ekonomilerin yöntemlerinin ve stratejilerin artık geçersiz olduğunu kaydetmek için bir vurguyu ifade etmektedir. Küresel ve yerel politikaların biri birinin geçerliğini tehdit ediyor gibi gözükmektedir. Bu çekişmeyi yerel politikaların kaybediyor olması olası bir durum. Çünkü uluslar giderek kozmopolit bir hale geliyor. Bu sadece ulus anlamında değil, aynı zamanda ekonomik yapı için de geçerlidir. Eskiden uluslararası iktisat teorilerinde karşılaştırmalı üstünlüğe sıkça örnek olarak verilen Portekiz şarabı örneği artık kitaplarda konu olmuyor. Portekiz deyince çok daha karmaşık ekonomik yapı geliyor aklımıza veya İngilizlerin karakteristik ipliği artık güney Asya'nın eseri olma yolunda hızla ilerlemektedir. Buda ekonominin karakteristik özelliklerinin neredeyse kaybolduğunu göstermektedir. Onun için çağdaşlar daha çok ilerlemelere açık olmakta ve bu kültürel zenginleşmeyi memnuniyetle karşılamaktadırlar. Ancak gericiler bu yeniliklere daha kapalı davranış sergileyip tehlikeli bulmaktadırlar.⁵

Tarihe baktığımızda dünya ekonomik buhranı, ülkeler arası dış ticareti engelleme mücadelesi sonucunda doğmuştur. Günümüzde küresel etkenler kapalı ekonomi oluşturma şansı bırakmamıştır. Çünkü ülkeler uluslararası anlaşmalar ile rekabete imkân tanıyacaklarına dair teminat vermişlerdir.

⁵ Anthony GIDDENS, a.g.e., s. 16.

Küreselleşmenin son zamanlarda tüm dünyada revaçta olan bir tartışma konusu olmasının en önemli sebebi küreselleşmenin büyük küçük demeden herkesi etkilemesidir. Ülkeler küreselleşmeye karşı görmezlikten gelmenin bir fayda vermeyeceğini anlamışlardır. Dolayısıyla ülkeler küreselleşme olgusundan yararlanma veya en azından az zararla kurtulmaya çalışmaktadırlar.

Aslında her yeri tehdit eden, Amerika ve zengin batı devletler menşeli küreselleşmenin sadece gelişmekte olan ülkelere zararları göze çarpmaktadır. Ancak, Amerika'ya veya batılı devletlere yaptığı etkiyi kimse dikkate almamaktadır.

En basitinden söylersek kürselleşmenin temel dinamikleri arasında olan çok uluslu şirketlerin yatırımlarının artık gelişmemiş ülkelere doğru kayması en basitinden gelişmiş devletlerde işsizliği arttırmakta belki sermayenin yabancı ülkelere kaymasını sağlamakta ve benzeri etkiler görülmektedir. Onun için küreselleşme tek yönlü bir etki değildir ve birileri bundan mutlak zaferle ayrılmamaktadır.

Aslına bakılırsa küreselleşme ile daha önceleri tartışmalara konu olan sömürgecilik kavramları neredeyse birbirinin aynısı gibi gözükmemektedir. Sömürgecilikte yapı basittir; iki ülke arası etkileşim gerçekleşmektedir. Küreselleşmede; ülkenin diğer ülkelerle veya kuruluşlarla kendi arasında bağımlılığından söz edilmektedir.⁶

Emperyalizmde en önemli tartışma konusu olan gelir dağılımı problemleri bir kenara bırakılıp, daha çok sömürme ve sömürmenin yanında bir gelişim sağlama gibi bir düşünce hâkimdir.⁷

⁶ Korkut BORATAV, “**Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?**”, Küreselleşme, Der. E. Ahmet TONAK, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2000, s.28.

⁷ **a.g.m.**, s. 28.

Küreselleşme ile birlikte uluslararası sermaye ve mal piyasalarına akıl almaz bir güven sergilenmektedir. Artık sosyoekonomik gelişimlerin devlet tarafından gerçekleştirilmesine inanılmamaktadır. Siyasi iktidarın sosyoekonomik reformları gerçekleştirebileceğine inanmamaktan ziyade tamamen hayal gözü ile bakılmaktadır.⁸

1.1.2. Dünyada Küreselleşmenin Seyri

Küreselleşme sürecinin bugün kazandığı boyutlar ekonomik, teknolojik, siyasal alanlarda karşımıza çıkıyor ve küresel, bölgesel, ulusal ve bireysel düzeyde olmak üzere birçok düzeyde yaşamımızı etkiliyor. Örneğin mal üretiminin nasıl hızla arttığına ve üretimin parçalanarak neredeyse tüm dünyaya yayıldığına tanık oluyoruz. Mal ve hizmet piyasasının küresel bir boyut kazandığını ve örneğin 1985-1994 arasında dünya ticaret hacminin dünya hasılasındaki artış oranının iki katı büyüdüğünü görmekteyiz.⁹

Toplam direkt yurtdışı yatırımların dünya hasılası içindeki payının 1980–1994 arasında ikiye katlandığını ve daha da önemlisi günlük sermaye dolaşımının, 1980 ortalarında 200 milyar dolayında iken, 1998 ortalarında 1.5 trilyon dolara ulaştığını görmekteyiz.¹⁰ Buna bağlı olarak hemen her ülkede yatırımcı sermayeden çok finansal sermayenin, reel sektörden çok mali sektörün büyümesi gibi gerçekliklerle karşılaşyoruz. Örneğin 1983-1987 arasında gelişmekte olan ülkelerin dünya direkt yatırımlarından aldığı pay % 24'den % 32'ye çıkarken, tahvil ve bono akışlarının çok daha hızla büyüyerek 1983'de dünya hasılası içindeki % 0,5'lik payını 1989'da % 2'ye, 1996'da % 4'e çıkardığını biliyoruz. Bu nedenle de ABD'de sermaye piyasasının

⁸ a.g.m. , 29

⁹ Dani RODRİK, Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler, İstanbul, Sabah Kitapları, 2000, s. 19.

¹⁰ Aytekin YILMAZ, İkinci Küreselleşme Dalgası, Ankara, Vadi Yayınları, 2004, s.49.

değerinin 1989-1997 arasında üç kat büyüdüğü, 1991-1996 arasında Amerikalıların net finansal varlıklarının 5.5 trilyon dolar artmıştır. Bu büyüme kuşkusuz şirket evlilikleri, şirketlerin çok uluslu olmanın ötesinde ulus ötesi bir nitelik kazanmaları gibi gelişmelerle birlikte gerçekleşmekte ve küresel şirketler artık tüm dünyayı etkileyen bir ekonomik güce ulaşmaktadır.¹¹

Küreselleşme sürecinde ulus devletler sermayeyi çekmek için çok sıkıntılar yaşamaktadırlar. Çünkü sermaye hareketliliğinin sınırsızlığı nedeniyle sermaye kaçabilir veya hiç getirilemeyebilir Cazip koşulların yanı sıra istikrar ve güven sağlanması da önemli bir koşul olarak öne sürülmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde artan borçlar ve yabancı sermaye gereksinimi bütün bu koşulları sağlamayı zorlamaktadır. Öte yandan artan kamu borçları finansal sermaye için büyük kâr sağlayan bir alan oluşturur ve bu sermayeye önemli bir gelir transferi sağlar. Artan borç ve faiz ödemeleri içinde devletin sosyal yatırım yapmasını imkânsız hale getirmiştir. Bu yüzden gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere kıyasla daha çok küreselleşme tartışmaları yapılmaktadır.

1.1.1.1. Birinci Küreselleşme Evresi Ve Özellikleri

Tarihsel olarak küreselleşme kavramı incelendiğinde, küreselleşme olgusu ilk olarak eski Roma imparatorluğunda görülmektedir. Roma İmparatorluğu'nda Britanya'dan Fırat nehrine kadar vergi ödemeden geçilebilmesi sağlanmıştır. Tarihte küresel anlamda alınan ilk karar olarak geçen ve günümüzdeki Gümrük Birliği'ni andıran bu olay, zamanla Çin

¹¹ Hasan TUTAR, a.g.e., s. 43-48.

Hanedanlığı, Moğol İmparatorluğu, Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük imparatorlukların uygulamalarıyla devam etmiştir.¹²

Küreselleşme evreleri veya küreselleşmenin kendisi kavramı gereği bir gelişme, değişmeyi ve büyümeyi simgelemektedir. Bu yüzden ilk küreselleşme olgularından birisi olarak tarım reformları gösterilebilir. Daha sonra küreselleşmeyi hızlandıran buhar gücü buluşu, ekonomik olarak çok hızlı yayılıma sebep olmuştur. Buhar gücü buluşu küreselleşme dalgası ve hatta küreselleşme evresi olarak anılmaya başlanmıştır.

Birinci küreselleşme evresi, İngiltere kökenli dünyaya yayılmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimi diye adlandırılan süreçte İngiltere’de akıl almaz hızla buluşlar gerçekleştirilmiştir. Mesela buhar gücünün keşfi ile eski üretimden 100-150 kat daha fazla üretime başlanmıştır. Bu üretilen malların satılması için yaygın taşıma ağı gereklidir. Zamanla gerekli olan deniz ve tren yollarının gelişmesi gerçekleşmiştir. Gemilerin gelişmesi güçlü bir filo demektir. İngiltere güçlü kraliyet donanması ile hem giden malların güvenliğini sağlamakta hem kapalı kalmak isteyen krallıkları ticari alışverişe zorlamaktadır. Mesela Çin Hanedanlığı, Japonya İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu ile ticari anlaşma sağlanmıştır. Bütün bu ülkelerle İngiliz malları serbestçe satılabilir anlaşması imzalandığına göre baskı hangi devletten geldiği tahmin edilebilmektedir.¹³

İngiltere’de güçlü ticaret ağları oluşturduktan sonra en büyük sıkıntıların birisi iletişim olmuştur. İletişim sektöründe ilk olarak telgraf ve telefon yine İngiltere’de icat edilmiştir. Öyle ki 1900’lü yıllarda İngiltere dünya ticaretinin %8’ini temin etmektedir. Kapitalist ekonomide bir malın arzı, müşteri memnuniyeti ve talebi üzerine belirlendiğinden geri bildirim ne kadar gerekli olduğu açıkça ortadadır.

¹² Dani RODRÍK, **a.g.m.**, s. 38-39.

¹³ Aytekin YILMAZ, **a.g.e.**, s. 41-54.

Birinci küreselleşme evresinde sermaye hareketleri fazla değildir. Dünya sermaye hareketlerinin %90'ı yatırım ve ticaret için yapılmaktadır.¹⁴

İngiltere'de sanayi devrimi gerçekleşince emek ihtiyacı doğmuştur. İngiltere'de ilk başlarda emek sıkıntısı çekilse de daha sonra nüfus patlaması yaşanmıştır ve emek ihtiyacı giderilmiştir. Sermaye hareketliği serbest olduğundan 1815–1890 yıllarında İngiltere nüfusunun %5'i, İsveç'in %7'si ve İspanya nüfusunun %6'sı başka ülkelere göç etmişlerdir.¹⁵

İngiltere nüfus ve toprak olarak küçük olmasına karşın zamanında Güneşlerin Batmadığı Ülke diye adlandırılmıştır. İngiltere bu siyasi gücü yaptığı ittifaklardan almıştır. Güç dengesinin iyi koruyan İngiltere uyguladığı politikalar sonucu günümüzde bile 35 ülkede askeri üs kurmuş durumdadır ve G-8 ülkeleri arasındadır.¹⁶

1. 1. 1. 2. İkinci Küreselleşme Evresi Ve Özellikleri

Küreselleşme evreleri sosyolojik olaylar olduğundan net bir biçimde zamanı cetvelle bölerek ikinci küreselleşme evresi burasıdır demeye imkân yoktur. Genel olarak sosyologlar ikinci küreselleşme evresinin temel özelliği olarak Amerika'nın tek güç olarak piyasaya çıkışını kabul etmektedirler. Bazı sosyolog ve iktisatçılar Sovyetler fiili olarak dağılmasa da etkisini 1980'lerden sonra yitirmiştir düşüncesi ile ikinci küreselleşme evresi o tarihte başlamıştır demektedirler. Bazıları da küreselleşmenin ikinci evresi olarak Sovyetlerin fiili

¹⁴ a.g.e., s. 45.

¹⁵ a.g.e., s. 41.

¹⁶ a.g.e., s. 53.

dağılışı tarihini almaktadırlar. Ancak net olan şudur ki Amerika'nın tek kutuplu yönetime geçmesi ikinci küreselleşme evresinin başlangıç noktasıdır.¹⁷

Amerika'nın tek kutuplu yönetime geçmesi ikinci küreselleşme evresinin tek göstergesi değildir. Her şeyden önce 1970'lerde hızlanmaya başlayan çok uluslu şirketler olgusu mevcuttur. Çok uluslu şirketlerin yaygınlaşması ile 1980'lerde iletişimin gelişmesi başlamıştır. Günümüzde çok uluslu şirketlerin ve uluslararası kuruluşların günlük işlem hacmi 1,5 trilyon Dolara ulaşmıştır. Hâlbuki bu rakam 1900'lü yıllarda günlük sadece bir milyon Dolar civarındadır. 1900'lü yıllara sermaye akışları %90 yatırım ve ticaret için olmaktadır ancak ikinci küreselleşme evresinde 1,5 trilyon doların sadece %10'u yatırım ve ticaret amacı gütmektedir ve kalan % 90'lık kısmı spekülasyon sermaye hareketidir.¹⁸

İkinci küreselleşme evresi birinci küreselleşme evresi ile çoğu yönden benzerlik taşısa bile temelde farklıdır. Mesela birinci evrede tren yolları, deniz taşımacılığı ulaşım maliyetlerini düşürmesine karşın, ikinci evrede iletişim maliyetleri düşüşü daha belirgindir. Uçak sanayisinin gelişimi taşımacılığı çok hızlandırmıştır ancak internetin sağladığı iletişim yaygınlığı küreselleşmenin ikinci evresinin temel göstergesi olmayı başarmıştır.

İkinci küreselleşme evresinde sermaye hareketliliği sınırsız olmasına karşın emek hareketliliği sınırlıdır. Birinci küreselleşme evresinde ise tam tersi bir durum geçerlidir sermaye akışı çok az ancak emek hareketliliği sınırsızdır.¹⁹

Birinci küreselleşme evresinde baş aktör İngiltere genç nüfus patlaması yaşamıştır, ancak ikinci küreselleşme aktörleri Amerika ve

¹⁷ Baskın ORAN, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, Ankara, İmaj Yayınevi, 2000, s. 9–11.

¹⁸ Aytekin YILMAZ, **a.g.e.**, s. 49.

¹⁹ **a.g.e.**, s. 49-51.

Avrupa’da tam tersi, nüfus yaşlıdır. Genç neslin çok büyük kısmı fakir ve gelişmekte olan ülkelerdedir.

Birinci küreselleşme evresinde İngiltere’nin güç kaynağı ittifaklar ve güçler dengesidir. İkinci küreselleşme evresinde ise Amerika ve Batı’nın güç kaynağı askeri üstünlük ve dayatmadır. Amerika dünya ekonomisinin %22’sine sahipken bu rakam İngiltere için 1900’lü yıllarda sadece %8’dir. Günümüzde Amerika dünyanın en büyük askeri gücü olarak karşımıza çıkmaktadır. Amerika GSMH’ sının sadece %5’ini harcayarak neredeyse bütün dünyadaki askeri harcamaların toplamından daha fazla harcamış olmaktadır.²⁰ Amerika bu kadar askeri harcama ile dünyanın yaklaşık 60 ülkesinde askeri üslere sahiptir. Böylelikle Amerika bütün dünyanın kontrolünü sağlayabilmektedir.

1. 1. 2. Küreselleşme Ölçütleri

Küreselleşme ölçütleri olarak kullanılabilecek birçok gösterge olmasına karşın iktisadi anlamda ithalatın, ihracatın ve dış ticaretin GSMH’ya oranlarını kullanmaktayız. Tablo 1’de görüldüğü üzere gelişmiş ülkeler, eski Doğu Bloğu ülkeleri ve eski Sovyet Cumhuriyetleri yer almaktadır. Bu ülkelerin seçimi, küreselleşme olgusundan ülkelerin ne kadar etkilendiğini ölçmek amacıyla yapılmıştır.

Türkmenistan ülke olarak gaz ihracatçısı olduğundan ihracat/GSMH verisi bizi yanıltabilir. Türkmenistan’ın ihracat yapısı doğal kaynaklara dayalıdır.

²⁰ a.g.e., s. 52.

Tablo: 1 Ülkelerin Küreselleşme Ölçütleri Göstergesi

Yıllar		2001			2002			2003			2004			2005	
Göstergeler	X/GSMH	M/GSMH	X+M/GSMH	X/GSMH	M/GSMH	X+M/GSMH	X/GSMH	M/GSMH	X+M/GSMH	X/GSMH	M/GSMH	X+M/GSMH	X/GSMH	M/GSMH	X+M/GSMH
Azerbaycan	0,405	0,25	0,655	0,347	0,266	0,614	0,362	0,367	0,73	0,423	0,411	0,835	0,404	0,391	0,796
Ermenistan	0,158	0,395	0,553	0,204	0,397	0,601	0,239	0,441	0,68	0,2	0,366	0,567	0,222	0,401	0,624
Arjantin	0,099	0,075	0,174	0,253	0,088	0,341	0,235	0,108	0,344	0,227	0,147	0,375	0,233	0,166	0,399
Türkiye	0,204	0,269	0,473	0,193	0,277	0,47	0,197	0,289	0,492	0,21	0,325	0,535	0,215	0,343	0,559
Kazakistan	0,388	0,29	0,679	0,392	0,267	0,659	0,419	0,272	0,692	0,488	0,309	0,798	0,498	0,334	0,871
Ukrayna	0,427	0,415	0,842	0,422	0,40	0,823	0,46	0,459	0,919	0,502	0,445	0,948	0,413	0,436	0,85
Özbekistan	0,176	0,179	0,356	0,16	0,194	0,354	0,242	0,261	0,503	0,306	0,297	0,603	0,308	0,292	0,601
ABD	0,072	0,116	0,188	0,066	0,114	0,18	0,065	0,118	0,184	0,069	0,129	0,199	0,072	0,139	0,211
İngiltere	0,19	0,236	0,426	0,184	0,224	0,408	0,17	0,218	0,389	0,164	0,22	0,384	0,167	0,224	0,392
Kırgızistan	0,031	0,305	0,336	0,285	0,359	0,645	0,304	0,375	0,679	0,331	0,433	0,764	0,293	0,483	0,777
Letonya	0,165	0,289	0,454	0,16	0,285	0,445	0,157	0,284	0,442	0,197	0,329	0,527	0,223	0,37	0,593
Litvanya	0,556	0,771	1,328	0,594	0,837	1,431	0,647	0,886	1,534	0,681	0,906	1,587	0,784	1,02	1,804
Tacikistan	0,333	0,306	0,64	0,373	0,307	0,681	0,366	0,404	0,771	0,309	0,4	0,709	0,319	0,431	0,751
Kıbrıs	0,104	0,413	0,518	0,08	0,39	0,47	0,071	0,339	0,409	0,077	0,371	0,448	0,09	0,372	0,462
Polonya	0,194	0,27	0,464	0,21	0,287	0,497	0,255	0,324	0,579	0,305	0,364	0,669	0,286	0,325	0,611
Slovakya	0,605	0,707	1,312	0,597	0,685	1,283	0,671	0,692	1,363	0,678	0,716	1,395	0,635	0,684	1,32
Türkmenistan	0,340	0,164	0,504	0,301	0,126	0,428	0,25	0,142	0,392	0,292	0,183	0,475	0,346	0,14	0,486
Fransa	0,219	0,222	0,441	0,211	0,21	0,421	0,203	0,205	0,447	0,203	0,213	0,417	0,196	0,214	0,41
Rusya	0,328	0,136	0,464	0,309	0,133	0,443	0,31	0,133	0,444	0,311	0,129	0,441	0,319	0,13	0,449
Gürcistan	0,087	0,239	0,327	0,08	0,243	0,323	0,078	0,258	0,337	0,074	0,256	0,331	0,075	0,237	0,313
Estonya	0,672	0,876	1,548	0,615	0,832	1,446	0,619	0,877	1,496	0,494	0,703	1,198	0,626	0,825	1,452
Çin	0,226	0,207	0,433	0,256	0,232	0,488	0,309	0,291	0,6	0,359	0,34	0,699	0,413	0,358	0,771

Kaynakça : İhracat-İthalat verileri, Uluslararası Ticaret Merkezi,

erişim adresi: http://www.intracen.org/appli1/TradeCom/TP_TP_CI.aspx?RP=031&YR=2005

(10.08.2007)

GSMH verileri, IMF World Economic Outlook and EconStats , erişim adresi: <http://www.econstats.com/weo/V019.htm>

(10.08.2007)

Mesela 2004 yılı ihracat verilerine baktığımızda doğal gaz, petrol ve petrol ürünlerinin ihracatı toplam ihracatın %85 ini oluşturmaktadır (Bkz. Tablo 24). Bu sebeple bizim daha çok ithalat/GSMH verilerini değerlendirmemiz gerekmektedir (Bkz. Tablo 1). Tablo 1 de ülkelerin ne kadar ekonomik olarak dışa açıklığını göstermektedir. Aslında dışa açıklık ile küreselleşme aynı ölçütler değildir.

Küreselleşme endeksinde; finansal küreselleşme, mal ve hizmetlerde küreselleşme, kişisel iletişimde küreselleşme ve internet gibi kişisel bağlantılarda küreselleşme diye başlıklar içirilmektedir. Bu endeks A.T. Kearney Uluslararası Danışmanlık Şirketi tarafından geliştirilmiştir.

Tezde değerlendirilmeye alınan ölçü ticaretin küreselleşmedir. Tablo 1'e göre Slovakya, Lituanya ve Estonya toplam dış ticaretin GSMH'ya oranı 1'den fazladır. Bunun sebebi bu ülkeler Avrupa Birliği fonundan karşılıksız yardım almaktadırlar. Gelişmiş ülkelerde ithalatın GSMH'ya oranı yaklaşık 0,2–0,25 civarında olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo 1). Ancak Türkmenistan ithalatı/GSMH oranı 2001–2005 yıllarında 0,126 ve 0,183 rakamları arasında değişmektedir. Bu oran Türkmenistan ekonomisinin diğer ülkelere göre daha kapalı olduğunu göstermektedir.

Tablo 1 deki İthalatın GSMH'ya oranının en düşük verileri Amerika, Rusya ve Türkmenistan'a aittir. Amerika'nın farklı kıtada yerleşmesi ithalat maliyetlerini arttırdığından ithalata doğal engel teşkil etmektedir. Amerika dünyanın en büyük üretici ülkesidir. Ancak Amerika GSMH'sının 0,17 si ithalata gitmesi demek yaklaşık 1,8 trilyon amerikan doları demektir. Bu da Amerika'nın dünyanın en büyük ithalatçısı olması anlamına gelmektedir. İthalat oransal olarak düşük gibi gözükmesine karşın rakamsal olarak çok büyük miktardır.

Türkmenistan ekonomisine GSMH büyüklüğü olarak en yakın ekonomiler Azerbaycan ve Özbekistan ülkeleridir. Onların dış ticaret ve

GSMH oranları Türkmenistan oranlarına yakındır ancak ithalat ve GSMH oranı verileri ile kıyaslandığında Türkmenistan neredeyse eski Sovyet cumhuriyetleri içinde son seviyededir (Bkz. Tablo 1). İletişim ve ticaret sektörlerindeki gerilik (Bkz. Tablo 6) Türkmenistan'ın küreselleşmeye adapte olamadığını göstermektedir.

1. 1. 3. Küreselleşmenin Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerindeki Etkisi

Küreselleşme için tek yönlü olarak zararlı veya yararlı demek yanlıştır. Ancak incelendiğinde gelişmekte olan ülkelerin küreselleşme sürecinde pek yararlı sonuçlar elde etmediği ifade edilebilir.

Gelişmekte olan ülkelerde hammadde sektörü gelişmiş olan ülkelere nispeten daha ucuz olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin üretim teknolojileri daha çok taklitçi veya geriden takip edilen ürün ağırlıklıdır. Dolayısıyla daha az kârlı üretim de denilebilir. Böyle bir üretim olanaklarına sahip olan ekonomi, eğer küreselleşme adı altında açık piyasaya 'sürülürse' çok zararlı çıkacağı muhakkaktır. Kitaplarda bahsedilen 'önemsiz olmanın önemi' hayali dünya sistemleri için geçerli olsa bile iktisatta ne tam rekabette, ne eksik rekabette mümkün değildir.

Fındığın %80 i Türkiye de üretilmekte ancak üretimin gerçekleştiği diğer ülkeler daha çok söz sahibi gibi gözükmektedirler. Türkiye bu sektörde daha çok üretici konumunda kalmıştır. Çünkü aşırı don sebebiyle Türkiye'deki fındık fiyatlarının yükselmesi gerektiğinde pazarın kaybedilmesi korkusu ile fındık ihracatçıları fiyatları yükseltmemiştir.²¹ Oysaki Türkiye

²¹ Tarım Forumu, (Erişim) <http://www.bugday.org/article.php?ID=366>, 14 Aralık 2006, s.2.

dünya fındık üretiminin %80 ini elinde bulunduran ülke olarak, tekel durumunda olup fiyatları belirleme imkânına sahiptir.

Türkmenistan Bağımsız Devletler Topluluğunun ikinci en büyük pamuk üreticisidir. Aynı zamanda Bağımsız Devletler Topluluğu dünyanın pamuk üretiminin %12-13'ünü gerçekleştirmektedir. Pamuk borsasının Lüksembourg'da faaliyet gösterdiğini düşünürsek: hiç pamuk üretmeyen bir ülkenin lider olması da gelişmekte olan ülkelerin, küreselleşmeden çok emperyalizmle muhatap olduğunu açıkça göstermektedir.

İngiltere'nin çay konusunda lider ülke olduğu görülmektedir ancak İngiltere'nin pazarladığı çay ekseriyetle Hindistan'da üretilen çaylardan oluşmaktadır. Ne var ki Hindistan çayları İngiliz çayları gibi piyasada meşhur değildirler. Küreselleşme sürecinin üzerinde bu kadar durulması bir yana Hirst ve Thompson'a göre dünyanın mevcut hali eski emperyalist ekonomik yapıdan çok bir değişiklik arz etmemektedir.²²

Küreselleşme ile birlikte yıkılan ama bir zamanlar kapitalizmin temelini oluşturan ulus-devlet kavramının beraberinde bazı niteliksel değişiklikler de gelmiştir.

Birinci yenilik: Bazı örgüt ve kuruluşların Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), Dünya Bankası gibi kapitalist sisteminin tümünü kapsayacak şekilde görev üstlenmiş olmasıdır.

İkinci yenilik: Ulusal ekonomilerin ulusalcılıktan uzaklaştırmak ve küreselleştirmeye başlamasıdır.

²² Hasan TUTAR, **a.g.e.**, s.20-21.

Üçüncü yenilik: Uluslararası faktör piyasasındaki hızlı artış sadece metropol sermaye için değil çevre ülkelerin sermaye sahipleri için de yeni imkanlar geliştirmiştir. Günümüzdeki kısa vadeli spekülatif sermaye hareketlerinin inanılmaz boyutlara ulaştığı görülmektedir. Çevre ile metropoller arasında gerek yasalarla, gerekse yazılı olmayan engellerle emek hareketleri engellenmektedirler.²³

Bu değişikliklerden de görüleceği üzerine küreselleşmenin demokrasi gibi veya tam rekabet piyasasına yaklaşma gibi temel hedefleri bırakıp daha çok ulusal çıkarların gözetildikleri sonucuna varılabilir. Gelişmiş ülkelerin küreselleşmeden daha çok emperyalist bir yaklaşım sergiledikleri açıkça görülmektedir.

1.1.4. Küreselleşmenin Temel Dinamikleri

Günümüzde dünya ekonomilerinde yeni yapılanma söz konusudur. Yeniden yapılanmaya çalışan yeni dünya düzeninin ve buna paralel olarak düşünülen dünya küreselleşmesi, üstlendiği fonksiyonlar gereği hem ekonomik hem de siyasi içerik taşımaktadır.

1.1.4.1. Çok Uluslu Şirketler

Diğer adı çok uluslu şirketler olarak da bilinen küresel işletmeler şüphesiz küreselleşme dinamikleri içinde en büyük etkiye sahiptirler. Çok

²³ Korkut BORATAV, **a.g.m.**, s. 26.

uluslu şirketlerin ilk başta ulusal amaçlara hizmet etmek için kurulup daha sonra uluslararası arenada başarılı olması mümkün olmadığı için, ilk önce çok uluslu şirketlerin çalışma prensiplerinin ve tanımının net ifade edilmesi lazımdır.

Çok uluslu şirketler: yan kuruluşların ve merkez işletmeler arasında ilişki kuran bir yapı olarak tanımlanabilir. Çok uluslu şirketlerin bir tanımı da:

Üretim vasıtalarını birden çok ülkede kontrol edebilen kuruluşlara, çok uluslu işletmeler denmektedir.”²⁴ Çok uluslu işletmeler uluslararası işletmelere göre daha büyüktürler ve yapısal farklar göstermektedirler. Yabancı ülkeleri ve kârı veya personel sayısı toplam şirket kar veya personelin %35 ini ve daha fazlasını oluşturuyorsa bu işletmelere çok uluslu işletmeler denilmektedir.²⁵

Bununla beraber çok uluslu şirketler özelliklerine göre tanımlama yoluna gidilmektedir. Özellikleri sayarsak:

- Pazar yapılarına göre,
- Yapısal özelliklerine göre,
- Mülkiyetin dağıldığı ülke sayısına göre ,
- Faaliyetin dağıldığı ülke sayısı,
- İş görenlerin ait olduğu ulusa göre yapılan ayırım,
- Performans anlayışına göre ,
- Bileşmiş milletlerin hukuki statülerine göre yapılan ayırım.

Çok uluslu işletmeler bu ve daha farklı özelliklere göre sınıflandırılmaktadırlar. Ekonominin gelişmesiyle çok daha farklı sınıflandırma özelliklerinin de türeyeceği de düşünülmektedir.

²⁴Hasan TUTAR, **a.g.e.**, s. 66.

²⁵ **a.g.e.** , s. 66.

1.1.4. 1. 1. Çok Uluslu Şirketlerin Büyüklükleri

Çok uluslu şirketler her gün artmakta olan sayıları ile artık birçok ülkeden çok daha fazla mali güce sahiptirler. Mesela 2006 yılı Exxon Mobil şirketi Türkiye'nin GSMH'sından çok daha fazla ciroya sahiptir. İstatistiklere bakıldığında günümüzde 20 çok uluslu şirket 80 ülkenin GSMH'sından daha büyüktür.

Fortune dergisinde her yıl yayınlanan ilk 500 çok uluslu şirketlerin ülkeler bazındaki dağılımına bakıldığında 170 şirketle Amerika Bileşik Devletleri başı çekmekte, ardından Japonya 70 çok uluslu şirket ile devam etmekte ve ardından 38 şirketle İngiltere'nin geldiği görülmektedir.²⁶

Tabloya 2'ye baktığımızda ilk 3 şirket neredeyse bir trilyon ciro yapmaktalar. Bu rakam Amerika'nın GSMH'sinin onda birine eşittir veya neredeyse 50 tane fakir ülkenin GSMH'sına eşittir.

Tabloya 2'ye bakıldığında bunlarla birlikte petrol şirketlerinin 2005'ten bu yana yükselişe geçtiği görülmektedir. Dikkatimizi çeken husus ise bu 500 şirketin peş peşe dizilmesiyle ortaya çıkan tabloda yıllara göre aktörlerin sıralamasında değişiklik dışında başka değişikliğin olmamasıdır. Yani 2005'teki 'yıldızlar' neyse 2006'da aynı şirketlerin sahada olduğu görülmektedir.

²⁶ Fortune Dergisi, (Erişim) http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2006/full_list/, 15 Şubat 2006, s. 4.

Tablo 2: Dünyanın En Büyük Otuz Çok Uluslu Şirketleri

Fortune dergisinin 2006 en büyük otuz çok uluslu şirketi	2006 sıra	yıllık ciro(Milyon\$) 2006	yıllık kar(Milyon\$) 2006	2005 sıra	yıllık ciro(Milyon.\$) 2005	yıllık kar(Milyon\$) 2005
<u>Exxon Mobil</u>	1	339,938.0	36,130.0	3	270,772.0	25,330.0
<u>Wal-Mart Stores</u>	2	315,654.0	11,231.0	1	287,989.0	10,267.0
<u>Royal Dutch Shell</u>	3	306,731.0	25,311.0	4	268,690.0	18,183.0
<u>BP</u>	4	267,600.0	22,341.0	2	285,059.0	15,371.0
<u>General Motors</u>	5	192,604.0	-10,567.0	5	193,517.0	2,805.0
<u>Chevron</u>	6	189,481.0	14,099.0	11	147,967.0	13,328.0
<u>DaimlerChrysler</u>	7	186,106.3	3,536.3	6	176,687.5	3,067.1
<u>Toyota Motor</u>	8	185,805.0	12,119.6	7	172,616.3	10,898.2
<u>Ford Motor</u>	9	177,210.0	2,024.0	8	172,233.0	3,487.0
<u>ConocoPhillips</u>	10	166,683.0	13,529.0	12	121,663.0	8,129.0
<u>General Electric</u>	11	157,153.0	16,353.0	9	152,866.0	16,819.0
<u>Total</u>	12	152,360.7	15,250.0	10	152,609.5	11,955.0
<u>ING Group</u>	13	138,235.3	8,958.9	17	105,886.4	7,422.8
<u>Citigroup</u>	14	131,045.0	24,589.0	16	108,276.0	17,046.0
<u>AXA</u>	15	129,839.2	5,186.5	13	121,606.3	3,133.0
<u>Allianz</u>	16	121,406.0	5,442.4	14	118,937.2	2,735.0
<u>Volkswagen</u>	17	118,376.6	1,391.7	15	110,648.7	842.0
<u>Fortis</u>	18	112,351.4	4,896.3	30	75,518.1	4,177.2
<u>Crédit Agricole</u>	19	110,764.6	7,434.3	60	59,053.8	4,936.5
<u>American Intl. Group</u>	20	108,905.0	10,477.0	19	97,987.0	9,731.0
<u>Assicurazioni Generali</u>	21	101,403.8	2,384.0	24	83,267.6	1,635.1
<u>Siemens</u>	22	100,098.7	2,854.9	21	91,493.2	4,144.6
<u>Sinopec</u>	23	98,784.9	2,668.4	31	75,076.7	1,268.9
<u>Nippon Telegraph & Telephone</u>	24	94,869.3	4,404.6	18	100,545.3	6,608.0
<u>Carrefour</u>	25	94,454.5	1,784.3	22	90,381.7	1,724.8
<u>HSBC Holdings</u>	26	93,494.0	15,873.0	36	72,550.0	11,840.0
<u>ENI</u>	27	92,603.3	10,919.7	33	74,227.7	9,047.1
<u>Aviva</u>	28	92,579.4	3,211.4	35	73,025.2	1,936.8
<u>Intl. Business Machines</u>	29	91,134.0	7,934.0	20	96,293.0	8,430.0
<u>McKesson</u>	30	88,050.0	751.0	26	80,514.6	-156.7

Kaynakça: http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2006/full_list/

Tablo 2 çok uluslu şirketlerin küreselleşmedeki etkisini açıkça önümüze dökmektedir. Düşünün mesela on milyar dolarlık GSMH'ya sahip olan Türkmenistan'a yıllık cirosu 306 milyar dolar olan Royal Dutch Shell yatırım yapmaktadır. Bu şirketin bırakın Türkmenistan'ın petrol piyasasında rekabet etmesini istese her sene kârıyla iki buçuk Türkmenistan ekonomisini satın alabilir (Bkz. Tablo 2). Dikkat edilmesi gereken mesele, bu şirketlerin bu gelirleri gelişmekte olan ülkelerden kazandıklarını ve petrol zengini ülkelerin bu noktada ciddi sömürölmeyle karşı karşıya olduklarıdır.

1.1. 4. 1. 2. Çok Uluslu Şirketlerin Faaliyet Yöntemleri

Çok uluslu şirketlerin dünyanın herhangi bir yerinde üretim yapabilmeleri için gerekse finans kaynaklarını zenginleştirmek gerekse ucuz hammadde ve ucuz işçiliğe yani ucuz maliyetlere ulaşabilmek için dünyanın değişik ülkelerinde yatırım yapmaktalar.

Bir örnek verirsek: "Hassas buz hokeyi ekipmanı İsveç'te tasarlanmakta, Kanada'dan finanse edilmekte ve sırasıyla, Cleveland ve Delaware'de montajı yapılarak, Kuzey Amerika ve Avrupa'da dağıtımı yapılmaktadır. Aletlerin imalinde kullanılan alaşımın moleküler yapısı Delaware'de araştırılıp patenti alınmakta ve Japonya'da imal edilmektedir. Aynı ürünün reklâm kampanyası İngiltere'de tasarlanmakta, filimler Kanada'da çekilmekte ve İngiltere'de seslendirilmekte ve New York'ta tab edilmekte. Mikro işleyiciler Kaliforniya'da tasarlanmakta, Amerika ve Batı Almanya'dan finanse

edilmekte ve Güney Kore’de imal edilen dinamik hafızalar içermektedir”²⁷

Bu karmaşık yapıya çok güçlü rekabetin olduğu ve minimum maliyetin olması gerektiği yaklaşımla bakılırsa çok uluslu işletmelerin neden %30 ve %50 civarında yabancı işçi çalıştırdığını çok iyi anlaşılır.

1. 1. 4. 1. 2. 1 Çok Uluslu Şirketlerin İhracat-İthalat Faaliyetleri

Çok uluslu şirketlerin ithalat ve ihracat faaliyetleri ticaret anlayışında önemli değişiklikler getirmiştir. Klasik anlayışa göre ithalat ve ihracat o ülkenin talep fonksiyonuna göre farklılık gösterir ve kârlı olduğu sürece de ihraç veya ithal edilir. Ancak çok uluslu şirketlerin gelişmiş ülkelerde olmasının yanı sıra işgücü maliyetlerinin yüksek olması, gerekirse ürün fiyatına nakliye giderlerinin eklenmesi ve ürünün dış ticarete daha az rekabet gücüne sahip olmasının etkenlerindendir. Dolayısıyla artık çok uluslu şirketler rekabet gücünü arttırmak için üretimi pazarın yoğun olduğu bölgede gerçekleştiriyorlar. Yani bir nevi yatırım, nerede pazar varsa orada yapılır.

Buna örnek olarak Honda’nın arabaları daha çok rekabet edebilmek için Amerika’da üretip ürünleri kendi ülkesine ithal etmesi örnek gösterilebilir.²⁸

Çok uluslu şirketler küreselleşmenin en önemli tetikçilerinden birisi olduğu kesindir. Çok büyük ithalat ve ihracat ağına sahip olan çok uluslu şirketler, ekonomik olarak ulusal şirketlerden daha karlıdırlar. Çünkü maliyetleri minimize etmeyi başaramamaktadırlar.

²⁷ Hasan TUTAR, a.g.e., s. 79.

²⁸ a.g.e., s. 79-80.

1. 1. 4. 1. 2. 2. Lisans ve Teknik Anlaşmalar

Çok uluslu şirketlerin pazar payını arttıran bir olgu da lisans ve teknik anlaşmalarıdır. Lisans anlaşmaları firmalara para karşılığında satılmaktadır.

“Lisans anlaşmaları, bir işletmenin sahip olduğu patent, ticari sırlar, ticari marka, teknoloji, teknik bilgi (know-how) firma ismi veya pazarlama teknikleri gibi maddi olmayan varlıklarını, bir anlaşma dahilinde ve bir ücret karşılığında, başka bir ülkede faaliyette bulunan bir işletmeye, kullanma izini vermesidir.”²⁹

Teknoloji transferinin en kolay yolu lisans anlaşmaları yapmaktır. Ne var ki bu yol gelişmekte olan ülkelere çok pahalıya mâl olmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler veya henüz çok büyük ölçeklere ulaşamayan şirketlerin lisans anlaşmalarını tercih etmesindeki temel neden AR&GE çalışmalarının çok düşük olmasıdır. Çünkü AR&GE çalışmaları için çok büyük yatırımlar gerekmektedir. Her şeyden önce sağlam eğitim-üretim bağının kurulması lazımdır. Amerika’da üretim ile eğitimin birleşmesinin adı Silikon Vadileri olmuştur.

Türkiye’de silikon vadilerine benzer proje 8. cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından TEKNOPARK projeleri adıyla sunulmuştur.³⁰ Bu projelere göre üniversitelerde AR&GE çalışmaları yapılacak ve bu çalışmalara destek olan şirketler vergi indiriminden yararlanacak. Bununla birlikte şirketler genç mucitleri keşfetmeyi başarabileceklerdir. Lisans anlaşmalarının en büyük tehdidi olan taklitçilik ve patent anlaşmalarına uymama gelişmekte olan ülkelerde sık görülen bir olgudur. İkinci dünya savaşından sonra Japonya’nın iktisadi kalkınma modeli incelendiğinde daha çok Avrupa’nın ve ABD’nin

²⁹ a.g.e., s. 80-81.

³⁰ Tübitak Arşivi, (Erişim) <http://www.tubitak.gov.tr/btpd/btyk/1989.pdf>, 26 Ekim 2007, s. 6.

taklit edilen ileri teknolojik ve hatta çok basit yapıda olan ürünler sayesinde olduğu açıkça görülmektedir.³¹

Taklitçilik kısa dönemde iyi gibi görünse de uzun dönemde çok tehlikelidir. Taklitçiliğin olduğu yerde genç mucitlerin olması uzun dönemde imkansızdır. Çünkü mucitler yaptıkları buluşun çok daha pahalıya başka yerden 'istek' gelen yere veya en azından yaptığı buluşun taklit edilmesini engelleyen yasaların bulunduğu yere gitmek isterler. Doğal olarak lisans anlaşmalarını koruyan yasaların bulunduğu yerlerde beyin göçü azalmaktadır. Kısa dönemde daha ucuza imal etmek için yasa takibi yapmayan devletler kendi malını üretememe veya AR&GE çalışmalarından etkin sonuç çıkaramama gibi sonuçlarla karşılaşmaya mecburdurlar. Ayrıca o ülkenin kalkınma ümidinin kaybolması kaçınılmaz bir sonuçtur.

Franchising lisans anlaşmalarına benzeyen, ancak tam anlamıyla lisans anlaşmasından çok daha derin bir yapıdadır.

"Franchising, bir ana işletmenin (franchisor) belirlediği süre ve koşullarda, pazarda denenmiş ve kabul görmüş bir ürünün veya bir hizmetin bağımsız bir firmaya (franchisee) isim hakkı ile birlikte bilgi, teknoloji ve işletmenin yönetsel faaliyetlerinde tanıdığı imtiyazdır ."³²

Franchising görüldüğü gibi lisans satma ve ardından ara sıra denetimden daha ziyade şirketin oluşumundaki tüm bilgiyi aktarıp kâr elde etmesini sağlayacak yapıya getirmektedir. Franchising bir pazara açılmanın çok etkili şeklidir. Herhangi parasal yatırım da söz konusu değildir. Üstelik daha az kaliteli ürün üretme de söz konusu değildir. Yani, pazar kaybı yaşanmamaktadır.

³¹ Japonya Tarihçesi,
(Erişim)http://www.minikjaponya.com/icerik/japonya_ticaret/japon_mucizesi.html,
16 Nisan 2007, s. 3.

³² Hasan TUTAR, a.g.e., s.84.

Franchising ve lisans anlaşmaları gelirleri çok uluslu şirketler için ciddi girdi sağlamaktadır. Ancak lisansı elde eden firmalar ile çok uluslu işletmelerin dış pazarı paylaşması anlamına gelir³³. Çok uluslu işletmelerin pazara giremediği durumlarda lisans anlaşmaları stratejisini seçmesi optimal bir durumdur. Lisans anlaşması gümrük engeline takılmadan, taşıma giderlerinin maliyetlerini arttırmamasına girmeden pazara girme yöntemidir. Franchising ve lisans anlaşmaları yeni pazar bulmanın bir yolu olarak tanımlanmaktadır.

1. 1. 4. 1. 2. 3. Hisse Senedi Yatırımları

Hisse senetleri yatırımları, bir şirketin atıl olan veya daha yüksek kâr getireceğine inandığı şirketlere kâr yüzdesi karşılığında yapılan yatırım cinsidir. Bu yatırım şekli ülkede hukuki engellerin olmadığı durumlarda yapılır. Çok uluslu şirketler hisse senetleri yatırımlarıyla yabancı devletlerle ortak projeler yönetilebilmektedirler. Bunun getirdiği güçle büyük şirketler o ülkedeki istikrar yapısını etkileyebilen bir faktör haline gelebilmekteler.

Ünlü spekülâtör Soros burada verilebilecek iyi bir örnektir. Dünyadaki birçok gelişmekte olan ülkeye, nakit para (sıcak para) ve hisse senetleri yatırımları yapıp, ülkedeki borsa yapısını alt üst edebilmektedir. Güncel bir örnek Gürcistan'daki Kadife Devrimde yaşanmıştır. Gürcistan'da kadife devrimin baş aktörleri Soros grubunun politik girişimleri olduğu açığa çıkmıştır. Aynı durum Ukrayna'daki Turuncu Devrimde de söz konusu olmuştur. Yine aynı Soros grubu destekli devrim olduğu ortaya çıkmıştır.³⁴ Mevcut grup Özbekistan'da yaşanan kanlı olayların arkasında yine

³³ Hasan TUTAR, **a.g.e.**, s. 81.

³⁴ Teorik Araştırma Forumu, (Erişim) <http://teori.blogspot.com/2006/02/rusyayi-kusatmak-abdnin-avrasya.html>, 12 Ekim 2006, s.8.

sahnededir. Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Karimov kanlı Andijan olaylarından sonra Soros grubuna ait tüm şirketleri ülke dışına sürmüştür. Kazakistan'da aynı olayların cereyan ettiği zaman diliminde Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tüm Amerika kökenli şirketleri mercek altında tutmuştur. Görüldüğü gibi artık devrimler silahla olmuyor, onları çok uluslu işletmeler elde ettikleri potansiyel gücü kötüye kullanarak da yapılabilmektedirler.

Az gelişmişliğin bir göstergesi de mali reformların az olması veya hiç olmamasıdır. Az gelişmiş ülkeler para sıkıntısı çektikleri için 'ne olursa olsun yeter ki para olsun ' anlayışını benimsemek zorundadırlar. Bu da ekonomik krizin oluşumuna bile bile göz yummak demektir.

Arjantin'de "piyasa istikrarsızlaştı" anlayışı baş gösterince yatırımcılar nakit (sıcak) parayı devlet dışına çıkarmaya başlamışlardır, bu da mevcut krizin daha da derinleşmesi demektir. Onun için Arjantin hükümeti acil eylem planı olarak hisse sahiplerinin tek parçada parasını çekmeyi engelleyip parça parça çekmesine ilişkin kanun tasarısı imzalamıştır.

Hisse senetlerinin yatırımlarının zararlarının kısıtlı olabilmesi için mevcut hükümetin ani para giriş çıkışlarını engelleyen yasa tasarısı imzalamaları gerektiğine inanılmaktadır. Aksi taktirde ani hisse senedi satışları ekonomik dalgalanma oluşturur. Bu işlem spekülasyon ortamı oluşturmaktadır ve bu dalgalanmadan kaynaklanan gelir herkesin iştahını kabartmaktadır.

Dünyaca en ünlü spekülasyoncuların genellikle gelişmekte olan ülkelerde yaptıkları yatırımları doğrudan yatırımlardan ayırt etmek gerekmektedir. Nitekim küreselleşme ölçütü olarak kullanılan ve ülkenin kalkınmışlık göstergesi olan göstergelerden birisi doğrudan yabancı yatırımlardır.

1. 1. 4. 1. 2. 4. Doğrudan Sermaye Yatırımları

İkinci Dünya savaşıdan sonra batı dünyası hızla imara ve tüketim toplumuna dönmeye başlamıştır. Savaş sonrası bu olgu, bastırılmış ihtiyaçlardan kaynaklanmaktadır. Savaş sonrası müthiş harcama patlaması Keynezyen iktisadın tam özünü yansıtmıştır. Çünkü Keynezyen ekonomi talep yönlü ve tüketimin yönlendirildiği ekonomidir. Sosyalizmin hakim olduğu doğu ve kapitalizmin hakim olduğu batı belirgin bir şekilde ayrılmaya başlamıştır. Bir yandan, SSCB'nin altın yılları olarak adlandırılan ve çok yüksek büyümenin sağlandığı yıllara karşı, Keynezyenlerin sınırlı müdahaleli ve klasik ekonomideki 'sihirli elin' etkisinin yitirdiğine inanılan müthiş tüketim eğilimli ekonomisi karşı karşıya gelmiştir. Ülkeler bir seçim yapmalıydı veya buna zorundaydı da denilebilir. O zamandan itibaren Batı, Marshall planı adı altında 'kararsız' ülkeleri kendine çekmeye yönelik çalışma yapmıştır. ABD savaştan çıkan ülkelerin ilk yıllarında ülke kalkınması için 15 milyar dolar yardım yapmıştır, ancak bunun kalıcı çözüm olmadığı kanaatine varılınca Marshall planı isimli dış politikayı uygulamaya karar vermiştir. Marshall planı sadece kalkınmadan daha ziyade sürdürülebilir kalkınmayı hedeflemiş ve Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın kurulmasında öncü rolü üstlenmiştir.³⁵

Bu olguya paralel olarak doğrudan dış yatırımların son on yılda dünya ekonomi sayfalarına kaydedilecek kadar öneme sahiptirler. Dünyanın toplam sabit sermaye yatırımlarının neredeyse % 80'i doğrudan dış yatırımlardır. Günümüzde doğrudan dış yatırımların ABD'deki ve Avrupa'daki toplam sabit sermaye yatırımlarına oranı neredeyse %5-%6'yı bulmaktadırlar. Buna karşın Çin'de bu oran %20'lere varması şaşırtıcıdır.³⁶

³⁵ Tarih Forumu, (Erişim) <http://www.tarihsayfam.com/20-yuzyil-tarihi/marshall-plani.html>, 22 Aralık 2006, s. 12.

³⁶ Hasan TUTAR, a.g.e., s. 82.

Dünya ticaretindeki bu değişim doğrudan dış yatırımların arttığını göstermektedir. Ancak istatistiklere bakıldığında doğrudan dış yatırımların artması ihracatı azaltıyor. Bu azalma üretimdeki veya ticaretteki azalmadan kaynaklanmıyor aksine ticaret gelişmektedir.³⁷

İkinci dünya savaşından sonra doğrudan dış yatırımların daha çok tüketim mallarına ve hammadde sektörüne yönelik olmasına karşın günümüzde teknoloji ağırlıklı üretim ve hizmet sektörüne doğru kaymıştır.

1. 1. 4. 1. 2. 5. Ortak Girişim

Günümüzde ufak çaplı yatırımları geliştirmekte olan ülkelerdeki ufak şirketler halledebilmektedirler. Ancak büyük yatırımların maliyetini kaldıramayan ülkeler çok uluslu işletmelere ihtiyaç duymaktadırlar. Çok uluslu şirketler gerek maliyetin paylaşılması gerekse riskin dağıtılması gibi güdülerle ortak girişimlerde bulunmaktadır.

Bir örnek vermek gerekirse Ankaray metrosu yaklaşık 6 tane çok uluslu şirket tarafından yapılmıştır. Elektrik aksamını dünyaca ünlü Siemens şirketi yapmıştır. İnşaatı bir başka şirket, vagonlarının tasarımı ve üretimi bir başka şirket yapmıştır. Siemens (Alman) lider firma, AEG (Alman), Breda (İtalyan), Bayındır-Yüksel Ortaklığı (Türk), Simko (Türk), Mayıs 1991'de Siemens liderliğindeki Breda-AEG-Simko-Kutlutaş konsorsiyumdaki çok uluslu şirketlerin ortak girişimi sonucu olarak Ankaray kurulmuştur.³⁸

³⁷ a.g.e., s. 81-82.

³⁸ Ankara Büyükşehir Belediyesi, (Erişim) http://www.ego.gov.tr/uprs/ankaray_1.htm , 3 Ocak 2007, s. 7.

Ortak girişimde şirketler uzmanlık alanlarına göre görev paylaşımı yaptıkları için beceri ve uzmanlıklar sayesinde üretim sinerjisi artmaktadır. Üretimin gerçekleştiği ülkeden ortak girişimde bulunacak şirketin bulunması gerek sermayenin garantisi için gerekse vergi indirimi için faydalı olabilmektedir. Çünkü genellikle devletler yerel üretimi arttırmak için kendi vatandaşlarına daha düşük vergi oranları uygulamaktadırlar. Her şeyden daha belirgin olan maliyet paylaşımı ve onun getirdiği risk paylaşımı da şirketleri ortak girişimlere itmektedir.

1. 1. 4. 1. 2. 6. Stratejik İttifaklar

Diğer adı şirket evlilikleri olan stratejik ittifaklar günümüzde gelişen rekabet gücünden kaynaklanan bir olgudur. Genellikle otomotiv sektöründe görülen bir olgudur.

Stratejik ittifaklar “Lavsia, Ferreri ve Masetati”, “BP-Mobil”, “Daimler Benz–Chrisler”, “Daimler-Nissan”, “Volvo-Samsung”, “Guinness-Grand Metropolitan”, “Citibank-Travellers”, “Tokyobank-Mitsubishi”, “Boeing-McDonell”, “ Fiat-Renault otobüs”, “First-Alfa Romeo”, “Ford-Jaguar”, “Volswagen-Audi ve Porsche”.³⁹ listesi epeyce kalabalık gibi görünmektedir. Bunun en önemli sebebi tüketim ve üretim benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Tüketicinin sadece Mercedes olsun ne olursa olsun gibi yaklaşım sergilemedikleri açık ortadadır. Tüketici malın özelliklerine tercih sepetine eklemektedir. Son yıllardaki petrol krizi sebebiyle petrolün aşırı zamlanması araba şirketlerinin dizel araba üretimine itmiştir. Ve dizel araba üretilip ilk piyasaya süren araba firmaları, araba piyasalarında çok önemli yere sahip olmuşlardır. Mesela Volswagen şirketi 2005 yılında 842

³⁹ Hasan TUTAR, a.g.e., s. 86.

milyon dolar kâr sağlamışken 2006 yılında bir milyar 391.7 milyon dolar kâr sağlamıştır.⁴⁰ Kârını neredeyse iki katına çıkarmanın sırrı tüketime çok duyarlı olmasıdır.

Türkiye’de stratejik ittifak örneği olarak Axa şirketinin Erdemir’ i satın olması örnek gösterilebilir. Axa dünyanın en büyük 15. çok uluslu şirketidir. Yıllık 130 milyar dolar cirosu mevcuttur. Bu da Türkiye’nin GSMH’ sının neredeyse %40 na eşittir. Bu şirketin Türkiye’ye girişinin en temel sebebi Erdemir’ in ürettiği çeliğin daha düşük vergiyle ülkeye ürün sunabilmesidir. Dolayısıyla Erdemir’ i satın alan Axa Türkiye demir çelik piyasasında çok büyük söz sahibi olabilirdi. Ancak siyasi baskılardan dolayı geri sattığı Erdemir hisseleriyle bu fırsatı kaybetmiştir.

Stratejik ittifak bir şirketin büyümesi için birleşmesi demek değildir. Bazen amaç, rakip şirketlerin piyasada etkinliğini azaltmak veya kontrol altına almak da olabilir. Çoğu şirketler rakip şirketlerin yönetiminde söz sahibi olmak için değişik aracı şirketler vasıtasıyla hisse senetlerini satın almaktadırlar.

1. 1. 4. 2 Teknolojik Gelişme

Günümüzdeki gelişmelerin şüphesiz en hızlı değişim sağlayanı teknolojidir. Kimyada bilindiği üzere her maddenin yarılanma süresi vardır. Ekonomik yapıda da yarılanma süresi mevcuttur. Bir ekonomik ögenin kimyadaki deyim ile yarılanma süresi veya amortisman süresi mevcuttur. Günümüzde toplum tüketim toplumuna çevrildiği için artık ürünler tüketilmeden amortismanı uğramaktadırlar. Cep telefonu veya herhangi bir

⁴⁰ Fortune Dergisi, (Erişim) http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2006/full_list/, 2 Kasım 2006, s. 1.

beyaz eşya sektöründeki tüketime bakıldığında, amortisman, mamulün bittiğinden veya bozulmasından daha ziyade, yeni modelinin piyasaya sürülmesinden kaynaklandığı görülmektedir. Bu teknolojinin alışık olunan hali olan tüketim ve üretim teknolojileri için geçerlidir.

Ancak birde alışık olunmayan bir teknoloji türü vardır. Günümüzde yeni bir teknoloji türü olan bilgi teknolojisi gelişmektedir. Ekonomi bilimcileri küreselleşmenin ağırlıklı olarak 1980'den sonra ortaya çıktığını savunmaktadırlar. Küreselleşme ile bilgi teknolojisinin gelişmesinin çok yakından birbirini etkileyen faktörler olduğu görülmüştür. İletişim ve bilgisayar sektöründeki gelişmeler hizmet sektörünü biraz daha evrenselleştirerek hizmet sektörünün dünya ticaretindeki payını arttırmıştır. Böylelikle klasik üretim faktörlerine bilgi faktörü de (know how) eklenmiştir ⁴¹ Bilgi teknolojisinin en önemli iletkeni olarak da bilgisayarın günlük hayatımızın neredeyse her karesine nüfuz etmesi gösterilebilir. Ülkelerin kalkınmışlık seviyesinin tespit edilmesi için kalkınmışlık seviyesini tespit eden indekslerde artık kişi başına düşen bilgisayar veya kişi başına düşen Internet erişimci rakamı hesaplanmaktadır.

Bilişim sektörünün kalkınmadaki ve küreselleşmedeki etkileri çok büyüktür. Bilişim küresel yapının çalışabilmesi için olmazsa olmaz şartıdır. Şirketin dünyanın her yerindeki ihalelerden haberdar olması ve o ihalelere katılabilmek için aktarılan para ve o para transferinin gerçekleştiği bankalar arasındaki iletişim hepsi bilişim sektörünün eseridir. İletişim sektöründeki ilk gelişim, Amerikanın Yerlileri (Kızıl Derililer) tarafından dumanın periyodik olarak uzun veya kısa şekilde şekillendirilip civar illere savaş veya herhangi bir ihtiyacı bildirmeleridir. Buna bir küresel iletişim aracı demek yanlış olabilir, ancak zamanla Massachusetts'li portre ressamı olan Samuel Morse ilk olarak küresel iletişim aracı olan elektrikli telgrafı keşfetmiştir. Ve bu telgrafta aynı Kızılderili mantığı olarak harfler çizik ve noktalardan ibaret. Uzun çizik, iki

⁴¹ a.g.e., s. 27.

kısa çizik, veya peş peşe gelen noktalar hepsi bir şeyler ifade etmekte. Bu on dokuzuncu asrın ortasında yapılan buluş, her buluşta olduğu gibi yerini yeni buluşlara bırakmıştır. Ve yaklaşık bir buçuk asır sonra Morse alfabesi yerini daha gelişmiş olan uydu iletişimine bırakmıştır.

Günümüzde uydu iletişimi bir yana, en çok insanları biri birine kenetleyen cep telefonu ve Internet olduğu görülmektedir. İletişim araçlarının gelişmesiyle dünya küçük bir köy haline gelmektedir. Mesela hayatınızda hiç gitmediğiniz ABD Cumhurbaşkanı olan G.W Bush size komşu mahallenin muhtarından daha çok tanıdık geliyorsa sizin küreselleşme ile küçük köy haline geldiğinizi inkar etmeniz adeta imkansızdır.⁴²

Internet veya diğer iletişim araçları artık bir sanal dünya oluşturmaktadırlar. Sadece cep telefonunun günümüzde yüklendiği fonksiyonlarını alsanız: yol tarifi, haberler, görüntüyü iletme, mesaj iletme, film izleme, Internet'e bağlanma, bankada kuyruk beklemeden para yatırma veya havale yapma, herhangi bir mağazadan Internet vasıtasıyla alışveriş yapma gibi daha birçok sayamayacağımız hizmetleri görmektedir. İletişim ve bilgi teknolojisinin gelişmesi o kadar çarpıcı seviyelere ulaştı ki eskiden şehrin idaresi kadar büyük bir kurumun yaptığı vazifeyi bir cep telefonu yapmaktadır.

1. 1. 4. 3. Uluslararası Sermaye Hareketleri

Bilindiği üzere küreselleşmenin etkilerini yavaş yavaş göstermeye başladığı 1980'lerden sonrası uluslararası para transferleri çok ciddi boyutlarda artmıştır. Para belli başlı döviz piyasalarında günün 24 saati,

⁴² Anthony GIDDENS, a.g.e., s. 23-25.

saniyenin binde biri hızla bilgisayar veri bitleri şeklinde dolaşmaktadır. Bu tutarın ancak %10 kadarı hizmet veya mal ticareti ile alakalıdır. Günümüzde uluslararası para transferleri kendi başına bir amaç ve kazançlı bir işlem haline gelmiştir.⁴³

Sermayenin uluslararasılaşması veya paranın vatansızlaşması beraberinde para akışının kontrolünün zorlaşmasını veya neredeyse imkânsızlaşmasını getirmiştir. Dünya bankasının verilerine göre dünyanın GSYİH toplamı 32.252 milyar dolar (2002) ve bunun 1,5 trilyon doları günlük işlem görmektedir. Gelişmiş ülkeler bu ‘amacı para olan paranın’ önlemini yasalarla almışlardır. Çok hızlı parasal giriş çıkışlar ekonomiyi olumsuz dalgalandırdıklarından dolayı giren paranın ani çıkışlarını yasalarla engellemişlerdir. Bununla birlikte gelişmiş ülkelerin faiz oranları çok düşüktür. Buna karşılık gelişmekte olan ülkelerde faiz oranları risk faktöründen dolayı çok yüksektir. Genellikle enflasyonun yüksek olması reel faizi düşürmektedir. Eğer ülkenin paraya elzemlik derecesinde ihtiyacı varsa herhangi ayırım yapmadan spekülâtif güdülerle gelen sermaye akışlarına bile ülkeye girmesine müsaade etmektedirler. Dolayısıyla gelen sermaye, spekülâtif davranış sergilemektedir ve hızlı para giriş çıkışı yaşanmaktadır. Bu sebeple gelişmekte olan ülkelerde istikrarı oturtmak bir yana, ülke krize sürüklenmektedir.

Günümüzde küreselleşme olgusu sermaye sektöründe daha belirgin yaşanmaktadır. Küreselleşme sürecinde işletmeler dış rakipleriyle yarışabilmek için büyümek zorundadırlar. Büyümek için sermaye lazımdır. Bu düşünce insanları kredi ihtiyaçlarını arttırmıştır. Kredi ihtiyaçları sadece şirket değil ulusal anlamda devletlerin de gündemine girmiştir. Ulusal ve uluslararası alanda bu kadar kredi talebinin olduğu yerde sermaye sektörünün bu kadar gelişmesi çok normaldir.

⁴³ Hasan TUTAR, a.g.e., s. 32.

Sermaye akışkanlığını sağlayan bir diğer sebep şüphesiz çok uluslu şirketlerin çokluğudur. Çok uluslu şirketlerle beraber bu işletmelere çalışma zemini hazırlayan yasalar da parasal akışkanlığı arttırmaktadır.

1. 1. 5. Küreselleşmenin Ortaya Çıkardığı Sonuçlar

Küreselleşmenin getirdiği olumlu sonuçlar arasında şüphesiz ki ülkelere demokrasinin yayılması gösterilmektedir. Demokrasi ve küreselleşme ikisi adeta biri birinin desteği ile ayakta duran kavramlardır. Çok uluslu şirketler ile ülkelere Bağımsız Devletler Topluluğu örneğinde olduğu gibi demokrasi getirilmesi hedeflenmektedir. Tabi bu demokrasi getirme çabaları basit bir faaliyet olmayıp, hedefi Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Rusya'nın etkisini kırmaktır.⁴⁴

Gelişmiş ülkelerde olsun veya tüm dünyada küreselleşme gelir dağılımı bozukluğunu körüklemektedir. Çok uluslu şirketler, yatırımları daha kârlı olması için iş gücünün daha ucuz olacağı yerlere doğru kaydırmaktadır. Bu işlem, çok uluslu şirketlerin gelirini arttırmakla o işletmenin menşei olduğu ülkeyi işsizlikle tehdit etmektedir. İşsizlik olduğu için gelişmiş olan ülkede de işgücü ucuzlanmasına gidilmektedir. Yerel halkın daha ucuzladığı ve sermaye sahibinin daha çok gelir elde ettiği bir ortamda doğal olarak gelir dağılımı bozukluğu yaşanmaktadır. Bu da dünya sermayesinin tek elde toplanması demektir.⁴⁵

⁴⁴ Teori Formu,(Erişim) <http://www.8sutun.com/node/15601> , 4 Şubat 2007, s.4.

⁴⁵ Cemal UŞAK, **Küreselleşme**, İstanbul:Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, 2003, s. 370-372.

Tablo:3 Küreselleşmenin Dünya Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi

Dönem	Küresel Eşitsizlik Eğilimi	Uluslar Arasındaki Eşitsizlik		Uluslar İçindeki Eşitsizlik	
		Eğilim	Küreselleşmenin Etkileri	Eğilim	Küreselleşmenin Etkileri
1500-1820	Eşitsizlik Artışı	Eşitsizlik Artışı	Açık bir Etki Yok	Eşitsizlik Artışı (Batı Avrupa)	Açık bir Etki Yok
1820-1914	Eşitsizlik Artışı	Eşitsizlik Artışı	Katılımcı ülkeler katılımcı olmayanlara göre avantaj sahibi. Katılımcı ülkeler arasında göç, sermaye akışından daha fazla eşitsizliği azaltmıştır. Daha fazla serbest ticaret, istisnalarla birlikte eşitsizliği azaltmış olabilir	Açık bir eğilim yok.	Küreselleşme yeni dünyada eşitsizliği artırmış, katılımcı Eski Dünya uluslarında ise azaltmıştır.
1914-1950	Açık bir eşitsizlik eğilimi yok	Eşitsizlik Artışı	Küreselleşmeden geri çekilme, uluslararasıdaki farkı genişletmiştir.	OECD'de eşitsizlik azalışı	Açık bir Etki Yok
1950-2000	Hafif bir eşitsizlik artışı	Hafif bir eşitsizlik artışı	Küreselleşmiş ticaret ve göç, katılımcı ülkeler arasındaki farkı daraltmıştır. Katılımcı olmayan ülkeler geride kalmışlardır.	OECD'de hafif bir eşitsizlik artışı	Küreselleşme OECD ülkeleri içinde eşitsizliği artırmıştır. Diğer ülkeler içinde, katılımcı olmayan bölgeler geride kalmışlardır.
1820-2000	Eşitsizlik Artışı	Eşitsizlik Artışı	Küreselleşmiş ticaret ve göç, katılımcı ülkeler arasındaki farkı daraltmıştır. Katılımcı olmayan ülkeler geride kalmışlardır.	Açık bir eğilim yok	Açık bir Etki Yok

Kaynak: Dünya Bankası, Trade, Growth, and Poverty, David Dollar and Aart Kraay, 2003

Kaynak: <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekonomi/sayi7/kuresel.htm>

Çok uluslu şirketler küreselleşme faaliyetleri adı altında serbest piyasa ekonomisinden sapmalar oluşturup, rekabet gösterebilecek şirketleri ortadan kaldırmanın yollarını denemektedirler.⁴⁶ Böylelikle git gide sermayenin tekelleşmesi baş göstermekte ve gelir dağılımındaki eşitsizlik her gün artmaktadır. Ancak fakir ülkelerin ortalama gelirinde olumlu değişimlerinin fakirlik seviyesinde düşüşe sebep olmaktadır. Dünya nüfusunun en yoksul %20'sine sahip olan ülkelerin 1970-1989 yılları arasında küresel gelirdeki payı %2,3'ten %1,4'e düşmüştür.

Bununla beraber aynı yıllar arasında dünya nüfusunun en zengin %20'sine sahip olan ülkelerin küresel gelirden aldıkları pay %73,9 dan %80,7 ye yükselmiştir.⁴⁷

Bu olguları gözetlemekle beraber küreselleşmenin gelir dağılımında olumsuz etkiler oluşturdukları görülmektedir. Kimisi küreselleşme fakirleştirmez sadece herkesi eşit derecede zenginleştirmez tezini savunmaktadırlar⁴⁸

Küreselleşme ile birlikte iletişim sektörünün gelişmesi de bir gerçektir. İletişim sektöründeki gelişme bilgi toplumuna doğru ilerleyen bir toplum için çok önemlidir.

Küreselleşme ulus-devlet kavramının tarihe karışmasına sebep olmaktadır. Küreselleşmenin ilk dalgası olan ulus devletin ortaya çıkması yine küreselleşmenin son evresi tarafından yok edilmektedir. AB gibi gümrük birliği sağlanan serbest ticaret alanlarının oluşması buna örnektir. Ülke bazında alınan politikalardan daha ziyade, uluslararası politikalara olan bağlılığın daha da artması örnek olarak gösterilebilir.

⁴⁶ Hasan TUTAR, **a.g.e.**, s. 40.

⁴⁷ **a.g.e.**, s. 43.

⁴⁸ T.C. Dış Ticaret Müşavirliği

(Erişim) <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekonomi/sayi7/kuresel.htm>, 25 Şubat 2006, s. 6.

Küreselleşme dünyayı etkileyen küresel etkilerin yanı sıra gündelik yaşamı da çok ciddi etkiler altında bırakmaktadır. Küreselleşme evlilik, cinsellik ve aile yapısındaki deformasyon gibi çoğu sosyolojik konuları da etkileyen temel unsur olarak görülmektedir. Dünyada kadınlar daha çok özgürlük talep etmektedirler ve özgürlük olarak gördükleri işgücüne katılma eylemini gerçekleştirmektedirler. Geleneksel kültürel yapı çatırdayarak yıkılmakta ve köklü değişimler yaşanmaktadır. Nitekim gericiliğin asıl kaynağı gelenek ve göreneklerin çökmesidir.⁴⁹

Küreselleşme, ekonomiden siyasal yapıya oradan da aile yapısını ve toplum ahlakını tehdit eden bir unsurdur. Küreselleşme olgusunu engellemek imkânsıdır. Ondan dolayı küreselleşmenin öğütücü etkilerine karşı devletler sosyal harcamaları arttırmalı ve sivil toplum kuruluşlar aracılığıyla kendi geleneklerini korumaya yönlendirmelidir. Aksi takdirde statükocu yapılanmaların önüne geçilemez ve bu olgu iç savaşa kadar ilerleyebilir.⁵⁰

1. 2. PİYASA EKONOMİSİ

Piyasa, dar anlamda; alıcıların ve satıcıların mallarının fiyatlarını ve miktarlarını karşılıklı olarak belirledikleri fiziki bir mekân, telefon veya bilgisayarlarla yönetilen bir organizasyondur. Geniş anlamda; arz ve talebin karşılaştığı sınırsız ortamdır. Piyasa ekonomisi ise ekonomik faaliyetlerin tamamının toplumsal müdahalelerden bağımsız olan piyasalarda gerçekleştirildiği bir ekonomidir. Bu ekonomik sistemde neyin, nasıl, ne kadar, kim tarafından ve kim için üretildiği gibi sorular ilk olarak piyasadaki arz ve talep tarafından belirlenir. Piyasa ekonomisinde firmalar satın alırken ve çıktı satarken kâr maksimizasyonu ile hareket ederler. Tüketiciler ise

⁴⁹ Anthony GIDDENS, a.g.e., s. 16.

⁵⁰ a.g.e., s. 12.

ihtiyaçlarını giderecek malları satın alırken fayda maksimizasyonu güdüsü ile hareket ederler.⁵¹

Üretimin amacı tüketici ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Bunun için de üreticiler en karlı, başka bir ifadeyle tüketicilerin en fazla tercih ettikleri alanlara yönelirler. Tüketicilerin tercihlerini yansıtan faktör ise piyasa fiyatıdır.

Piyasa ekonomisinin tam karşısı merkezi planlı ekonomilerdir. Piyasa ekonomisinde özel mülkiyet ve serbest girişim hakkı bulunmasına karşın, merkezi planlı ekonomilerde fiyat mekanizması, özel mülkiyet ve serbest girişim hakkı bulunmaz ve tüm ekonomik kararlar merkezi plan otoriteleri tarafından alınır.

Tarih boyunca ekonomi, biri tam serbestlik, diğeri tam merkeziyetçilik olmak üzere iki kutup arasında gidip gelmiştir. Ekonomi tam serbestlik kutbuna; piyasa, tam merkeziyetçilik kutbuna yaklaştıkça; planlı ekonomi güçlenir.

Burada devletin ekonomiye müdahalesi azaldıkça piyasa, arttıkça planlı ekonominin hakimiyeti söz konusudur. Bu kutuplaşmanın ortasında ise, piyasa ekonomisi ile planlı ekonomi birlikte yer alır.

Piyasa ekonomisi ile planlı ekonomi karşılaştırılacak olunursa; merkezi planlamada üretim, tüketim, tasarruf, yatırım, ücret ve fiyat kararları bir merkezden alınır. Piyasa ekonomisinde ise bu kararlar, arz ve talep edenlerin karşılıklı etkileşimi ile alınır. Merkezi planlamada merkezin izni olmadıkça faktörler akışkan, fiyatlar ise değişken değildir. Oysa, piyasa ekonomisinde faktör ve mal sahipleri en yüksek geliri elde edecekleri piyasaları arayıp bulmakta serbesttirler.⁵² Piyasa ekonomisinde piyasa güçleri ve devlet

⁵¹ İlker PARASIZ, **İktisada Giriş**, Bursa, Ezgi Kitabevi, 2003, s. 64-69.

⁵² Michael WATTS, **Piyasa Ekonomisi Nedir?** Çev. Levent Köker, Ankara, Türkiye Demokrasi Vakfı, 1992, s. 7-11.

birlikleri olabilir. Burada devlet, piyasanın üretim yapabildiği ve başarılı olduğu alanlarda faaliyette bulunmamalıdır. Adalet, savunma ve emniyet hizmetleri gibi kâr amacı olmayan kamu mal ve hizmetleri üretmelidir.

1. 2. 1. Piyasa ve Planlı Ekonomilerini Ayırt Eden Unsurlar

Piyasa ekonomisinin sağlıklı işleyebilmesi için piyasa ekonomisini planlı ekonomiden ayırt eden unsurlarını iyi teşhis edilmesi lazımdır. Piyasa ekonomisini ayırt eden unsurları iki ana başlık şeklinde açıklanabilir:

- a) fiyat
- b) kurumlar

Yukarıdaki unsurlar sadece piyasa ekonomisinde mevcut bir hadise değildir. Ancak gerek karma ekonomide, gerekse planlı ekonomide bu unsurlar etkin olarak değerlendirilmemektedir.

1.2. 1. 1. Fiyat

Fiyat, mal ve hizmetlerin mübadelesini mümkün kılan bir değer ölçüsüdür. Fiyat, üreticilerin hangi malları üreteceğini belirlerken bir yandan da tüketicilerin hangi malları ne ölçüde tüketeceklerini saptar.

Fiyat mekanizması; bilgi akışı sağlar, en ucuz üretim ve dağıtım metotlarını bulmayı teşvik eder, kimin ne kadar gelir ve ürüne sahip olacağını belirler, istenen ve istenmeyen malları seçerek piyasayı temizler, rekabetin

yönünü belirler, fiyat üretim faktörlerini ödüllendirir. Fakat fiyat mekanizması; kişilerin gelirleriyle servetleri arasındaki farkı bazılarının satın alamadıkları pahalı malları bazılarının nasıl kolayca aldığını, kolay işte çalışanların yüksek ücret, zor işte çalışanların ise düşük ücret alma nedenlerini, ülkeler arasındaki gelir farklarını açıklayamaz⁵³.

Fiyat mekanizması kapitalist ekolün vazgeçilmez bir parçasıdır. Piyasanın düzenlenmesi için fiyat mekanizmasının düzenli çalışması lazımdır. Fiyat mekanizmasının düzenli çalışabilmesi için de piyasaya müdahalelerin minimum düzeyde olması lazımdır. Planlı ekonomide fiyat mekanizmasına Gost Plan ile müdahale eden Sovyetler Birliği üretim düşüklüğü ve kaynakları optimum dağıtamadığından dolayı verimsizlik yaşamıştır.

Fiyatlardaki değişimler piyasadaki üretici ve tüketicileri tepki vermeye zorlar. Eğer bir malın fiyatı yükselirse üretici o maldan daha çok üretmeye çalışır tüketici ise daha az tüketmeye çalışır. Fiyat üreticiye bir malın üretilmesi için ne kadar emek ve ne kadar sermaye kullanmasını belirler. Bu davranış üreticiyi kaynakların optimum dağılımına zorlar.⁵⁴

Fiyat mekanizmasının tam çalışabilmesi için tam rekabet ortamı sağlanması lazımdır. Aksi halde fiyat mekanizması kusursuz çalışmaz. Mesela savaş sonrası Almanya hükümeti fiyatları devlet kontrolüne almıştır. Devlet fiyatından hiç kimse alış veriş yapmamaktadır. Devlet fiyatları gerçek fiyatlardan çok düşük olup malların kara borsada satılmasını teşvik etmektedir. Kara borsada satılan mallar genellikle takas şeklinde gerçekleşmektedir. Trenlerin hareket etmesi için kömür bulamamaktadır, kömür işletmeleri işçiler aç olduğundan çalışmamaktadır, köylüler ise işçilerde para olmadığından ürünlerini şehre getirmemektedirler. Ekonomik

⁵³ İlker PARASIZ, a.g.e., s. 62.

⁵⁴ Nesrin YILDIRIM, **Serbest Piyasa Ekonomisi Hakkında Genel Bilgiler**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2001, s. 68.

buhlanda olan Almanya fiyat mekanizmasını serbest bırakarak krizden kurtulmayı başarmıştır.⁵⁵

Piyasa ekonomisinin kalbi fiyat mekanizmasıdır. Piyasa ekonomisinin var olması ve işleyebilmesi için mal ve hizmet fiyatları, ücretler, faiz hadleri ve rant olmak üzere toplam dört fiyatın gerekli özelliklere sahip olması gereklidir. Piyasa ekonomisinin işleyebilmesi için arz ve talebin fiyata karşı, fiyatın da arz ve talebe karşı duyarlı olması gerekmektedir.

i) Fiyat esnekliği: Bütün fiyatlar arz ve talebe göre serbestçe ve engelsiz yükselip düşebilirler. İdeal piyasa ekonomisinde fiyatların önünde satıcı ve alıcı tekelleri, ücret hareketliliğini sınırlayan işçi sendikaları yoktur. Fiyatlar üzerinde devlet müdahalesi yoktur. Taban veya tavan fiyatları söz konusu değildir. Ayrıca fiyat konusunda politik baskılar yoktur. Sonuçta, bütün fiyatlar arz ve talebe göre kolayca yükselir ve düşer.

ii) Fiyatlara karşı duyarlılık: Piyasa mekanizmasının tam olarak işleyebilmesi için fiyatların arz ve talep karşısında hareketliliğinin yanında arz ve talebin de fiyatlara karşı duyarlı olması gereklidir. Yani talep fiyat yükselişiyle beraber azalmalı, fiyat düşüşü karşısında ise artmalıdır. Arzda ise durum bunun tam tersidir.

Fiyat mekanizması arz ve talebin serbest olduğu koşulla çalışmaktadır. Arz ve talebin kesiştiği noktada optimal fiyat oluşmaktadır. Tam rekabet piyasasında fiyat mekanizması Ne, Nasıl ve Kimin İçin problemlerini çözmektedir⁵⁶

⁵⁵ Paul A. SAMUELSON, **Economics**, New York, McGraw-Hill Book Company, 1967, s. 40-41.

⁵⁶ a.g.e., s. 55 .

1. 2. 1. 2. Kurumlar

Uzun dönemde ekonomik değişimin yönünü kurumlar belirlemektedir. Çünkü kişileri tek başlarına hem bilgileri, hem de bu bilgileri işleyecek zihni kapasiteleri sınırlı olduğu düşünülmektedir. Bunun için bir çok formel ve enformel kurum oluşturulmuştur. Formel kurumlar yazılı kanunlar, anlaşmalar sonucu oluşurlar. Formel kurumlar bir gecede değiştirilebilir. Enformel kurumlar ise gelenekler, örf ve adetler, davranış normları ve kendi kendine edinilen kurallardan oluşur. Bu kurumların değişmesi daha yavaştır. Başarıyı engelleyen kurumlar biran önce iyileştirilmelidir.

“Kurumlar bir toplumda oyunun kuralları ya da, daha resmi bir dille, insan etkileşimini düzenleyen ve yine insanlar tarafından şekillendirilmiş sınırlamalar topluluğudur. Sonuç olarak; insanların siyasi, sosyal ya da ekonomik etkileşim inisiyatiflerini oluştururlar. Kurumsal değişim, toplumların zaman içindeki gelişimlerini şekillendirdiği için, tarihi değişimi anlamının bir anahtarıdır.”⁵⁷

Pek çok kurumu bünyesinde toplayan devlet, piyasa ekonomisinde miras hakkını düzenleyerek, serbest ve yasak işleri belirleyerek, vergi alarak, sübvansiyon vererek ekonomiyi etkiler. Bir bakıma insan ilişkilerini düzenlemek amacıyla tasarlanan kurumlar piyasa ekonomisinin önemli bir unsurudur. Yani devletin sosyal piyasa ekonomisinde iki temel fonksiyonu mevcuttur. Birincisi tamamlayıcılık ilkesi, diğeri ise piyasaya uygunluk ilkesidir.⁵⁸ Piyasa ekonomisinde devlet sistemi içindeki mevcut rekabet gücünü arttırmak niyetiyle, ulusal ekonomik gelişmeyi desteklemektedir.

⁵⁷ Can AKTAN Web Sitesi, (Erişim) <http://www.canaktan.org/ekonomi/kurumsal-iktisat/makaleler/kurumsal-north.htm>, 3 Kasım 2006, s.12.

⁵⁸ Can AKTAN Web Sitesi, (Erişim) <http://www.canaktan.org/ekonomi/iktisat-okullari/okullar/freiburg.htm>, 6 Aralık 2005, s. 3.

Çünkü artan refah insanları devlete bağıllığını, devlete ödeme yapma isteğini ve devlet için savaşıp ölme fedakârlığını arttırmaktadır.⁵⁹ Ancak planlı ekonomide kurumlar aynı zamanda üretim araçlarıdır. Büyük ölçekli üretimin sağladığı maliyet düşüklüğünden yararlanılmaktadır. Ancak bu üretim piyasa taleplerine çoğu zaman duyarlı olamamaktadır. Birde gelişmekte olan ülkelerdeki gibi devletin hantal yapısı mevcut ise devletler borç batağından kurtulamamaktadırlar.

1. 2. 2. Piyasa Ekonomisinin Koşulları

Bu başlık altında piyasa ekonomisi düzeninin temel ilkeleri olarak sayılan

- a) Özel mülkiyet hakkı,
- b) Sözleşme, girişim ve çalışma serbestliği yapma serbestliği,
- c) Rekabetçi piyasa mekanizması,

gibi temel ilkelerin yaşama geçirilmesi için gerekli olan koşullar üzerinde durulacaktır.

Bunlar özellikle gelişmekte olan ülkelerde sağlıklı bir piyasa ekonomisinin oluşturup uygulaması için gereken koşullardır.

Egemen ekonomik düzen yapısı karma ekonomi veya planlı ekonominin, piyasa ekonomisi olan bir düzene “dönüşüm” sorunları yaşayan

⁵⁹ Nigel HARRİS, “Milliyetçilik ve Ekonomik Gelişme” , **Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma** , Der. Renee PRENDEGRAST ve Frances STEWART ,Çev. İdil Eser , İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1995, s. 27.

toplumlar açısından, uygulanabilir bir piyasa ekonomisi için ne gibi koşulların oluşturulması veya iyileştirilmesi gerekir sorusu anlamlı görünmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler için uygun modern bir piyasa ekonomisi kavramının minimum temel koşulları; ilk ikisi kurumsal ve yapısal anlamları kapsamaktadır. Sonuncusu ise daha çok iktisadi aktörlerin özellikle ulusal girişimci varlığı ve onların davranış biçimlerini belirlemektedir.

1. 2. 2. 1. Piyasa Ekonomisinin Temel Özellikleri

Piyasa ekonomisinin var olabilmesi için temel koşul, özgürlüktür. Diğer bir deyişle ekonomik karar ve tercih serbestliğidir.

a) Ferdiyetçilik ve özel mülkiyet;

Piyasa ekonomisinin temel özelliklerinden birisi bireyin ferdiyetçi olmasıdır. Ferdiyetçilik; toplumun temeli olarak ferdi kabul etmektedir. Toplumsal herhangi bir değişiklik ancak toplumu oluşturan fertler tarafından oluşturulabilir. Fertler ancak kendi istekleri ve hür iradesiyle, dışardan herhangi bir şekilde fikir ve davranış dayatılmadan davranmaktadırlar.⁶⁰

Fertler hür ve serbesttirler. Fertler çalışıp çalışmama serbestliğinin yanında, dilediği işte dilediği sürece çalışma serbestliğine de sahiptir. Kişi gelirin dilediği kısmını tasarruf etmekte ve dilediği kısmını da harcamakta serbesttir. Servetini de istediği şekilde değerlendirebilir. Ayrıca tasarruflarını da dilediği biçimde yönlendirme serbestliğine sahiptir. Kişi dilediği alanda iş yapma, işini dilediği kadar büyütüp yayma serbestliğine sahiptir. Ticaret

⁶⁰ Vural SAVAŞ, **Piyasa Ekonomisi ve Devlet**, Ankara, Liberte Yayınları, 2000, s. 57-58.

yapmak ve rekabet serbestisine sahiptir. Serbest teşebbüsün hareketlerini kısıtlayacak herhangi bir merkezi plan yoktur. Fert İsteddiği mülkiyeti edinebilmektedir. Ferdin mülkiyetine kimsenin müdahale etmeye hakkı bulunmamaktadır.

Piyasa ekonomisinde kişilerin işleri devletten daha iyi yapacaklarına inanılmaktadır. Çünkü devletin yapacağı işler arttıkça bürokrasi, adam kayırma ve yolsuzluk artacaktır. Devletin görevi, kişilerin piyasa tarafından yönlendirilen faaliyetlerine müdahale etmek değil, piyasa ekonomisinin düzgün işleyişini bozacak engelleri ortadan kaldırmaktır. Devlet fertlerin hayatını, sağlığını ve mülkiyetini korumalıdır.⁶¹ Sonuçta piyasa ekonomisinde minimal devlet anlayışı hâkim bulunmaktadır.

b) Rekabet ve görünmeyen el;

Üreticiler daha fazla mal satmak amacıyla, daha iyiyi daha ucuza üretip daha yüksek fiyatla satmak isterler. Tüketiciler ise, daha iyiyi daha ucuza satın almak isterler. Tercihlerin zıtlığı üreticilerle tüketicilerin tek bir fiyatla anlaşmalarını sağlar ki bu fiyat, tüketiciler için mümkün olan en düşük, üreticiler için mümkün olan en yüksek fiyattır.⁶²

Piyasada çok sayıda üretici, satıcı ve alıcı bulunmaktadır: Böylece her bir firma piyasaya sürülen toplam miktarın yalnızca küçük bir bölümünü arz edebilir. Aynı zamanda piyasa işleyişini etkileyebilecek tekelci konumda hiçbir alıcı yoktur. Piyasada yer alan çok sayıda alıcı ve satıcı arz ve talep üzerinde tek başına etkili olamaz. Piyasa fiyatını etkileme imkânına sahip değildirler. Bu nedenle piyasa ekonomisinde fiyat veridir. Bu şarta atomisite şartı da denir⁶³.

⁶¹ Atilla YAYLA, **Liberalizm**, Ankara, Turhan Kitapevi, 1992, s. 178.

⁶² Vural SAVAŞ, **a.g.e.**, s. 60-67.

⁶³ A. KOUTSOYİANNİS, **Modern Mikro İktisat**, Çev. Muzaffer SARIMEŞELİ, Ankara, Gazi Kitabevi Tic.Ltd.Şti , 1997, s.179.

Rekabet olmaksızın piyasa sistemi varlığını sürdüremez. Rekabet, daha faydalı üretim metotlarının kullanılmasını, herkesin en iyi olduğu işi yapmasını, üretim faktörlerinin en verimli olduğu alanda kullanılmasını yani en etkin kaynak tahsisini sağlar. Herhangi bir kimse veya işletmenin, belirli bir alanda bütün gücü ele geçirmesini önler⁶⁴.

c) Rasyonellik;

Üretici, satıcı ve alıcı akılcı yani “rasyonel” davranışa sahiptir. Burada üreticiler ve satıcılar en yüksek karı sağlamak, tüketiciler ise en yüksek faydayı sağlamak çabası içindedir. Piyasa tam bir açıklığa sahiptir. Tüm satıcı ve alıcıların piyasa koşullarının yanında, gelecekteki koşullar hakkında da tam bir bilgiye sahip olduğu varsayılır.

d) En iyinin yaşaması ilkesi;

Herkesin akılcı davranıp kendi çıkarlarını koruduğu ve etrafındakilere merhamet göstermediği bir ortamda ancak o ortama ayak uyduran insanlar ve kuruluşlar yaşamını sürdürebilirler.⁶⁵

1. 2. 3. Piyasa Ekonomisinin Doğurduğu Sonuçlar

Piyasa ekonomisi karmaşık bir ilişkiler sistemidir. Piyasa ekonomisi devlet tarafından genel çerçevesi çizilen bir oyun alanında çok sayıda birey ve girişimin, kısacası iktisadi aktörlerin bir birlerinden ayrı ayrı almış oldukları kararların genel ekonomik süreç üzerinde etkilerinin bir sonucudur. Bu bireysel karar ve davranış planları piyasa verilerine dayanır; iktisadi aktörlerin

⁶⁴ Atilla YAYLA, a.g.e., s. 183.

⁶⁵ Vural SAVAS, a.g.e., s. 63-64

tüketim, tasarruf, yatırım veya üretim planları piyasaya bağlı olurken, bu planların içeriğini kendileri bağımsız bir biçimde belirlerler.⁶⁶

Öte yandan piyasa ekonomisinin düzeni, üretim faktörlerinin kullanımını belirleyen kuralları, kurumları ve sosyal süreçleri ortaya koyar. Piyasa ekonomisinin düzeni ister üretici olsun ister tüketici olsun bireylerin ayrı ayrı aldıkları kararların ışığında ve rekabet koşullarında kıt kaynaklarla birey ve aynı zamanda toplumun iktisadi refahının maksimize edilmesine ilişkin genel davranış kurallarını verir.

1. 2. 3. 1. Kaynakların Optimum Kullanımı ve Verimlilik

Piyasa ekonomisindeki amaç her şeyden önce eldeki kaynakların etkin kullanımının gerçekleştirilmesidir. Ekonomide üretim faktörleri kombinasyonu dengeli bir biçimde sağlanarak, belli bir yararın en az harcama ile elde edilmesi hedeflenir.

Piyasa ekonomisi verimlilik üzerine kurulur. Verimlilik; miktar olarak elde edilen ile, harcanan üretim faktörleri arasındaki bir oranlamadır ve eldeki girdilerle en fazla çıktı elde edilmeye çalışılır. Bu amaçla; kullanılan üretim araçları, hammadde ve malzemelerin katkısındaki verimliliğin ve işgücü verimliliğinin yükseltilmesi için gereken önlemler alınır.⁶⁷

Ekonomideki etkinlik işletmeler düzeyinde gerçekleşmektedir. Çünkü piyasa koşullarına göre bireysel planlarını akılcı bir biçimde gerçekleştiren girişimci her şeyden önce optimal işletme büyüklüğünü; ürettiği mala olan talep ve pazarlama olanağı, organizasyon güçlükleri, finansman sorunları,

⁶⁶ Ömer DEMİR, **İslam, Sivil Toplum ve Piyasa Ekonomisi**, Ankara, Liberte Yayınları, 1999, s. xv.

⁶⁷ İlker PARASIZ, **a.g.e.**, s. 8.

riskleri, hammadde, teçhizat ve gerekli işgücü faktörlerini göz önüne alarak saptamaktadır. Girişimcinin bireysel planlamadaki rasyonelliği ekonominin bütününde kaynakların etkin kullanımını ortaya çıkarır. Piyasa ekonomisinin özünü oluşturan rekabet, verimliliği üst düzeye çıkarır.⁶⁸

1. 2. 3. 2. Fiyatların Maliyetler Düzeyine Yaklaşması Ve Normal Kâr

Piyasa ekonomisinde alıcı ve satıcının çok sayıda olması ve sektörlerle giriş-çıkış serbestisi koşulu piyasada normalüstü karı ortadan kaldırmaktadır. Herhangi bir sektörde öncü olarak mal ve hizmet üretmeye başlayan firma kısa dönemde normalüstü kar elde edebilir, fakat bu geçici bir durumdur. Çünkü sektördeki aşırı kârı gören firmalar piyasaya giriş-çıkış serbestisi nedeniyle bu sektöre faaliyetlerini kaydıracaklar, sonuçta mal ve hizmet arzında bir genişleme olacaktır. Rekabetin de teşvik edildiği bu piyasada fiyatlar maliyetler düzeyine yaklaşacak ve firmalar normal kâra razı olacaklardır.⁶⁹

1. 2. 3. 3. Kaynakların Etkin Kullanımı

Ekonomide kaynaklar en etkin biçimde kullanılarak mevcut olanaklarla maksimum üretim gerçekleştirilecektir. Piyasada girişimci üretim kararını fiyat mekanizması sonucu vereceği için, kıtlıklar yaşanmayacak, mevcut talep sürekli karşılanacaktır.

⁶⁸ Nesrin YILDIRIM, **a.g.e.**, s. 69-73.

⁶⁹ İlker PARASIZ, **a.g.e.**, s. 5-12.

Ekonomide herhangi bir dengesizlik önceden tahmin edilebilmektedir. Fiyat sisteminin en önemli özelliklerinden biri de dengesizlikleri ortadan kaldırmak için itici güçleri harekete geçirme yeteneğine sahip olmasıdır. Üreticinin yanlış talep tahmini fiyat sistemi aracılığıyla ortaya çıkmakta ve çözümlenmektedir. Piyasa ekonomisi çerçevesinde işleyen fiyat mekanizması, ekonominin bütünü içinde, söz konusu nispi kıtlıkları ortaya çıkarmakta, piyasanın kendi kendini düzenlemesine de olanak sağlamaktadır.⁷⁰

Piyasa fiyatı yalnız ekonomide yeterli üretim düzeyini belirlemeyecek, piyasada serbestçe oluşan faiz oranları yoluyla kaynak dağılımını da düzenleyecektir.

1. 2. 3. 4. Kişisel Tercih ve Kararların Etkin Koordinasyonu

Piyasa ekonomisi; özgür ve yerinde alınan kararları etkin bir biçimde koordine eder. Çünkü piyasanın esnek yapısı olaylara kolayca uyum sağlanmasını sağlar.

Piyasa ekonomilerinde merkezi planlamanın esneksizliği söz konusu değildir. Piyasa her türlü olaya tepki gösterir ve bu fiyatlar aracılığıyla kolayca hissedilir.⁷¹

Piyasa zaman içinde oluşan her türlü değişime kolayca ayak uydurur. Burada bazı sektörlerdeki ölçek değişiminin, üretim faktörlerinin ikame güçlüğüne belirtilmesi gereklidir.

⁷⁰ Stanislav ŞATALİN, *Sosyalist Ekonomiden Piyasa Ekonomisine Geçiş*, İstanbul, Acar Matbaacılık, 1991, s. 8-12.

⁷¹ Nesrin YILDIRIM, *a.g.e.*, s. 58-62.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKMENİSTAN EKONOMİSİNDE

GEÇİŞ SÜRECİ ÖNCESİ VE GEÇİŞ SÜRECİNDE UYGULANAN

REFORMLAR

2. 1. TARİHİ SÜREÇTE TÜRKMENİSTAN

Türkmenistan topraklarındaki ilk insan yerleşimlerinin izleri Toğalaktepe, Çobantepe ve Göktepe bölgelerinde bulunmuştur. Bulunan kanıtlara göre bu bölgelerdeki insan yerleşimi M. Ö. 7000. ile 5000. yıllar arasında gerçekleşmiştir. Türkmen kelimesinin tarihi sahneye çıkışı 10'uncu yüzyıla rastlamaktadır. Genel olarak Türkmen adı, yerleşik hayata geçmiş Türkler için kullanılmıştır, ağırlıklı olarak da Müslüman Oğuz boyları için kullanılmıştır. Türkmenler Oğuz boyundandırılar. Bugün Türkmenistan Cumhuriyeti'nde yaşayan Türkmenler ile Irak, İran, Suriye ve Anadolu'daki Türkmen boylarının mensuplarına Türkmen adı verilmektedir.⁷²

Türkmen kelimesinin yapısı ile ilgili oldukça değişik görüşlerin bulunmasıyla beraber, en kayda değeri Karaman, Ataman, Kölemen kelimelerindeki –men, -man ekleriyle aynı anlamda olduğu kabul edilmektedir.

Türkmen kabileleri tarih boyunca göçebe bir hayat sürmüş ve göçebe hayatın doğal sonucu olarak hayvancılıkla uğraşmışlardır. Türkmenlerin en büyük kabileleri arasında Teke, Yomut, Çavdur (Çandır), Gölken gibi kabileler yer almaktadır.

⁷² Avrupa Ekonomik ve Danışma Merkezi, **Profile' 99**, Ankara, 1999, s.181.

Türkmen dili genel olarak diğer Oğuz boylarının özelliklerini taşımakla beraber, tarihi süreç içerisinde bazı değişik özellikler de kazanmıştır. Türkmenler, kendilerine has özellikleri korudukları gibi, Çağatay ve Kıpçak boyları arasında kaldıkları için, onlarla birlikte gelişmişlerdir. Ayrıca, Oğuz grubu ağızlarında görülmeyen bazı hususiyetleri de benimsemişlerdir.⁷³

Türkmenistan'da yaşayan Türkmenler ve diğer ülkelerde (İran, Suriye, Türkiye, Afganistan, Irak) yaşayan soydaşlarının konuştukları diller farklılık göstermektedir. Bu sorunun en önemli nedenlerinden biri de Türkmenistan'ın uzun yıllar boyunca Rus egemenliğinde kalmasıdır. Çarlık Rusya'sı ilk olarak 1717 yılında bu coğrafyayı işgale kalkışmış fakat başaramamıştır. Bu tarihten yaklaşık bir asır sonra, iç kargaşa ve benzeri sebeplerle zayıflayan bölgeye Rus ordusu ancak girebilmiştir. 1881 yılında meydana gelen Göktepe Savaşı'nda Türkmenler 26 bin 500 şehit vermişlerdir ve bu olay Türkmen tarihinde büyük bir yer edinmiştir. Bu sebepten her sene 12 Ocak'ta Göktepe Şehitleri için yas tutulmaktadır.⁷⁴

2. 2. XX. YÜZYILDA TÜRKMENİSTAN'IN DEVLET DENEYİMLERİ

Rus Çarlığı döneminde Türkmenler sürekli ezilmeye ve sömürülmeye maruz kalmışlardır. Bu sömürgeyi kolaylaştırmak için Köpet Dağları'na kadar uzanan Aşkabat Demiryolu kurulmuştur. Rus Çarlığı tarafından yaptırılmış ve idare edilen demiryolu hattı Türkmenistan'ın menfaatine olmuştur.⁷⁵ Ancak hedef tabi ki Türkmenistan'ın menfaatinden ziyade daha çok sömürge elde etmektir. Bu dönemde Özbek ve Kazak Türklerine uygulanan siyasi ve

⁷³ Saadettin GÖMEÇ, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, Yeni Forum , 2003, s. 199.

⁷⁴ TİKA(Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı), **Türkmenistan**, Ankara, 1997, s. 20.

⁷⁵ Saadettin GÖMEÇ, **a.g.e.** , s. 207.

ekonomik politikalar Türkmenlere de tatbik edilmiştir. Türkmenistan'ın topraklarının en verimli kısımları Rus Çarlığı'nın tekstil sanayisinin ihtiyacını karşılamak üzere pamuk üretimine tahsis edilmiştir.

1912 yılında, Hiva topraklarındaki Özbekler ile Türkmenler arasında su yüzünden çıkan kavgalar bilinmektedir. 1913'te ise Rus askeri kuvvetleri ayaklanan Türkmenleri bastırmak için harekât başlatmışlardır. Uzun müddet dayanan Türkmenler 1913'te Cüneyt Han idaresinde Hiva'ya hücumu geçmiştir. Çarlık Rusya, General Galkini kumandasındaki kuvvet ile birlikte 1915 senesinde Hiva'ya sevk etmiştir. Cüneyd Han mücadeleye devam ederken yıl 1916 olmuştur ve 1917'de Bolşevik İhtilali patlak vermiştir. Birlikten ve güçten yoksun bu istiklal hareketi dışarıdan da destek alamadığı için başarılı olamamıştır. Dört yıl sonra Rusyadaki çarlık rejimini bitiren Sovyet orduları 1920'de Hiva ve civarını Sovyet topraklarına dâhil etmişlerdir.

Türkmenler ve ortak bir çizgide buluşamadıkları Özbekler, 1924 yılında birlikte hareket etmişler ve nispi başarılar elde etmişlerse de, Rusların üstün güçlerine daha fazla karşı koyamamışlardır. Türkistan'ı yönetme siyasetinin bir parçası olarak Türkmenistan'da bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Hemen ardından kurdurulan Türkmenistan Komünist Partisi tarafından Türkmenistan'ın Sovyetler Birliği'nin parçası olduğu ilan edilmiştir. Bu süreçte sömürgeciliğe benzer politika takip edilmiş ve (en azından o zamanlarda çok garip gözükecek bir şekilde) Türkistan'daki Türk ve Tacikler beş cumhuriyete bölünmüş ve suni sınırlarla birbirinden ayrılmışlardır.⁷⁶

⁷⁶ Saadettin GÖMEÇ, **a.g.e.**, s. 209.

2. 3. SSCB İÇİNDE TÜRKMENİSTAN'IN KONUMU

Türkmenistan Sosyalist Cumhuriyeti kurulum hazırlıkları yapıldıktan sonra SSCB'ye 27 Ekim 1924 tarihinde katılmıştır. Türkmenistan'ın devlet olarak yapılanması bu tarihte gerçekleşmiştir. 1985 yılında iktidara gelen M. Gorbaçov'un Açıklık (Glasnost) ve Yeniden Yapılanma (Perestroyka) politikası sonucu Türkmenistan'da da milliyetçilik daha yüksek sesle ifade edilmeye başlanmıştır.

Kuruluşu müteakip 1991 yılına kadar Sovyetler yönetiminde kalmıştır. SSCB'nin dağılma sürecinin başladığı 1990 yılının 22 Ağustos ayına kadar herhangi bir değişiklik olmadan devam etmiştir. 27 Ekim 1991 yılında Türkmenistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir.⁷⁷ Bu süreçte Türkmenistan Komünist Partisi (TKP) başkanlığına getirilen Saparmurat Niyazov, Türkmenistan'ın istiklalinde de büyük rol oynamıştır.

Bağımsızlığını elde etmesi müteakip, Türkmenistan, aktif bir iç ve dış politika izlemektedir. Dünya siyaset sahnesinde yer alabilme, uluslar arası camiaya katılma yolunda önemli adımlar atan Türkmenistan, bağımsızlıktan sonra BM, İMF, İBRD, WTO, ADB, AGİT, ECO, WB, WHO, UNESCO, BDT gibi uluslar arası örgütlere üye olmuştur.⁷⁸

Bağımsız Türkmenistan'ın dünya kamuoyunda kabul görmesi ve dünya siyaset sahnesinde rol alabilmesi için büyük gayretler sarf edilmektedir. Türkmenistan uluslararası borsalara da üye olmuştur, ancak üyelik şartlarının yerine getirilmemesi ve ticari şartların sağlanamadığından dolayı birçok uluslararası borsadan üyeliği iptal edilmiştir.

⁷⁷ TİKA 1997, a.g.e., s. 20.

⁷⁸ TİKA 1997, a.g.e., s. 21.

2.4. MERKEZİ PLANLAMA EKONOMİSİNDEN SERBEST PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ

II. Dünya savaşından sonra Sovyetler, Doğu Avrupa'ya hızla yayılarak dünyaya sosyalizmi getirme gayreti sergilemiştir. Bu büyüme sonucu neredeyse Avrupa'nın yarısı sosyalizmi benimsemiştir. Avrupa'nın sosyalizmi benimseyen kısmına Doğu Bloku Ülkeleri denilmiştir. Sosyalizmin çökmesinden sonra Doğu Bloku ve Sovyetler dağılmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birçok ülke ortaya çıkmıştır. Türkmenistan da bu dönemde bağımsızlığını elde eden ve dünya arenasına yeni bir ülke olarak ortaya çıkan ülkeler arasındadır.

Sovyetler Birliği içerisinde olan Türkmenistan'da da merkezi planlama ekonomisi uygulanmaktadır. SSCB'nin dağılmasıyla Türkmenistan da diğer bağımsızlıklarını kazanan ülkeler gibi, merkezi planlama ekonomisinden serbest piyasa ekonomisine, gerek ekonomik gerekse siyasal liberalizme doğru bir yöneliş başlamıştır. Yirminci yüzyılın sonunda dünya siyasal konjonktürü çok büyük çalkantılar yaşamış ve büyük değişimler gerçekleşmiştir. SSCB ve Yugoslavya gibi çok uluslu devletler, Varşova Paktı, COMECON (Doğu Bloğu Ülkeleri Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi) gibi uluslararası örgütler tarih sahnesinden çekilmiştir. Bu değişimlerin temel dinamiğini, sosyalist ekolün ve siyasal yapıların çökmesi oluşturmuştur. Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelerin dağılması Batı'da birçok kişi tarafından liberalizmin sosyalist düzenler karşısında nihai zaferi olarak değerlendirilmiştir.

Serbest piyasa ekonomisine geçiş kavramı, genel olarak ekonomik faaliyetlerin, fiyatlar ve piyasa işlemlerinin serbestleştirilmesi anlamına gelir.⁷⁹

⁷⁹ Mustafa CESAR , **Bağımsızlığının Onuncu Yılında Türkmenistan'da Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci**, (Erişim) <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/turkmen.htm> , 17 Kasım 2006, s. 2.

2.4.1. Başlangıç Şartları

Türkmenistan gibi gelişmekte olan ve sosyalist rejimden kapitalist rejime ayak uydurmaya çalışan ekonomilerin içinde başarı sergileyen ülkeler bu süreçte nispeten kendilerine göre geri kalmış ülkelere nazaran iki avantajları vardır:

Birincisi: Siyasi otorite piyasa ekonomisine ayak uydurmanın gerekirse serbestleştirme ve gerekirse kurumsal yapılanmanın tüm kurallarıyla yapılmasına inanmışlar ve bu yönde çalışmışlardır.

İkincisi: Geçişte başarı kaydeden ülkeler elverişli başlangıç şartlarına sahip olmaları nedeniyle sürece ileri bir noktadan başlamıştır. Yukarıda bahsi geçen başlangıç şartları, Fischer ve Sahay tarafından komünist idare altında kısa süre kalma, batı Avrupa'ya yakın olmak ve AB'ye tam üyelik perspektifi olarak sıralanmıştır. Exeter ve Fries tarafından desteklenmekte olan bu yaklaşım farklı geçiş ekonomilerinin, farklı geçiş aşamasında olmalarının nedenleri, planlı ekonomi döneminden devralınan miras ve politik faktörlerin etkisine bağlanmaktadır.⁸⁰

Türkmenistan'daki ekonomik reformlar, birçok BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ülkesine kıyasla çok yavaş uygulanmıştır. Devlet, ekonomideki hâkim oyuncu olmaya devam etmektedir. Küçük işletmelerin özelleştirilmesi büyük ölçüde tamamlanmış olmakla birlikte, orta ve büyük ölçekli işletmelerin satış yoluyla elden çıkarılması henüz tamamlanmamıştır. Kısa vadede Türkmenistan'ın yatırım ortamındaki temel zayıflık döviz kısıtlamalarıdır. Artan gaz ihracatı gelirleri, döviz sisteminin birleştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Türkmenistan'ın sahip olduğu kaynaklar dikkate alındığında, uzun vadede büyük bir kalkınma potansiyeline sahip olduğu

⁸⁰ a.g.m., s. 2.

söylenbilir. Daha fazla yabancı yatırım, bu potansiyelin harekete geçirilmesinde itici bir güç olacaktır. Türkmenistan hükümetinin 2000 yılında yayınladığı “10 Yıllık Ulusal Kalkınma Planı”, ülkede modern bir ekonominin inşa edilmesi için devlet önderliğinde yapılacak yatırımlar üzerinde durmaktadır (Bkz. Ek 1). Bu sürecin enerji üretimi ve pamuk işleme faaliyetleri ile desteklenmesi öngörülmektedir.

2. 5. COĞRAFİK KONUMU

Yüz ölçümü 488.10 km² olan Türkmenistan, Hazar Denizinin doğusunda 53–66 doğu boylamları ile 36–43 kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Topraklarının yaklaşık 4/5'i sübtropik çöl iklimine sahip Türkmenistan'ın doğusunda ve kuzey doğusunda Özbekistan, batısında Hazar Denizi, kuzeyinde Kazakistan, güneyinde İran ve güney doğusunda Afganistan bulunmaktadır.

Türkiye ile yaklaşık olarak aynı enlemde yer alan Türkmenistan, topografik olarak daha çukur bir arazide yer almaktadır. İran ile arasındaki sınırda, en yüksek noktası 2942 metreye ulaşan Köpet dağları yerleşmektedir. Ülkenin %95'lik arazi kısmı düzdür, denizden yüksekliği ise 150 ile 300 metre arasındadır.⁸¹

Topraklarının büyük kısmı çöl olan Türkmenistan bitki örtüsü bakımından fakir bir ülkedir. Bununla beraber çok zengin maden yataklarına sahiptir. Ülkenin yeraltı kaynaklarının en önemlileri petrol ve doğal gazdır. Ülkede çıkarılan petrolün kalitesi yüksektir.

⁸¹ TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı), **Türkmenistan Ülke Raporu**, Ankara, 1999, s. 3–5.

Türkmenistan'da yaz aylarında sıcaklıklar 50°C dereceye ulaşabilmektedir. Bu sıcak iklimin ülkeye getirdiği faydalardan biri de pamuk üretimidir. Dünya pamuk üreticileri arasında sayılı ülkelerden biri olan Türkmenistan tarım sektörüne çok önem vermektedir.

2. 6. SİYASİ YAPI

Bağımsızlık sonrası Türkmenistan'ın siyasi yapısı, yeni anayasanın yürürlüğe girmesi ile yeniden oluşturulmaya başlanmıştır. 18 Mayıs 1992 tarihinde Parlamento tarafından oy birliği ile kabul edilen yeni Türkmenistan Anayasası 21 Haziran 1992 tarihinde halkoyuna sunularak onaylanmıştır. Yeni Anayasa, Başkanlık Sistemini öngörmektedir. Bu anayasa, Cumhurbaşkanı'na çok büyük yetkiler tanımaktadır. Anayasadan aldığı yetkilerle Cumhurbaşkanı; hem kabine lideri hem Devlet Başkanı olarak geniş yetkilerle ülkeyi yönetmektedir. Yeni anayasaya göre Cumhurbaşkanı'na tanınan yetkiler ileride meclis onayına sunmak üzere kanun yapma yetkisini de içermektedir. Anayasa ayrıca Cumhurbaşkanı'na kendi inisiyatifi ile gerekli gördüğü hallerde meclisi feshetme yetkisi vermiştir. Türkmenistan Cumhurbaşkanı, Başbakan Yardımcılarını, Valileri, Belediye Başkanlarını ve Yüksek Mahkeme üyelerini atama hakkına sahiptir.⁸²

Türkmen Komünist Partisi, Aralık 1991'de yapılan XXV. Kongresi'nde parti örgütünün feshine ve onun yerine yeni partinin kurulmasına karar vermiştir. Yeni kurulan partinin başına Türkmenistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı getirilmiştir. Türkmenistan yönetimi, ülkedeki farklı etnik unsurlar ve Türkmen boyları arasında anlaşmazlık ve sürtüşmelere zemin hazırlayacağı endişesini ve ülkenin bu aşamada istikrara ihtiyaç

⁸² Avrupa Ekonomik ve Danışma Merkezi, **a.g.e.**, s. 184.

duyduğunu öne sürerek çok partili sisteme geçilmesine karşı çıkmıştır. Bunun yanı sıra ülkede iki muhalif parti "Ağzıbirlik Hareketi" ve "Demokratik Parti" bulunmaktadır. Bu partilerin çekirdeğini az sayıda aydınlar oluşturmaktadır.

Türkmenistan'da yasama yetkisi, Cumhurbaşkanı ile birlikte Meclis ve Halk Maslahatı tarafından paylaşılmaktadır. Meclis alt yasama organı olup, önemli yasaları Halk Maslahatı'nın onayına sunmaktadır. Meclis üyeleri 5 yıllık süre ile seçilmektedir. Halk Maslahatı; milletvekilleri, her ilden seçilen halk temsilcileri, üst yöneticiler, bakanlar kabinesi üyeleri ve yerel yöneticilerden oluşmaktadır. Halk Maslahatı, Meclise göre daha geniş yetkilere sahiptir.⁸³

2. 7. EKONOMİK VE SOSYAL YAPI

SSCB döneminde Türkmenistan'ın ekonomik yapısı, tarım ürünleri, pamuk üretimi ve hammadde üretimine dayanmaktadır. Ekonominin hammadde üzerinde yoğunlaşması diğer sektörlerin geri kalmasına neden olmuştur.

Türkmenistan hükümeti, piyasa ekonomisine geçme sürecinde sanayi sektörünün gelişmesine ağırlık vermiştir. Bağımsızlığının ilk yıllarında ülke ekonomisinde keskin bir düşüş meydana gelmiştir. 1992-1996 yılları arasında GSYİH'daki kümülatif düşüş %50 olarak gerçekleşmiştir. Ülke, yükselen enerji fiyatlarından istenilen geliri elde edememiştir. Bunun nedeni, esas ithalatçı ülkeler olan Rusya ve Ukrayna'nın gaz ithalatı ödemelerini

⁸³ TİKA(Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı), **Türkmenistan**, Ankara, 1996, s. 20-21.

gerçekleştirememeleridir. Ödenmemiş ve birikmiş borçların tırmanması doğal gaz üretimin düşmesine sebep olmuştur.

Türkmenistan ekonomisinde 1996-2000 yılları arasında ciddi düşüş yaşanmıştır. Bunun sebebi Asya Krizi'nde tekstil sektörünün olumsuz etkilenmesidir (Bkz.Tablo4).1999 yılından itibaren yükselişe geçen GSYİH 3,857 Milyar Dolar'dan 2006'de 15,55 Milyar Dolar'a ulaşmıştır (Bkz. Tablo 4).

Türkmenistan'da bağımsızlığının ilk yıllarında enflasyon hızlı bir yükseliş göstermiştir. Bu yüksek enflasyon 1995 % 1.005,3 iken düşmeye başlamış ve 2000 de % 8,0 olarak gerçekleşmiştir. Bunun en temel nedeni sıkı para politikası uygulamasıdır (Bkz. Tablo 4).

Türkmenistan ekonomisinin temel taşı enerji sektörü oluşturmaktadır. Ülkede büyük ölçekli gaz ve petrol kaynakları mevcuttur. Enerji sektörü, ülkedeki ekonomik gelişmelere yön vermektedir. Hükümet, enerji sektörünün gelişmesine önem vermektedir ve sektör potansiyelinin ortaya çıkartılması için bir dizi proje yürütmektedir. Sektöre geniş çaplı yatırım sağladığı takdirde, bu projelerin hayata geçirilmesi kolaylaşır.⁸⁴

Türkmenistan'ın sosyal istikrarı, ekonomik büyümenin gerekli bir koşulu olarak görülmesi dolayısıyla, geniş çaplı özelleştirme reformları uygulanmaktan yana duruş sergilenmemiştir. Çünkü devletin tüm işyerlerinin özelleştirilmesi gibi sert reformlar zayıf olan sosyal dengeyi zedeleyebilir, işsizlik artabilir ve iç savaşa kadar götürebilirdi. 1991'i takip eden yıllarda GSYİH'ında keskin bir düşüş görülmüştür.

⁸⁴ Mustafa CESAR, a.g.m., s. 4.

Tablo 4: Genel Ekonomik Göstergeler

Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
GSMH	0,951	5,363	3,633	5,874	2,379	2,681	2,862	3,857	4,932	6,754	8,7	10,713	12,208	13,846	15,55	xxxx
GSMH (% yıllık artış)	xxxx	463,9	-32,3	61,7	-59,5	12,7	6,8	34,8	27,9	36,9	28,8	23,1	14	13,4	12,3	xxxx
GSYİH (Milyar Dolar)	0,951	5,363	3,633	5,874	2,379	2,681	2,862	3,857	5,022	6,933	8,7	11,424	14,196	*17,174	*21,846	*26,215
GSYİH deflator	0,001	0,021	0,226	1,817	23,155	37,41	44,17	54,337	59,66	68,416	74,154	83,158	90,094	*100,000	*116,707	*127,317
Kişi Başı GSYİH (Nom. Fiy)	246,211	1375,071	908,333	1432,652	566,496	575,6	638,385	845,117	1081,653	1468,954	1814,768	2347,284	2870,767	*3418,483	*4279,833	*5054,921
Satın Alma Gücü Paritesine Göre GSYİH (Milyar Dolar)	17,246	15,88	13,412	12,701	12,075	10,883	11,741	13,876	16,814	20,728	24,416	29,198	34,439	*38,887	*43,632	*48,531
Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi Başı GSYİH	4466,671	4071,723	3352,965	3097,836	2874,929	2336,495	2619,087	3040,422	3621,423	4391,612	5092,999	5999,2	6964,652	*7740,298	*8548,006	*9357,925
Enflasyon (Tüketici Fiyatları)	xxxx	3102,4	1748,3	1005,3	992,4	83,7	16,8	23,5	8	11,6	8,8	5,6	5,9	10,7	8,2	*6,5
Bütçe Dengesi (Milyar Dolar)	0,852	0,63	0,01	-0,536	0,002	-0,58	-0,935	-0,571	0,412	0,115	0,583	0,304	0,082	0,875	3,351	*3,067
Bütçe Dengesi (%GSYİH)	89,7	11,7	0,3	-9,1	0,1	-21,6	-32,7	-14,8	8,2	1,7	6,7	2,7	0,6	*5,1	*15,3	*11,7
İşsizlik Oranı (% Nüfus)	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,5	2,6	2,6	xxxx	xxxx	xxxx
Doğrudan Direk Yatırımlar (Milyon Dolar)	xxxx	xxxx	xxxx	xxxx	xxxx	xxxx	xxxx	xxxx	131	XXXX	276	226	534	418	731	xxxx

Kaynakça: İMF Ülke Verileri, İMF Country 2006 Reports

Not: * İMF Tahminleri

Ekonomideki düşüşün olduğu yıllarda Türkmenistan yükselen enerji fiyatlarından herhangi bir fayda sağlayamamıştır. Bunun nedeni daha önce de belirttiğimiz gibi bazı Bağımsız Devler Topluluğu ülkelerin gaz ithalatı ödemelerini gerçekleştirememeleri sonucunda ödenmemiş ve birikmiş borçların tırmanması ve buna bağlı olarak da Türkmenistan'ın gaz üretiminin düşmesidir.

Türkmenistan Hükümetinin önem verdiği sektörler arasında tekstil, gıda işleme, enerji ve pamuk sektörleri ile taşımacılık ve iletişim altyapısının geliştirilmesi yer almaktadır. Ülkede, buğday üretiminde ise kendi kendine yeterlilik politikası izlenmektedir. Bu açıdan tekstil ve gıda işlemenin, petrolün ve gazın, tarımın önümüzdeki yıllarda hızla büyüyen sektörler olması beklenmektedir. Tarım sektöründe ileri tekniklerin uygulamaya konulması ve özelleştirme, pamuk üretiminin artmasını sağlayabilecektir.

1997-2004 yılları arasında Türkmenistan'ın GSYİH'nın sektörel dağılımında önemli gelişmeler meydana gelmemiş, genel hatlarıyla oranların aynı kaldığı görülmektedir. 2004 yılı istatistiklerine göre sanayi sektörü GSYİH içerisinde %37,4 payı ile ülke ekonomisinde önemli bir role sahiptir. 2000 yılında bu oran %38,7 iken bu sektörün GSYİH'daki payının 2004'te %1,3'lük bir azalma meydana geldiği görülmektedir (Bkz. Tablo 5).

Yabancı müteahhitler tarafından gerçekleştirilen ve dış borç tarafından finansmanı sağlanan popülist projelerden dolayı 1999 yılında GSYİH'nın %11,3'ünü inşaat sektörü oluşturmaktadır. 2000 yılında inşaat sektörü GSYİH'nın %10,2'sini oluştururken, 2004 yılına gelince bu oranın %8,1'e kadar gerilediği görülmektedir (Bkz. Tablo 5). İnşaat sektöründeki küçülmeye yeni projeleri gerçekleştirmek için gerekli finansmanın bulunmaması sebep olarak gösterilmektedir.

Tablo 5: Yıllar İtibariyle GSYİH'nın Sektörel Dağılımı (%)

Yıllar	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Tarım	20,0	25,2	24,8	18,2	19,6	18,5	17,0	18,3
Sanayi	32,9	27,5	31,4	38,7	38,4	37,7	35,4	37,4
İnşaat	11,3	13,1	12,2	10,2	8,8	8,4	8,0	8,1
Ulaştırma ve Haberleşme	10,3	7,8	6,7	6,0	5,3	5,1	5,5	4,9
Ticaret ve Hizmetler	3,5	3,6	4,1	4,0	4,5	5,0	5,3	6,5
Diğer sekrörler	21,7	22,8	20,8	22,9	23,4	25,3	27,4	24,8

Kaynak: "Türkmenistanyň Ýyllyk Hasabat Neşiri", Türkmenistanyň Milli Döwlet Hasabaty we Maglumatlar İnstituty, Aşgabat, 2004, S 19–31

1998 yılında tarım sektörünün GSYİH'ndaki payı %25,2 olduğu görülmektedir. Bu oran 2004 yılında %18,3'e gerilemiştir. Tarım sektöründeki keskin düşüşe olumsuz hava koşulları sebebiyet vermiştir (Bkz. Tablo 5).

1997-2004 yılları arasında GSYİH'daki payındaki yükselişi ile dikkati çeken sektör ticaret ve hizmetlerdir. 2000 yılında sektörün GSYİH'daki payı %4,0 iken bu oran 2004 yılında %6,5'a kadar ulaşmıştır. Sektörde 2000 yılından itibaren sürekli yükseliş görülmektedir (Bkz. Tablo 5). Bu yükseliş ekonominin gelişme gösterdiğinin bir kanıtıdır. Çünkü ekonomideki hizmetler sektörünün payının artması ekonomik gelişmişlik göstergesi olarak görülmektedir.

Ulaştırma ve haberleşme sektörünün GSYİH'daki oldukça düşük payı göze çarpmaktadır. 2000 yılında sektörün GSYİH'daki payı %6,0 iken, 2004 yılında bir düşüş gerçekleşerek bu oranın %4,9'a kadar düştüğü görülmektedir (Bkz. Tablo 5). Bunun bir sebebi günümüzün en güncel iletişim aracı olarak bilinen Internet iletişimine kısıtlama getirilmesidir.

Tablo 6: Yıllar İtibariyle İnternet Kullanımındaki Artışlar

Ülkeler	Nüfus (2007)	İnternet Kullanıcıları (2000)	İnternet Kullanıcıları (2007)	İnternet Ulaşımı (% Nüfus)	Kullanım Artışı (2000–2007)
Afganistan	27,089,593	--	300,000	1.1 %	--
Ermenistan	2,950,060	30,000	161,000	5.5 %	436.7 %
Azerbaycan	8,448,260	12,000	678,800	8.0 %	5,556.7 %
Kamboçya	15,507,538	6,000	44,000	0.3 %	633.3 %
Çin	1,317,431,495	22,500,000	162,000,000	12.3 %	620.0 %
Gürcistan	4,389,004	20,000	271,400	6.2 %	1,257.0 %
Hong Kong	7,150,254	2,283,000	4,878,713	68.2 %	113.7 %
Hindistan	1,129,667,528	5,000,000	42,000,000	3.7 %	740.0 %
Japonya	128,646,345	47,080,000	86,300,000	67.1 %	83.3 %
Kazakistan	14,653,998	70,000	609,200	4.2 %	770.3 %
Güney Kore	51,300,989	19,040,000	34,120,000	66.5 %	79.2 %
Kırgızistan	5,436,608	51,600	280,000	5.2 %	442.6 %
Malaysiya	28,294,120	3,700,000	13,528,200	47.8 %	265.6 %
Moğolistan	2,601,641	30,000	268,300	10.3 %	794.3 %
Pakistan	167,806,831	133,900	12,000,000	7.2 %	8,861.9 %
Tacikistan	6,702,382	2,000	19,500	0.3 %	875.0 %
Türkmenistan	6,886,825	2,000	48,300	0.7 %	2,315.0 %
Özbekistan	26,607,252	7,500	1,745,000	6.6 %	23,166.7 %
Vietnam	85,031,436	200,000	16,511,849	19.4 %	8,155.9 %

Kaynakça: www.internetworldstats.com

Türkmenistan'da 2000 yılı öncesi internet ücretinin pahalı olmasından dolayı pek gelişmemiştir. Zamanla internet kullanımının ucuzlamasıyla kullanıcı sayısında yavaş bir artış gerçekleşmiştir ancak Türkmenistan'ın eski cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı'ya yapılan suikast sonrası internetin halk tarafından kullanımı yasaklanmıştır. Ancak bazı ayrıcalıklı yerler; bankalar, yabancı şirketler, bazı devlet idareleri ve otellere gelen yabancı konuklara abonelik sistemi ile internet erişimine müsaade edilmiştir. Uluslararası Telekomünikasyon Birliğinin verilerine göre, 2007'de 6,8 milyon Türkmenin sadece yüzde 0,73'ü internete en az bir defa erişim sağlayabilmiştir. Tablo 6'ya bakıldığında eski Sovyet ülkelerinde İnternet hizmetinde Azerbaycan halkının %8 ine internet kullanımı erişimi ile birinci olmuştur. Tacikistan İnternet kullanımı noktasında en geride kalan ülkelerden

birisi olmuştur. Tablo 6'ya göre sırasıyla Afganistan, Türkmenistan, Kamboçya ve Tacikistan internet erişimi noktasında dünyada en geri kalan ülkeler olmuşturlar.

2. 7. 1. Eğitim

12 Nisan 1993 yılında Türkmenistan Eğitim Bakanlığı Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçilmesine karar vermiştir. Bu tarihten itibaren çalışmalar başlamıştır ve 1996 yılında tüm resmi yazışmalar ve eğitim kurulları Latin alfabesine geçmiştir. Ülkede 8 yıllık zorunlu eğitim mevcuttur, bunun yanı sıra 8 yıllık meslek okulları ve 4 yıllık yüksek eğitim okulları vardır. Türkmenistan'daki orta ve yüksek öğretim okulların sayısı ve oradaki öğrenci sayısı aşağıdaki tablo 7'de verilmiştir.

Türkmenistan'da toplam 16 yüksek öğretim okulu bulunmaktadır. 1997–2004 yılları arasında bu rakam değişmemiş. 2000 yılının verilerine göre Türkmenistan'da yüksek öğretimde okuyan öğrenci sayısı 7,6 bin kişi olmuştur. 2004 yılına gelindiğinde bu okulların öğrenci sayısı 3,2 bin kişiye düşmüştür (Bkz. Tablo 7). Buna sebep olarak da eğitimin verimsizliği gösterilmektedir. Daha az talebenin olması eğitim kurumlarının verimliliğini arttıracakları düşünülmektedir.

Üniversite eğitime girme hakkını kazanmak için 9 yıllık temel eğitimi bitirilmesi gerekmektedir. 9 yıllık temel eğitimden sonra meslek eğitime devam etmek isteyen öğrenciler zorunlu olarak 2 yıllık meslek eğitim görmektedirler. 1998 yılında yapılan değişiklikle Rusça eğitim veren Rus okullarında temel eğitim 10 sene olarak devam etmektedir, Türkmen okullarında ise eğitim 9 senedir.

Tablo 7: Yıllara Göre Yüksek Öğretim ve Orta Öğretim Okul Sayısı ve Öğrenci Sayısı

Yıllar	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Kreş sayısı	1.135	1.097	1.106	891	1.051	1.003	944	900
Kreşteki Çocuk Sayısı (Bin Kişi)	145,8	130,6	122,9	123,3	127,2	125,8	129,0	133,4
Kreşe Gönderme Oranı (%)	19	17	17	18	19	22	24	27
Orta Öğretim Okul Sayısı	1.958	1.948	1.923	1.922	1.700	1.701	1.705	1.704
Orta Öğretim Öğrenci Sayısı (Bin Kişi)	947,9	973,2	1004,8	1017,7	1.035,1	1029,2	1.018,6	1.001,2
Mesleki Lise Sayısı	113	106	118	118	118	116	116	118
Yüksek Öğretim Okul Sayısı	16	16	16	16	16	16	16	16
Üniversitelere Kabul Edilen Toplam Öğrenci Sayısı (Bin Kişi)	4,3	3,9	3,6	3,3	3,4	3,5	3,9	3,8
Üniversitelerden ve Yüksekokullardan Mezun Olan Toplam Öğrenci Sayısı (Bin Kişi)	6,6	6,6	6,3	7,6	4,7	3,8	3,6	3,2

Kaynak: “**Türkmenistanyň Ýyllyk Hasabat Neşiri**”, Türkmenistanyň Milli Döwlet Hasabatı we Maglumatlar İnstituty, Aşgabat, 2004, S: 131-205

Ülkede çok sayıda Türkmen–Türk okulları da mevcuttur. Türkmenistan’daki ilk okul, 1992-1993 eğitim yılında açılan ve merhum Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın adını taşıyan Turgut Özal Türkmen–Türk Lisesidir. En son olarak Uluslararası Türkmen-Türk Üniversitesi açılmıştır. Öğrencilerin imtihanla alındığı bu okullarda TC. Milli Eğitim Bakanlığı’nın müfredatı uygulanmaktadır (Bkz. Tablo 8).

Bu okullarda Latin Alfabesi ile Türkmen Türkçesi, Türkçe, İngilizce ve Rusça eğitim ve öğretim yapılmaktadır. Türkmenistanlı öğrenciler Türk okullarında okuyabilmek için yarış halindedir. Özellikle, başkent Aşgabat’taki Turgut Özal lisesi, ülkenin en gözde okuludur.

Tablo 8: Türkmenistan'daki Türk Okulları Sayısı

Başkent Eğitim AŞ'nin Açtığı Okullar	
Okul	Yıl
Aşgabat Turgut Özal Lisesi	1992-1993
Merv Lisesi	1993-1994
Bayramali Lisesi	1993-1994
Çarcov Lisesi	1993-1994
Taşhovuz Lisesi	1993-1994
Nebitdağ Lisesi	1993-1994
Türkmenbaşı Lisesi	1993-1994
Köhneürgenç Lisesi	1993-1994
Aşgabat Ekonomi Lisesi	1994-1995
Aşgabat Teknin Lisesi	1994-1995
Tecen Erkek Lisesi	1994-1995
Büzmeýin Lisesi	1994-1995
Kerki Lisesi	1994-1995
Uluslararası Türkmen-Türk Üniversitesi	1994-1995
Milli Eğitim Bakanlığı'nın Açtığı Okullar	
Okul	
Aşgabat Türk Anadolu Lisesi	1994-1995
Aşgabat Türk İlkokulu	1994-1995
Aşgabat Türkiye Türkçesi Eğitim Merkezi	1994-1995

Kaynak: TİKA(Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı), **Türkmenistan**, Ankara, 1997, s: 62

Türkmen-Türk okullarının ülkenin geleceği için büyük önem taşıdığını her seferinde dile getiren Türkmenistan Devlet Başkanı Türkmenbaşı, açılan okulların destekçisi olmuştur. Türkmenbaşı, 1997 Mayıs ayında Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın zirvesi için Aşgabat'a gelen Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e Türk okullarını konuşmuş, sayılarının 20'ye çıkarılmasını istemiştir. Görüldüğü üzere Türkiye Cumhuriyetinin Türkmenistan'da ekonomik ve kültürel anlamda ciddi yatırımları mevcuttur.

2. 7. 2. Sağlık ve Sosyal Sigorta

Ülkede sağlık hizmetlerinin planlanması, yürütülmesi sağlık bakanlığı tarafından sağlanmaktadır. Mevcut 5 vilayette ise sağlık bakanlığı adına İl Sağlık Müdürlükleri bulunmaktadır. Demiryolları ve askeri personelinin sağlık hizmetleri kendi sağlık kurumları tarafından sağlanmaktadır.⁸⁵

Tablo 9: Türkmenistan'daki Sağlık Sektörünün Temel Verileri

Yıllar	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Toplam Doktor Sayısı(bin kişi)	14	14	14	14,2	14,1	14,1	13,8	13,5
Aile Doktor Sayısı	2,8	3,0	3,1	3,1	3,2	3,2	3,2	3,1
10.000 kişiye Düşen Doktor Sayısı	29,8	29,8	30,0	29,3	28,8	28,8	27,9	27,1
Toplam Hastane Sayısı	331	148	149	144	120	119	125	124
Hastanelerde Toplam Yatak Sayısı(bin)	33,0	28,2	28,5	24,4	24,8	24,7	26,2	25,9
10.000 Kişiye Düşen Yatak Sayısı	70,5	59,6	59,5	50,4	50,7	50,2	52,9	51,8

Kaynak: “**Türkmenistanyň Ýyllyk Hasabat Neşiri**”, Türkmenistanyň Milli Döwlet Hasabaty we Maglumatlar Instituty, Aşgabat, 2004, S: 145.

Türkmenistan'da 1997 yılında toplam doktor sayısı 14,2 bin kişi iken 2004 yılında bu rakam 13,5 bine düşmüştür. Aynı dönemde on bin kişiye düşen yatak sayısı 70,5'ten 51,8'e düşmüştür. Diğer önemli gösterge ise toplam hastane sayısı, 1997 yılında 331'iken 2004 yılında 124'de kadar düşmüştür (Bkz. Tablo 9). Bu da devletin küçülme adına yaptığı adımlardan birisidir. Tablo 9'da görüldüğü üzere Türkmenistan sağlık sektörü gün günden kötüye gitmektedir. Neredeyse bütün verilerde düşüş göze çarpmaktadır.

Tüm sağlık personeli için, mezuniyet sonrası 5 yılda bir yeterlilik sınavı yapılmaktadır. Yardımcı sağlık personelinin sınavı, bölge düzeyinde ve kendi amirleri tarafından yapılmaktadır. Hizmet içi eğitim programları ise merkezi

⁸⁵ TİKA1999, a.g.e., s. 61.

yapıdan daha ziyade her vilayette kendi personeli için kurumları içinde düzenlenmektedir.⁸⁶

Türkmenistan'da sağlık alanında uygulanan "Lokman Sağlık Programı" TİKA, WHO, WB, UNDP, USAID, UNICEF, UNFPA işbirliği ile yürütülmektedir. Türkmenistan Sağlık Bakanlığı TİKA ve Dünya Sağlık Teşkilatı işbirliğinde, sağlık hizmetleri politikaları için 30 Ocak 1995 tarihinde Dünya Sağlık Teşkilatı Avrupa Bölge Ofisi'nin kurulmasına ilişkin bir Protokol imzalanmıştır.

Tablo 10: 2004 Yılı Türkmenistan'daki Sağlık Sektörünün Temel Verilerin Vilayetlere Göre Dağılımı

	Toplam Sağlık Ocakları Sayısı	Toplam Hastane Sayısı	Hastanelerde Toplam Yatak Sayısı	Aile Doktor Sayısı	Toplam Aile Hemşiresi Sayısı
Türkmenistan	30	124	24.386	3.126	5.363
Aşgabat	10	20	3.886	494	582
Ahal Vilayeti	4	15	2.160	408	746
Balkan Vilayeti	5	19	2.256	253	423
Daşoguz Vilayeti	3	17	4.328	489	1.031
Lebap Vilayeti	5	26	5.703	849	1.196
Marı Vilayeti	3	21	5.008	633	1.385

Kaynak: "Türkmenistanyň Ýyllyk Hasabat Neşiri", Türkmenistanyň Milli Döwlet Hasabaty we Maglumatlar Instituty. Aşgabat 2004 S: 145-147.

Verilere göre hastane sayısı 26, yatak sayısı 5.703 olan Lebap vilayeti ilk sırada; hastane sayısı 15, yatak sayısı 2.160 olan Ahal vilayeti son sırada bulunmaktadır (Bkz. Tablo 10). Aşgabat şehri aslında Ahal Vilayeti içinde yer almasına rağmen yönetim olarak ayırılırlar. Ancak gerçekte Ahal Vilayeti'nde 35 hastane mevcuttur. Bu da Türkmenistan'da ilk sırada Ahal Vilayeti'nin olduğunu gösterir.

⁸⁶ a.g.e. , s. 62.

Türkmenistan'da sosyal yardımın büyük çoğunluğu emekli fonundan karşılanmaktadır. Emekli ve Sosyal Güvenlik fonları Maliye Bakanlığının çalışanlardan aldığı kesintilerle oluşmaktadır.

Türkmenistan vatandaşlarının sosyal yardımdan yararlanabilmesi için aşağıdaki hususlar aranır:

1. Kadının 57, erkeğin 62 yaşını doldurarak yaşlılık aylığına hak kazanmasından sonra.
2. 18 yaşından büyük olup birinci veya ikinci derece malul olursa sosyal hizmet kapsamına alınırlar.
3. Erkeklerin 25 yıl, kadınların 20 yıl çalışmış olmaları gerekmektedir.⁸⁷

Türkmenistan, BM ve diğer uluslararası kuruluşlara üyedir. Devlet Televizyon Kuruluşları vardır. Özel televizyon yayını bulunmamaktadır.

2. 8. TARIM SEKTÖRÜ

Tacikistan ve Özbekistan topraklarını da kat eden Amuderya (Ceyhun) Nehri, Türkmenistan'ın en önemli su kaynağıdır. Ülkenin orta ve batı kesimlerinde doğal su yolları bulunmamakla beraber 1960 Yılında yapılan Karakum Kanalı bu nehrin (Amuderya) sularını Merv'e ve Aşkabat'ın ötesine taşımaktadır. Karakum Kanalı'nın geliştirilmesine günümüzde hala devam edilmektedir. Sulamanın yaklaşık %90'ının yapıldığı 1,100 km uzunluğundaki Karakum Kanalı, Türkmenistan tarımı için hayati önem taşımaktadır. Aşkabat şehrinin içme suyu ihtiyacını ve 950 bin hektara yakın araziye sulayan Kanal,

⁸⁷ a.g.e. , s. 73.

arkların toprakla dolması ve topraktaki tuzlanma nedeniyle verimliliğini gittikçe kaybetmektedir.

Amuderya Nehri'nin yoğun kullanımı nedeniyle, bu nehirden beslenen Aral Gölü'nde su seviyesi son 15 yılda 6 metre kadar düşmüştür ve bu durumun sürmesi halinde gölün üçte ikisinin kaybolacağı tahmin edilmektedir. Bu durumun çözümü için bir araya gelen ülkeler, Aral Gölü'nü Kurtarma Uluslararası Fonunu (IFAS) kurmuşlardır. Aral Gölü'nü Kurtarma Uluslararası Fonunu Nisan 2003 yılında yaptığı son toplantısında Aral Gölü'nde su seviyesinin her yıl 8-10 bin m³ azalmakta olduğundan hareketle, Aral Gölü havzasının ekolojik ve sosyo-ekonomik durumun düzeltilmesine yönelik, 2003-2010 yıllarını kapsayan dönemde gölü kurtarmak için çeşitli projelerin hazırlıklarının sürdüğünü açıklamıştır.⁸⁸

Yüzde 80'ni Garagum Çölü ile kaplı olan Türkmenistan'ın geriye kalan topraklarının %63'ünü çayır ve otlaklar, %3'ünü ekilebilir alanlar, %8'ini ormanlar ve %26'sını da diğer alanlar kaplamaktadır. 2002 yılında alınan bir karar ile Garagum Çölünde 4000 km² yüzölçümüne sahip suni bir göl inşa edilmesine karar verilmiştir. Bu yol ile çölün 10.000 hektarının yeşillendirilmesi ve Türkmenistan'ın 50 yıllık su ihtiyacının karşılanması planlansa da, bazı çevreciler gölün uzun vadeli çevre sorunlarına neden olabileceğini iddia etmektedirler.⁸⁹

Sovyetler Birliği döneminde Türkmenistan'da, merkezi planlama neticesinde, belirli tarımsal ürünlerin üretimine ağırlık verilmiştir. Bu sebeple diğer cumhuriyetler gibi Türkmenistan'ın da gıda tüketiminde dışa bağımlılığı göze çarpmaktadır. Bu nedenle hükümet, bilhassa son yıllarda, tarımsal

⁸⁸ KOSGEB(Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı), **“Türkmenistan Ülke Raporu”**,

(Erişim) <http://abmankara.org.tr/ulkeler/Turkmenistan%20Ulke%20Raporu.doc> ,

13 Aralık 2006, s. 11.

⁸⁹ a.g.m., s. 11.

reformlara öncelik tanımaktadır. Merkez Bankası da yeni tarım makineleri alımı için çiftçilere kredi vermektedir.

Tablo 11: Toplam Ekim Alanı ve Ürünlere Göre Dağılımı (Bin Hektar)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Toplam Ekim	1.266	1.387	1.493	1.484	1.786	1.759	1.759	1.915
Tahıl Ürünleri	573	705	743	760	915	962	914	950
Buğday	511	678	727	741	879	905	870	902
Arpa	13	3	4	2	9	13	3	11
Tohumluk Mısır	16	6	2	3	2	3	2	2
Pirinç	33	11	8	12	23	39	34	32
Diğer Tahıl Ürünleri	x	7	2	2	2	2	2	2
Endüstri Ekinleri	482	552	633	627	789	706	631	623
Pamuk	482	548	621	619	779	701	627	618
Şeker Pancarı	x	3	11	7	9	5	4	5
Ayçiçeği	x	1	1	1	1	-	-	-
Patates	7	4	8	9	9	9	10	10
Meyve	19	20	19	17	17	17	17	18
Sebze	16	12	11	8	8	8	8	8
Otlar	168	94	79	63	48	57	179	306
İki yıllık Otlar	116	74	56	41	36	45	43	34
Bir Yıllık Otlar	29	9	14	15	7	7	130	266
Ot için kullanılan Mısır	23	11	9	7	5	5	6	6

Kaynak: "Türkmenistanyň Ýylyk Hasabat Neşiri", Türkmenistanyň Milli Döwlet Hasabaty we Maglumatlar Instituty, Aşgabat, 2004, S: 45-46

Türkmenistan'ın modern makine ve teçhizatla donatılmış tekstil fabrikalarında kaliteli pamuk elyafı ve giyim ürünleri üretilmektedir. Türkmenistan'da 1992–2003 yılları arasında 60 civarında tekstil fabrikası kurulmuştur. Bu fabrikaların yaptığı üretim, toplam sanayi üretiminin üçte birini bulmaktadır. Tarımsal üretim açısından en büyük paya sahip olan pamuğu, tahıllar ve yem bitkileri takip etmektedir. Hükümetin pamuk ve buğdayda hedeflediği yüksek üretim, bu alanda faaliyet gösteren sanayi kollarının daha da büyüyeceğine dair bir ümit oluşturmaktadır.

Hükümetin tahıl üretiminde uyguladığı “kendi kendine yeterlilik” politikası neticesinde 2000 -2004 yılları arasında tahıl üretimine tahsis edilen toprak yüzölçümü 760 bin hektardan, 950 bin hektara çıkmıştır. Aynı dönemde toplam ekim alanı 1.484’ten 1.915 bin hektara çıkartılmıştır. Otların üretimine tahsis edilen alanda da önemli gelişmeler meydana gelmiştir. 2000 yılında ot üretimi için 63 bin hektar yer ayrılırken, 2004 yılında 306 bin hektara çıkartılmıştır. Türkmenistan’ın en önemli tarım ürünlerinden biri olan pamuğun ekim alanı, 2001 yılında 779 bin hektar ile doruk noktasına ulaşmış. Ancak, 2004 yılına gelince pamuk üretimine tahsis edilen alan 2000 yılının verilerinden daha düşük bir şekilde, 618 bin hektar olarak gerçekleşmiştir (Bkz. Tablo 11).

Tablo 12: Toplam Ekim Alanı ve Vilayetlere Göre Dağılımı (Bin Hektar)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Türkmenistan	1266,0	1387,1	1492,9	1.483,7	1.786,0*	1.759,3*	1.759,0*	1.915,4*
Ahal Vilayeti	282,8	386,0	406,1	374,6	472,9	478,6	479,3	497,8
Balkan Vilayeti	49,2	46,9	55,7	66,6	101,9	110,4	109,6	121,1
Daşoguz Vilayeti	356,0	324,7	330,6	355,1	387,4	409,9	409,8	442,9
Lebap Vilayeti	246,0	241,7	250,7	265,8	313,9	313,6	313,5	326,8
Marı Vilayeti	332,0	387,8	449,8	421,6	509,9	446,8	446,8	526,8

Kaynak: “Türkmenistanyň Ýyllyk Hasabat Neşiri”, Türkmenistanyň Milli Döwlet Hasabatı we Maglumatlar İnstituty, Aşgabat, 2004, S: 45

Pamuk üretiminde oldukça ilerleme kaydeden Türkmenistan Cumhuriyeti, yabancı yatırımcılara cazip gelebilecek yerli tekstil sanayi geliştirmektedir. Tekstil yatırımları açısından en ileride olan yabancı firmalardan birisi, Türk firması olan ÇALIK Holding’dir. Türkmenistan’da yapılan araştırmaya göre son 9 yılda Türk firmaların Türkmenistan’a yaptığı yatırım 500 milyon dolar civarındadır.⁹⁰

Marı vilayeti Türkmenistan’da en büyük ekim alanına sahiptir. Bu alan 2000 yılında 421,6 iken 2004 yılında 526,8 bin hektara ulaşmıştır. Aynı

⁹⁰ a.g.m., s. 12.

dönem Türkmenistan'ın toplam ekim alanı 1.483,7 bin hektardan 1.915,4 bin hektara ulaşmıştır. Türkmenistan'ın “kendi kendine yeterlilik” politikası neticesinde, ülkede ekim alanının genişletilmesine her vilayet katkıda bulunmuştur (Bkz. Tablo 12).

Tarım sektöründe yapılan reformlar çerçevesinde 1997'de toprakların özelleştirilmesi için toprak mülkiyeti alanında değişiklikler yapılmıştır. Kolektif tarım toprakları küçük parsellere bölünerek müstakil ailelere kiraya verilmiştir. Bu çalışmalar neticesinde Türkmenistan topraklarının yüzde 16'sının müşterek kullanımda olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 13: Yıllar İtibarıyla Temel Tarım Ürünleri Üretim Miktarları (Bin Ton).

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Pamuk	635	705	1.304	1.031	1.137	490	714	733
Tahıl	760	1.290	1.544	1.759	2.122	2471	2.682	2.987
Meyve	118	122	134	135	168	190	194	214
Sebze	241	295	306	347	414	449	493	542
Et	110	129	130	150	166	193	209	233
Süt	755	766	878	989	1.250	1.398	1.529	1.679
Yün	18	19	20	24	28	32	34	36
Yumurta (Milyon. ad.)	274	277	325	376	434	506	625	720

Kaynak: “Türkmenistanyň Ýyllyk Hasabat Neşiri”, Türkmenistanyň Milli Döwlet Hasabaty we Maglumatlar Instituty, Aşgabat, 2004, S: 43

Hava koşullarının iyi gitmesi ve yüksek destekleme fiyatları sonucunda 2000 ve 2001 yıllarındaki tahıl hasılatında geçmiş yıllara göre oldukça büyük bir artış gözlenmiştir. Resmi istatistiklerde görebildiğimiz şekliyle 2001 yılındaki tahıl hasılatı hedeflenen 2 milyon tonu geçerek 2.122 tona ulaşmıştır. Bu başarı, toprakların verimliliğini artırarak ve tahıl için tahsis edilen toplam ekim alanının artırılmasıyla gerçekleştirilmiştir. 1997-2004 yılları arasında üretiminde başarı kaydedilen diğer ürün ise süt ürünleri olmuştur. 2000 yılında süt ürünleri üretimi 989 bin ton olarak

gerçekleşmişken, 2004 yılında bu rakam 1.679'a ulaşmıştır. Genel olarak, Türkmenistan'ın 2000–2004 yıllarındaki tarım ürünlerinin üretiminde, pamuk üretimi hariç, bir artış meydana gelmiştir. Bütün bu başarılar, hükümetin tarım sektöründe uyguladığı “kendi kendine yeterlilik” politikası aracılığıyla meydana gelmiştir (Bkz. Tablo 13).

Türkmenistan tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünlerinde ithalatçı bir ülkedir ve bu ithalatın büyük bölümü hala Rusya ve diğer BDT üyelerinden yapılmaktadır. Türkiye, Türkmenistan'a tüketim alışkanlığı oluşturabilirse baklagiller, meyve kurusu ve konserveleri, margarin, turunçgiller ve sigara gibi çeşitli ürünleri satma potansiyeline sahiptir.

2. 8. 1. Pamuk

Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin toplam pamuk ekim alanı 1991–1992 yılları arasında 3.005 bin hektar olmuştur. Söz konusu alan, dünyada toplam ekilebilir pamuk alanların yaklaşık olarak %8,5'ini oluşturmaktadır. BDT ülkeleri, 2.491.000 tonluk pamuk üretimi ile dünya toplam üretiminin %12'ini üretmektedir. BDT pamuk üretiminin oransal dağılımı ise Azerbaycan %7, Türkmenistan %17, Özbekistan %61, Tacikistan %10, Kırgızistan %1, Kazakistan %4 olarak verilebilir. Türkmenistan'ın pamuk üretiminin, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin toplam pamuk üretiminde %17'lik payı ile ikinci sırada yer almaktadır.⁹¹

Pamuğun pazarlamasındaki devlet denetimi devam etmektedir. Pamuk ve pamuk ürünlerinin pazarlamasında devletin hem üretici hem de alıcı ve satıcı olması, özel sektörün katkısını sınırlandırmaktadır. Özel sektörün de

⁹¹ T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, “**Türkmenistan: Pamuk Üretimi**”, (Erişim) <http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/turkmen/2-5.htm> , 3 Kasım 2006, s. 1.

dahil edilmesi, sistemin çalışmasını hızlandıracaktır. Özel sektörün de desteğiyle yeni tesislerin kurulması, kullanılan teknolojilerin yenilenmesi, mevcut fabrikaların rehabilitasyonu ve yeni iplik, kumaş, havlu gibi fabrikaların inşa edilmesi beklenmektedir.

Türkmenistan'da 2000 yılı itibariyle 1.031 bin ton pamuk hasat edilmiştir. 2001 yılında ise 1.137 bin ton pamuk hasat etmiştir (Bkz. Tablo 13). Hükümetin tahıl ürünlerinin üretimine ağırlık vermesi ve verimliliğin düşmesi nedeniyle ülkede pamuk üretimi düşmüştür. Verimliliğin düşmesi, pamuk üretimini derinden etkilemiş ve 2004 yılına geldiğinde pamuk üretimi 733 bin olarak gerçekleşmiştir(Bkz.Tablo 13).

Tablo 14: Tarım Ürünlerinde Hektar Başına Düşen Mahsul (100 Kg)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Tahıl Ürünleri	13,3	18,3	20,8	23,1	23,2	25,7	29,4	31,4
Pamuk	13,2	12,9	21,0	16,7	14,6	7,0	11,4	11,9
Sebze	127,6	151,1	158,5	206,3	242,3	259,2	281,8	296,4
Meyve	71,4	100,7	124,1	168,5	215,4	240,6	237,1	264,4
Yem için Kullanılan Meyveler	15,0	44,2	72,2	7,7	50,0	13,3	25,0	40,0
Tohumluk Mısır	75,8	82	91,2	66,8	65,1	103,8	126,3	165,8
Çok yıllık otlardan	32,3	33,5	33,0	25,7	26,3	26,4	18,5	20,1

Kaynak: "Türkmenistanyň Ýyllyk Hasabat Neşiri", Türkmenistanyň Milli Döwlet Hasabaty we Maglumatlar Instituty, Aşgabat, 2004 ,S: 47

Pamuk hasılatında yaşanan kötü durumun diğer önemli nedenlerinden biri ülke genelinde yaşanan kötü hava koşullarıdır. 2000 yılında hektar başına düşen pamuk mahsulü 16,7 ton iken, 2002'de 7,0 ve 2004'te ise 11,9 olarak gerçekleşmiştir. Tablo 14'te görüldüğü üzere tarım verimliliğinin bu kadar değişken olmasının sebebi tarım teknolojisinin zayıf olması ve tarım sektörünün tamamen doğa koşullarına bağlı olmasıdır. Bununla beraber, hükümetin uyguladığı kötü tarım politikası tarım ilaçlarının, gübrelerin ve

tarımsal makine parçalarının verimsiz bir şekilde dağıtılmasına yol açmıştır (Bkz. Tablo 14).

2. 8. 2. Tarımsal Üretimin Ekonomide Yeri ve Önemi

Devlet çiftçilerin tohum, gübre ve makine alımlarını %50 oranda sübvansede etmektedir. Pamuk ve tahıl hasadının tümü devlet tarafından alınmaktadır. Çiftçiler ürünlerini devlete satmamak seçeneğine sahip olmakla birlikte, sisteme dâhil üreticilere tanınan avantajlar nedeniyle, sistem çok büyük bir oranda işlemektedir.

Tablo 15: Yıllar İtibariyle Toplam Nüfusun Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Toplam(Bin kişi)	4.846,9	4.993,5	5.200,0	5.369,4	5.640,0	5.936,8	6.298,8	6.550,0
Şehir Halkı(Bin kişi)	2.155,6	2.234,5	2.384,2	2.463,5	2.593,0	4.745,8	4.942,2	3.082,0
Köy Halkı(Bin kişi)	2.691,2	2.759	2.815,8	2.905,5	3.047,0	3.491,0	3.356,6	3.468,0
Şehir Halkı %	44,5	44,7	45,9	45,9	46,0	46,3	46,7	47,1
Köy Halkı %	55,5	55,3	54,1	54,1	54,0	53,7	53,3	52,9

Kaynak: “Türkmenistanyň Ýyllyk Hasabat Neşiri”, Türkmenistanyň Milli Döwlet Hasabaty we Maglumatlar Instituty, Aşgabat ,2004 ,S: 12

2000 yılında tarım sektörünün GSYİH'ya katkısı %18,2 dolaylarında iken, mahsulün artması ile birlikte bu oran 2001 yılında %19,6'ya çıkmıştır (Bkz Tablo 5). 2000 itibariyle işgücünün %54,1'i tarım sektöründe istihdam edilmektedir, bu rakam 2004 yılında %52,9 olmuştur (Bkz. Tablo 15). 2004 yılındaki tarımın GSYİH'ya katkısı 18,3 tür. Bu düşüş köy hane halkının düşüşü ile doğru orantılıdır.(Bkz. Tablo 5)

Türkmenistan'daki uygun ürün rotasyonu gerçekleştirilmemesi, zayıf sulama teknikleri, etkin olmayan toprak işleme, toprağın tükenmesine ve tuzlanmasına yol açarak hâsılat olumsuz etki etmektedir.

2. 8. 3. Hayvancılık ve Balıkçılık

Türkmenistan'da hayvancılık ekonomide önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Endüstri ile uyum içerisinde gelişen hayvancılık, özellikle son yıllarda değerini daha da arttırmıştır. Türkmenistan'da hayvan yetiştiriciliğinin gelişmesini destekleyici, gelişmiş bir sanayiinin mevcut olmaması ve karma yem açığının büyük boyutlara ulaşması, hayvancılık sektörünü olumsuz yönde etkilemekte, bu alanda kapsamlı yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Ülkede hayvancılık yapılan alanların dağılışında en çok fiziki coğrafya faktörleri etkili olmuştur. Türkmenistan'da kıraç saha ve steplerin geniş alanlar kaplaması küçükbaş hayvancılığın gelişmesine zemin hazırlamaktadır.

Türkmenistan'da hayvancılık açısından bakıldığında, koyun ve sığır yetiştiriciliğinin özel bir önemi bulunduğu gözlenmektedir. Ancak genellikle kültür ırklarından oldukları halde sığırların bakım ve beslenme noksanlıkları yüzünden hem devlet çiftliklerinde, hem de halk elinde düşük verimli oldukları görülmektedir. Ülkedeki koyunların çoğu karakul koyunu türündendir. Bunların derileri aynı zamanda astragan kürkü olarak kullanıldığı için çok kıymetlidir. Bu nedenle, astragan kürkü ülkenin önemli ihraç ürünlerinden birisini oluşturmaktadır.

Türkmenistan'da devlete ait küçükbaş hayvanlar, yavrularının % 50'si karşılığında çobanlara kiraya verilmekte ve bu suretle hayvancılıkta özel

sektörün oluşması teşvik edilmektedir. Bu çerçevede, 1 yıl sonra bir sürüde koyun sayısı artmış olmakta ve hayvanların bakım hizmeti karşılığı, şahısın kendine ait bir küçük sürüsü oluşmaktadır. 2005 yılı itibariyle, ülke genelinde devlete ait 2.018 bin adet büyük baş hayvan, 15.133 bin koyun ve keçi, 126 bin adet deve, 29 bin adet at ve 13.875 bin kuş bulunmaktadır (Bkz. Tablo 16).

2003 yılında Türkmenistan'da bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek ve hayvan sayısını arttırmak amacıyla, büyük ve küçükbaş hayvanların yanı sıra, deve ve domuzların ülkeye giriş-çıkış ve transit geçişleri yasaklanmıştır.

Türkmenistan'da kesime giden hayvanların ağırlıkları düşüktür. Bu durum et veriminin düşük olmasının temel nedenidir. Elde mevcut hayvan materyali ile kesif yeme dayalı sığır ve koyun besiciliğinin geliştirilmesi potansiyeli değerlendirilmelidir. Tavuk yetiştiriciliğinde ise ebeveyn düzeyinde yumurta üretimi ve piliç üretiminin geliştirilmesi üzerinde durulmalıdır.⁹²

Türkmenistan bağımsızlığının ilk yıllarında tavuk çiftlikleri dünya piyasalarına ayak uyduramamıştır. Amerika'dan gelen tavuk butları Türkmenistan'daki tavuk maliyetlerinin çok altında olduğundan Türkmenistan tavuk sektörü bu rekabete dayanamamıştır.

Tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünlerinde Türkmenistan ithalatçı bir ülkedir. Halen dış alımların büyük bir bölümü, başta Rusya Federasyonu olmak üzere Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinden yapılmaktadır. Bununla beraber Bağımsız Devletler Topluluğu dışı ülkelere yapılan dış alımların giderek artması görülmektedir.⁹³ Dış ülkelere yapılan alımlarda oluşan artışlar, ürün farklılaşmasının bir göstergesidir.

⁹² ASE International Express, "Türkmenistan", (Erişim) <http://www.ase.com.tr/ase.cfm?sayfa=ulkeler&sayfa2=turkmenistan>, 3 Kasım 2006, s. 6.

Tablo 16: Yıllar İtibarıyla Belli Başlı Hayvan Sayısı (Bin Baş)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Toplam Büyükbaş	1.155	1.128	1.424	1.572	1.602	1.853	1.890	1.970	2.018
Sığır	557	546	651	698	738	794	871	967	974
Koyun ve Keçi	6.538	5.957	6.052	7.201	8.835	1.200	13.320	13.904	15.133
Deve	105	107	101	106	115	119	121	125	126
At	27	25	24	26	27	28	28	29	29
Domuz	38	32	18	31	32	32	31	31	30
Kuşlar	4.237	4.235	3.156	4.034	5.451	7.150	8.417	12.907	13.875

Kaynak: “Türkmenistanyň Ýyllyk Hasabat Neşiri”, Türkmenistanyň Milli Döwlet Hasabatly we Maglumatlar Instituty, Aşkabat, 2004, S: 80

Türkmenistan’da Hazar Denizi’nin kenarlarında balıkçılık yapılmaktadır. Balıkçılık sektörünün gelişmesi için Türkmenistan ve Avrupa Birliği uzmanları tarafından çeşitli projeler hazırlanmıştır. Avrupa Birliği Teknik Yardım Programı çerçevesinde Türkmenistan’daki sektörün potansiyelinin incelenmesini planlamıştır.

2. 9. SANAYİ SEKTÖRÜ

Türkmenistan SSCB’den ayrılıp bağımsızlığını ilan ettiği zaman, ülkede daha çok hafif sanayi mevcuttur.

Türkmenistan’da halı, kilim, bitkisel yağ üretimi, tekstil endüstrisi, petrol rafinerileri, kimyasal madde üretimi, doğalgaz çıkarma sanayi ve bu sektörün yan dalı olan azotlu gübre sanayi oldukça gelişmiştir.

⁹³ TİKA(Türk İşbirliği ve kalkınma Ajansı), “Türkmenistan”, (Erişim) <http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/T%C3%BCrkmnistn.doc> , 3 Kasım 2006, s. 12.

Türkmenistan'ın üretim yapmaktan daha büyük sıkıntısı, ürettiği bu malları dış pazarda satma imkânını bulamayışıdır.⁹⁴

Türkmenistan'ın gerek marka tescillemede yaşadığı problemler, gerekse daha önce uluslararası piyasaya mal sürmemesi, ürettiği malları satamamasının en büyük sebeplerindendir. Dünya piyasasına göreceli üstün olduğu mallar ise turizm sektörünün geliştirilmesine ve taşımacılık sektörünün gelişmesine bağlıdır. Bu sebeple kısa vadede gelişme sağlanması beklenemez.

Nisan 2003 tarihinde neticelenen görüşmelere göre, Türkmenistan'ın Rusya'ya doğalgaz ihracatını 4 milyar m³ seviyesinden 70–80 milyar m³ seviyesine çıkarmaktadır. Rusya ve Ukrayna Türkmenistan'ın en önemli doğalgaz ithalatçı ülkeleridir. Bu ülkelerle sağlanan anlaşmada, Türkmenistan'ın hidrokarbon endüstrisinin yenilenmesinde de yer verilmiştir.⁹⁵

Sahip olduğu zengin mineral kaynaklar nedeniyle, enerji sektörü ve madencilik sanayi üretiminde önemli rol oynamaktadır. Ülkenin işletilebilen başlıca doğal kaynakları; doğalgaz, sodyum sülfat, krom (Karaboğaz Lagunu), sülfür, kurşun, galyum (Gaurdak Bölgesi), bentonit (Oglanlı Bölgesi), brom, iyot (Çeleken, Nebitdağ) ve petroldür.

Son beş yıla bakıldığında, sanayi sektörü GSYİH' da yaklaşık %40'lık paya sahip olduğu görülmektedir. Sektör içerisinde özellikle hidrokarbon endüstrisi ihracat gelirin büyük bir kısmını kapsayarak en önemli alt sektör durumuna gelmiştir (Bkz. Tablo 5). Son yıllarda gelişmekte olan yakıt ve enerji üretimi 2000-2004'de sanayi üretiminin yaklaşık %50'sini oluşturarak sanayiye yön verir hale gelmiştir (Bkz. Tablo 17).

⁹⁴ Mehmet SARAY, **Türkmen Tarihi**, İstanbul, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, 1993, s. 8.

⁹⁵ KOSGEB, **a.g.m.**, s. 14.

Gıda ürünleri %27,2'lik payı ile sanayi sektörünün önemli sektörlerinden birini oluşturmaktadır. Hemen ardından gelen hafif sanayi, sanayi sektöründe %24,6'lık paya sahiptir. Her iki sektörde 2000–2004 yılları arasında gelişme kaydetmiştir. Türkmenistan'ın tarım sektöründe uyguladığı “Kendi kendine yeterlilik” programı çerçevesinde gıda üretiminin gelişmesine de büyük önem verilmektedir (Bkz. Tablo 17).

Türkmenistan'ın sanayi üretiminde makine ve madencilik, inşaat malzemelerinin üretimi, kimyasal maddelerin üretimi diğer ürünlere göre oranla oldukça az üretilmektedir ve yıllara göre düşüş göstermektedir. Üretim kapasitesinin düşük olması bu ürünlerin yeterli miktarda üretilmesine engel olmaktadır (Bkz. Tablo 17).

Tablo 17: Sanayi Üretim Yapısı

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Toplam Sanayi	100	100	100	100	100	100	100	100
Yakıt ve enerji üretimi	34,1	31,7	36	46,6	48,9	47,0	45,6	43,0
Makine ve Madencilik	2,2	2,4	2	1,5	1,4	1,3	0,9	0,8
Kimyasal maddeler	3,4	3	2,5	1,6	1,5	1,5	1,3	1,2
İnşaat malzemeleri	5,4	5,7	3,9	2,2	2,1	1,9	1,8	1,9
Cam, Fosfor ve Fayans ürünleri	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,03	0,1
Hafif Sanayi	26,3	30	26	22,6	23,7	24,1	24,5	24,6
Gıda ürünleri	27,2	25,2	28,7	24,8	23,6	22,9	24,5	27,2
Diğer	1,3	1,3	1,8	1,3	1,3	1,6	1,8	2

Kaynak: “Türkmenistanyň Ýyllyk Hasabat Neşiri”, Türkmenistanyň Milli Döwlet Hasabaty we Maglumatlar Instituty, Aşgabat, 2004, S: 22

Türkmenistan'daki yabancı yatırımlar petrol ve doğalgaz sektörünün potansiyeline nazaran oldukça düşüktür ve yeni yatırımlar çekmekte zorlanmaktadır. Türkmenistan'ın ucuz işgücünden yararlanmak isteyen yabancı yatırımcıları engelleyen başlıca nedense ihracat hattının noksanlığıdır. Yabancı yatırımların sektörel dağılımına bakıldığında ilk sırada hidrokarbon sektörü yer almaktadır. Devlet yabancı şirketleri lisans ihaleleri için cezp etmeye çalışsa da lisans şartlarındaki kısıtlayıcı unsurlar şirketleri yıldırılmaktadır. Enerji sektörü dışında Türkmenistan'da yabancı yatırım çeken

sektör tekstildir. Bu yatırımlar da özellikle Türkiye finanslı şirketlerin ortak yatırımlardır. Her ne kadar devlet yabancı yatırımları destekliyormuş gibi görünse de uygun iş ortamı için gerekli politik ve makro ekonomik reformları gerçekleştirmeye isteksizdir.⁹⁶

Türkmenistan tuz üretimi madencilik sektöründe önemli yer tutmaktadır, üretimin büyük kısmı kimya sanayinde kullanılmaktadır. Ülke, SSCB'nin en büyük sodyum sülfat üreticisi olmuştur, ancak zamanla bu rezervler tükenmiş ve sodyum sülfat tesislerinin faaliyetleri durdurulmuştur. Son yıllarda ülkede çok az da olsa altın ve platin rezervlerine rastlanmıştır.

Türkmenistan hükümetinin temel amacı; ana tüketici malların üretiminde kendine yetebilmedir. Bu malların başında metalürji, gıda ve makine yapımı yer almakta olup hükümet tarafından ithal ikameci sanayileşme çerçevesi içerisinde destek görmektedir. Sanayi sektörün gelişmesinde katkıda bulunmak amacıyla alüminyum fabrikası inşaatı planlanmıştır.

2. 9. 1. İmalat Sanayi

Son on yılda imalat sanayinde, işgücü yoğun hafif sanayi faaliyetlerinden, doğalgaz sanayine bir kayma meydana gelmiştir. Ancak, pamuk işleme, imalat sanayinin önemli bir bölümünü teşkil etmekte olup, kapasite sürekli artmaktadır.

Diğer temel endüstriyel sektörler; elektrik, rafine ürünler, giyim ve tekstil, kimyasal ürünler ve petrokimya sektörleridir. Ülke imalat sanayinde,

⁹⁶ a.g.m., s. 15.

eski SSCB döneminden kalma fabrikalarla üretim yapıldığı için verim düşüktür. Gaz sektörü dışında yerel endüstrideki katma değer azdır. Bu açıdan bakıldığında, ülkeye yapılacak yatırımların katma değeri arttıracak nitelikte olması ülke ekonomisi için oldukça önemlidir. Türkmenistan Ticaret Odası'na göre ülkeye teknik bilgi ve teçhizat yatırımı yapılması gerekmektedir. Gıda sektörünün geliştirilmesi gereken bölümleri; mandıra, kesim haneler, konserve ürün, meyve ve sebzedir.

Ticaret Odası, gıda ambalajlama sanayini geliştirerek, üreticinin tüm gıda üretimini hasattan paketlemeye kadar tamamen gerçekleştirmesi amacındadır. Ülke nüfusunun büyük kısmı imalat sanayinde çalışmaktadır.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin özelleştirilmesine önem verilmekle beraber, bu tip işletmelerin özellikle yabancı yatırımcılar tarafından satın alınmasına imkân sağlanmasına çalışılmaktadır.

2. 10. ENERJİ VE MADENCİLİK

Türkmenistan'ın doğalgaz üretimi, bir devlet kuruluşu olan “Türkmengaz” tarafından gerçekleştirilmektedir. 2020 yılına kadar enerji sektörüne 60 milyar dolar yatırım yapılması planlanmaktadır. Bunun sonucunda yıllık 240 milyar metreküp doğalgaz ve 100 milyon ton petrol üretilmesi hedeflenmektedir.⁹⁷ Türkmenistan ekonomisinin GSYİH'sının 10–15 Milyar Dolar olduğu düşünüldüğünde ve halihazırda parasal sıkıntı çektiği düşünüldüğünde bu hedefin hayalî olduğu gözükmemektedir. Ancak dünyada enerji fiyatlarının yükselmesi ile bu mümkün olabilmektedir.

⁹⁷ DEİK(Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu): “**Türkmenistan Ülke Bülteni Aralık 2004**”, (Erişim) <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041227175114Turkmenistan-Aralik2004.pdf>, 3 Kasım 2006, s. 4.

2. 10. 1. Petrol

Türkmenistan'daki toplam petrol rezervlerinin 697,8 milyon ton (5107,9 milyon varil) olduğu tahmin edilmektedir. Petrol üretimi giderek artmakta olup 200 yılında 7.181 bin ton petrol ürünleri üretilmiş ise, 2004 yılına gelindiğinde Türkmenistan'ın petrol ürünleri üretimi 10.053 bin ton olarak gerçekleşmiştir (Bkz. tablo 19).

Ham petrol, yıllık kapasitesi 5,5 milyon ton olan Türkmenbaşı rafinerisinde işlem görmektedir. Ülkede iki termik, iki hidroelektrik santral bulunmaktadır. Enerji üretiminin %40'ı BDT ülkelerine İran ve Afganistan'a ihraç edilmektedir.

Tablo 18: Sovyet Döneminin Son Beş Yılında Çıkarılan Petrol ve Gaz

	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Petrol (Bin Ton)	6029	5943	5841	5747	5751	5642
Gaz (Milyar M³)	83,2	84,7	88,1	88,3	89,9	87,8

Каунак : “Народное Хозяйство ТУРКМЕНСКОЙ ССР” СТАТИСТИЧЕСКИЙ ЕЖЕГОДНИК, Ашхабат, 1990, 181

Bugüne kadar Türkmenistan'ın başlıca petrol yatakları Batı Türkmenistan havzasında Hazar gölü kıyılarında yer aldığı saptanmıştır. Ülkenin petrol-gaz bölgesi Hazar Denizi'nin güneydoğu kıyıları ile Balkan yöresiyle arasında yer alan akarsu havzasındadır. Bu bölgede 19 tane petrol ve gaz yatağı saptanmıştır. Batı Türkmenistan çöküntü havzasının güney yarısında Buğdaylı, Gızılğum, Keymir-Okarem yörelerinde 12 tane petrol ve gaz yatağı bulunmuştur. Yeterli derecede araştırılmamış olan çöküntü havzasının yapılarında yeni petrol yataklarının bulunma ihtimali yüksektir.⁹⁸

⁹⁸ T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı: “Türkmenistan: Madenler”, (Erişim) <http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/turkmen/2-2.htm>, 12 Ocak 2007, s. 1.

2. 10. 2. Doğalgaz

SSCB döneminde doğalgaz üretimi yılda 85 milyar m³ (Bkz. Tablo 18) iken bağımsızlığını kazandıktan sonra bu üretim 15 milyar m³'e kadar gerilemiştir (Bkz. Tablo 19). 2000 yılında 47,7 milyar m³ doğalgaz üreten Türkmenistan, 2004 yılında doğalgaz üretimini 58,6 milyar m³ e yükseltmeyi başarmıştır (Bkz. Tablo 19).

Türkmenistan, dünyadaki en büyük doğal gaz yataklarına sahip ülkelerin başında gelmektedir. Sovyetler Birliği'ne dâhilken önemli doğal gaz üreticisi konumunda olan Türkmenistan, bağımsızlık sonrasında ise Rusya'nın rakibi konumuna gelmiştir. Doğal gazı Rusya üzerinden dış pazarlara ileten Türkmenistan'ın ihracatının Rus Gazprom şirketi tarafından sınırlandırılması neticesinde, 1990'lı yıllar boyunca doğal gaz üretiminde düşüş yaşanmıştır. Ancak günümüzde doğalgaz sayesinde her geçen yıl üretimini ve ihracatını daha da artıran Türkmenistan, bunu ekonominin düzelmesine yönelik kullanmaktadır.

Türkmenistan 2004 yılında petrol üretimini 2000 yılının üretimine göre 2.872 bin ton arttırmış ve 10.053 bin ton olarak gerçekleştirmiştir (Bkz. Tablo 19). Petrol üretiminde doğalgaz üretimindeki kadar hızlı bir büyüme gözlenmemesine beraber istikrarlı bir büyüme gözükmektedir. Enerji sektöründeki kapasite artışı Rusya ile olan petrol ve gaz anlaşmalarına olumlu yansımıştır.

Tablo 19: Yıllar itibariyle Türkmenistan'ın Petrol ve Doğalgaz Üretimi

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Petrol (Bin Ton)	5.368	6.819	7.160	7.181	8.542	9.086	10.004	10.053
Doğalgaz (Milyar M ³)	17,3	13,3	22,9	47,7	51,3	53,5	59,1	58,6

Kaynak: "Türkmenistanyň Ýyllyk Hasabat Neşiri", Türkmenistanyň Milli Döwlet Hasabaty we Maglumatlar Instituty, Aşgabat, 2004, S:25

Türkmenistan doğalgaz ihracatını Rusya üzerinden geçen boru hattı üzerinden yapmaktadır. Ayrıca, Ekim 1996 yılında inşaatına başlanan ve toplam uzunluğu 140 km olan ve İran ile bağlantı sağlayan sınırlı kapasitedeki bir boru hattı da mevcuttur. Yaklaşık 10 milyar m³'lük kapasiteye sahip olan bu boru hattı 1997 yılın aralık ayında işletmeye açılmıştır. Başlangıçta yılda 1,5–2 milyar m³ olarak verilen gaz miktarı, 2002 yılında 5 milyar m³'e çıkarılmıştır. İran ile imzalanan bir anlaşmaya göre yılda 13 milyar m³'e çıkarılması kabul edilmiştir.

Türkmenistan'ın petrol ve gaz üretimindeki temel sorunu, ürettiği bu ürünleri dış pazarlara ihraç edememesidir. Çünkü açık denize çıkışı olmayan bu ülke petrol ve doğal gazı deniz yolu ile dış pazarlara satamamaktadır.

Türkmenistan, bugün petrol ve doğalgaz ihracatı potansiyelini arttırabilmek için alternatif boru hattı projeleri üretmektedir. Söz konusu boru hatları;

- Türkmenistan-Afganistan-Pakistan doğalgaz boru hattı,
- Türkmenistan- Çin-Japonya doğalgaz boru hattı,
- Türkmenistan-Türkiye-Avrupa doğalgaz boru hattı,
- Türkmenistan- İran-Basra Körfezi petrol boru hattı,
- Türkmenistan-Afganistan-Pakistan (Hint Okyanusu çıkışı) petrol boru hattı.

şeklinde sıralanabilir.⁹⁹

Türkmenistan bu boru hatlarını gerçekleştirmekte zorluk çekmektedir. Türkmenistan'ın dışarıya açılabilmesi için Avrupa'ya Türkiye üzerinden veya Rusya üzerinden açılması gerekir. Ancak Rusya, Türkmenistan'ın doğal gazını ülke üzerinden yeniden ihracat yapmayı ret etmiştir. Afganistan ve İran

⁹⁹ Selcuk Tayfun OK, Volkan AYDAS, **Türkmenistan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimcileri**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 1998, s. 34-35.

üzerinden geçecek olan doğal gaz boru hatları projeleri ise güvenlik sebebiyle tartışmalar yaratmaktadır.

19 Şubat 1999 tarihinde, Türkmenistan, Trans-Hazar doğalgaz boru hattı projesinin müteahhitliğini, General Electric Capital ve Bechtel 'in ortak firmaları olan PSG (Pipeline Solution Group) ortaklığına vermiştir. Proje maliyeti yaklaşık 3 milyar dolardır. Daha sonra PSG, sonra Royal Dutch Shell'i de projeye dahil etmiş ve tarafların yüzde 50–50 oranında ortaklık payına sahip olduğu yeni bir konsorsiyum oluşturulmuştur. Ancak, Türkmenistan tarafından, PSG'nin konsorsiyum lideri olarak belirlendiği ve geçerlilik süresi 19 Şubat 2000 tarihinde sona eren Görevlendirme Belgesi'nin (Mandate Letter) yenilenmemesi, projenin bekleme dönemine girmesine yol açmıştır. Bunun üzerine General Electric ve Bechtel şirketleri konsorsiyumdan çekildiklerini açıklamışlardır. Shell (İngiliz-Hollanda Ortak Şirketi) ise yaklaşık 1 yıl sonra (2003 yılında) konsorsiyumdan çekildiğini ilan etmiştir.

2. 10. 3. Elektrik Enerjisi

Elektrik üretimi açısından Türkmenistan, zengin bir ülkedir. Elektrik üretimi 4 santralden sağlanmaktadır: Büzmeyin, Mari-Gress, Nebirdağ, Türkmenbaşı. İki termik ve iki hidroelektrik santral bulunmaktadır. Yıllık üretilen ortalama 12 milyar kw/s civarındaki elektrik enerjisinin(Bkz. Tablo 20) % 40'ı BDT ülkelerine ve Afganistan'a ihraç edilmektedir.¹⁰⁰

¹⁰⁰İstanbul Ticaret Odası, Bahar ÖZSU, **Türkmenistan Ülke Etüdü**, İstanbul, Kırmızı Tanıtım Yayıncılık, 1998, s. 39.

Türkmenistan'ın acil olarak altyapısının yenilenmesine ihtiyaç vardır. Bu düzenlemeler yapıldıktan sonra elektrik üretimin 16 milyar kw/s'e çıkarılması beklenmektedir.

Tablo 20: Elektrobilans, Milyon kw/s

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Üretilmiş Elektrik Enerji	9.498	9.415,5	8.859,7	9.943,4	10.614,3	10.707,2	10.920,0	12.054,2
İthal Edilmiş Elektrik Enerji	-	-	-	-	-	-	184,1	0,4
Elektrik Enerjinin Tüketimi	11.495	11.413,5	22.908,5	45.817	91.634	183.268	13.107,1	14.058,6
Sanayi Sektörü	3.188,7	3.229	3.621,4	3.445,5	3.664,2	3.766,4	3.903,6	4.040,3
İnşaat Sektörü	126,4	110	105,3	106,8	110,7	217,9	178,8	238,7
Kamu Sektörü	1.228	1.359,7	1.444,4	1.563,9	1.520,5	1.795,4	1.622,2	1697,6
Tarım Sektörü	1.544	1.462,4	1.490,9	1.818,4	1.867,0	1.975,2	2.139,1	2.096,8
Ulaşım Sektörü	282,5	318,6	269,2	284,8	252,7	391,8	374,8	424,9
Diğer Sektörler	553,3	542,5	547,5	795,1	823,4	622,6	679,5	802,8
Kayıplar	1.079,9	1.181,5	960,5	1.035,3	1.313,6	1.279,9	1.504,5	1.605,7
İhraç Edilen Elektrik Enerji	1.495,2	1.211,8	420,5	893,6	1.062,2	658,0	701,6	1.147,8

Kaynak: "Türkmenistanyň Ýyllyk Hasabat Neşiri", Türkmenistanyň Milli Döwlet Hasabaty we Maglumatlar Instituty, Aşgabat, 2004, S: 24

Türkmenistan 2000 yılında toplam 9943,4 milyon kw/s elektrik enerji üretmiş ise, bu rakam 2004 yılında 12054,2 milyon kw/s'e ulaşmıştır. 2003 yılından itibaren az miktarda olsa elektrik ihraç edildiği görülmektedir. 2000–2004 yılları arasında elektrik enerji ihracatı 893,6'dan 1147,8'e yükselmiştir. Genel olarak 1997–2004 yılları arasında Türkmenistan'ın elektrik üretiminin arttığı görülmektedir. Elektrik tüketiminin ve ihracatının üretim artışına orantılı bir şekilde arttığı görülmektedir. 2004 yılı verilerine göre, sanayi sektörü elektrik enerjisi tüketiminde ilk sırayı almaktadır. Sanayi sektörün gelişmesi ile birlikte enerji tüketimi de artmıştır. Kamu ve tarım sektörü de, ülkede üretilen elektrik enerjisini tüketmektedirler. Yıllar itibariyle bu iki sektörün gelişmesi ile elektrik tüketimi artmaktadır. Diğer önemli husus ise, elektrik üretimi ve dağıtımında meydana gelen kayıplarının ülkenin yurt dışına ihraç

ettiği elektrik enerjiden fazla olmasıdır. Ülkedeki zayıf altyapı büyük ölçülerde kayıplara yol açmaktadır (Bkz. Tablo 20).

2. 10. 4. Madencilik

Türkmenistan'ın maden sanayi genel olarak doğalgaz ve petrol üretimine bağlıdır. Ayrıca alçı taşı, sodyum, sofra ve potasyum tuzları, sülfat ve diğer sodyum bileşikleri, kükürt, iyot ve brom, kil ve yapı taşları diğer önemli maden üretilmektedir.¹⁰¹

Türkmenistan'daki sodyum sülfatın ana kaynağı Karaboğaz gölünün kuzeyinde ve kuzeydoğusunda bulunan Kazak burnu ve Satrass körfezidir. Karaboğaz gölü endüstride kullanılan çeşitli mineral ve elementleri içeren fazla miktarda yüzey ve gömülü tuzlu su ihtiva eden dünyanın ender göllerinden biridir. Karaboğaz gölü bölgesinden sodyum sülfat 3 kaynaktan elde edilebilir: Yüzey solüsyonları, kristalin yataklar ve kristal arası solüsyonlar.

Dünyanın en büyük potasyum ve sofra tuzu havzalarından birisi güneydoğu Türkmenistan'da, Gaurdak-Kugitang bölgesinde bulunmaktadır. Bölgede çok sayıda potasyum yatağı bulunmasına rağmen sadece 3 tanesi detaylı bir şekilde araştırılmıştır. Bunlar Karlıyuk, Karabil ve Gaurdak yataklarıdır.

Batı Türkmenistan havzasında bromlu ve iyotlu su rezervleri yaygındır. Orta hazar, Karakum havzaları ve Kopetdag-Balkhan Geassar bölgeleri iyotlu

¹⁰¹ Türkmenistan Jeoloji Kurumu, **Türkmenistan'ın Maden Kaynakları Envanteri**, Ankara, 4. Akşam Sanat Okul Matbaası, Mayıs 1997, s. 2.

bromlu sular açısından önemli alanlardır. Günümüzde, Batı Türkmenistan havzasında iyotlu bromlu sular üretilmektedir.

Türkmenistan'ın en önemli maden kaynaklarında biri kükürttür. Türkmenistan'ın kükürt potansiyeli oldukça yüksektir. Belirlenmiş kükürt yatakları: Orta Karakum bölgesi, Gaurdak-Kugitang bölgesi ve Hidrojen sülfür içeren doğalgaz sahalarıdır. Türkmenistan'ın en önemli kükürt yatakları Gaurdak-Kugitang bölgesinde bulunmaktadır. Bugün kükürt üretimi sadece Gaurdak-Kugitang madenlerinde yapılmaktadır.¹⁰²

2. 11. HİZMETLER SEKTÖRÜ

Türkmenistan'da hükümetin ağırlığı doğalgaz üretimi ve ithalata dayalı sanayileşmeye vermesinden dolayı hizmetler sektörü yeteri kadar gelişmemiştir. Hizmetler sektörü 1997–2004 yılları arasında GSYİH'sı oranında %3,5'ten %6,5'e yükselmiştir (Bkz.Tablo5). Buna rağmen hizmetler sektörünün yeteri kadar büyüdüğünü söylemek güçtür. Gelişmiş ülkelerde hizmetler sektörünün GSYİH'sındaki oranı %45 civarındadır. Bu rakamlarla kıyaslandığında sektörün ne kadar geri kaldığı açıkça ortadadır.

2. 11. 1. Turizm

Türkmenistan'ın turizm sektörünü iyi bir potansiyele sahiptir. Hazar Denizinde kıyısı olması ve ülkede birçok tarihi yerlerin bulunması bu

¹⁰² a.g.e., s. 7-9.

potansiyelin kaynağını oluşturmaktadır. Büyük Selçuklu Devletinin sultanı Sultan Sencer'in türbesi ve Hoca Yusuf Hamedani olmak üzere birçok İslam büyüklerinin türbesinin bulunması, Türkmenistan'ı Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinden gelen turistler için cazip hale getirmektedir.

Tablo 21: Türkmenistan'a Gelen Toplam Turist Sayısı

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Türkmenistan'a	1.1623	8.600	4.066	3.256	5.244	10.791	8.214	14.799
Bağımsız Devletler	4.065	4.038	849	203	261	346	218	458
İran	3.874	867	243	122	1.298	7.582	5.623	9.316
Japonya	474	582	132	282	314	203	269	770
Fransa	938	595	768	650	1040	302	298	636
Afganistan	134	12	4	110	-	-	-	-
Pakistan	455	91	44	4	-	3	2	29
ABD	365	440	508	430	356	217	181	343
Birleşik Arab	126	295	23	-	6	10	35	20
Almanya	-	-	-	270	573	546	466	1.191
Diğer Ülkeler	1.192	1.680	1.495	1.185	1.396	1.580	1.122	2.036

Kaynak: "Türkmenistanyň Ýylyk Hasabat Neşiri", Türkmenistanyň Milli Döwlet Hasabaty we Maglumatlar Instituty, Aşkabat, 2004, S: 166.

1994 yılından itibaren Türkmenistan hükümeti, turizm sektörünün idari yapısını ve somut stratejisini yapılandırmaya başlamıştır. Bu konuda atılan en önemli adımlardan birisi, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın 20 Temmuz 1995 yılında "Devlet Turizm Konsorsiyumu" Türkmenşyahat'ın kurulması ile ilgili kararın alınmasıdır.¹⁰³

Son yıllarda Türkmenbaşı'ya yapılan suikast neticesinde turizm konusunda daha temkinli davranıldığı görülmüştür. Giriş çıkışlar daha dikkatli kontrol edilmekte. Hatta zaman zaman bazı ülkelere vize verilmemektedir. Mesela SARS hastalığının baş gösterdiği dönemde Çin halk cumhuriyetine vize verilmemesi ve Türkmen vatandaşlarının gitmesine de izin verilmemiştir.

¹⁰³ T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, "Türkmenistan: Turizm", (Erişim)<http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/turkmen/2-11.htm>, 25 Şubat 2006, s. 1.

Bu da doğrudan turizmi zedelemektedir. 2001'deki ülkeyi ziyaret eden turist sayısında ise 2002 yılından itibaren gelişme kaydedilmiştir. 2004 yılında Türkmenistan'a gelen toplam turist sayısı 14.799 kişiye ulaşmıştır (Bkz. Tablo 21).

2. 12. İNŞAAT

Türkmenistan'daki inşaat yatırımları genellikle büyük endüstriyel projelere ve modernizasyonuna, yetersiz altyapı tamamlanmasına ilişkindir. İnşaat sektörü, ülkenin yabancı yatırımlarının en büyük kısmına sahiptir. Genellikle Devlet Misafirhanesi olarak kullanılma amacına yönelik işler yürütülmektedir. Türkmenistan'ın inşaat yapan Türk firmalarının çoğu bu sektörde yer almaktadır.

Ocak 2003'den Eylül 2003 tarihine kadar Türkmenistan'daki Bakanlıklar aracılığıyla 179 yapının inşaatı için yabancı şirketler ile 4 Milyar ABD Doları tutarında anlaşma sağlanmıştır. Türkmenistan'da inşaatı devam eden çoğu projeler, lüks yatırım projelerdir. Ülkede inşaat işleri 30 ülkeden toplam 69 yabancı şirket tarafından yürütülmektedir. Türkmenistan'ın inşaat sektöründe Türk yatırımcılarının birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Ocak –Eylül 2003 döneminde, Türk şirketleri ile imzalanan anlaşmaların toplam tutarı 1.459 milyon ABD dolarıdır. Halen 107 yapının inşaatı devam etmektedir.¹⁰⁴

¹⁰⁴ T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, “**Türkmenistan: İnşaat**” (Erişim) <http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/turkmen/2-10.htm>, 25 Şubat 2006, s. 1.

2. 13. ULAŞTIRMA VE TELEKOMÜNİKASYON

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ulaşım ve telekomünikasyonun ne kadar önemli bir ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle kara ve denizyolu bağlantısının önemi anlaşılmıştır. Ülkede, denizyolu için Karadeniz limanları ve Rusya'daki nehir yollarıyla Hazar bağlantısı, karayolu için ise İran ve Gürcistan üzerinden geçen hatların işlerlik kazanmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Hazar Denizi Türkmenbaşı Limanı Orta Asya'da bulunan en önemli limanlardan biridir. Bu liman Türkmenistan'ı Hazar Denizi üzerinden Akdeniz ve Baltık Denizi limanları arasındaki nehir–deniz bağlantıları için açılmıştır. Türkmenbaşı Limanı ve Bakü Limanı arasında düzenli feribot seferleri bulunmaktadır.

Türkmenistan'da yollar modern olmamakla birlikte, karayollarının % 81'i Türk firmalarının gerçekleştirdiği iyileştirme çalışmaları sonucu 1996 yılında onarılmıştır. 1996 yılı içinde yolcu taşımacılığı için kurulan firmalar, Türkiye'dekine benzer bir yapılanma içine girmişlerdir.

Tablo 22: Türkmenistan'ın Ulaştırma Sektörünün Ana Göstergeleri

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Toplam kullanımdaki demiryolları (Km)	2.311,5	2.392,5	2.439,5	2.520	2.523	2.523	2.523	2.523
Toplam kullanımdaki karayolları (Km)	13.597	13.597	13.640	13.640	13.640	13.640	13.640	13.640
Ülke içinde suyolları (Km)	654	654	654	654	654	654	654	654
Trolleybüs yolları (Km)	125	125	125	137	141	141	141	135
Taşımacılığın Tüm Görünüşleri (Bin Kişi)	702.734	708.546	718.042	738.534,7	759.127	789.426	821.215	892.536
Hava yolları (Bin Kişi)	8,2	13,7	7,6	10,8	15,6	15,76	15,33	16,22
Demir yolları (Bin Kişi)	5.656,2*	2.204*	2.372*	2.643*	3.248*	3.257*	3.829*	4.082*
Oto yolları (Bin Kişi)	673.925,0	681.953,2	696.406,7	710.633,8	724.900,6	748.442	777.163	850.848
Trolleybüs yolları (Bin Kişi)	22.109,6	23.476,3	18.199,8	23954,4	29.500	36.135	38.672	35.965
Deniz Yolları (Bin Kişi)	3,2	6,5	6,3	10,9	13,7	16	18	19

*Bandrollü ve İndirimli Yolcular Hesaba Katılmamıştır.

Kaynak: "Türkmenistanyň Ýyllyk Hasabat Neşiri", Türkmenistanyň Milli Döwlet Hasabaty we Maglumatlar Instituty, Aşgabat, 2004, 73–108

Ülkede toplam 13.640 km karayolu ve 2.523 km de demiryolu vardır (Bkz. Tablo 22). 2000 yılı itibariyle bir dizi altyapı projesinin inşaatına başlanmıştır. Bunlar arasında başkent Aşkabat'tan Daşoğuz'a uzanan ve 2006 yılın sonunda tamamlanması öngörülen bir demiryolu ve yine başkent Aşkabat'tan Hazar Denizi, Mary ve Daşoğuz'a uzanan otoyollara ilişkin projeler mevcuttur (Bkz. Ek 1).

Türkmenistan hükümeti, yeni telefon hatlarının inşa edilmesini, mevcut telekomünikasyon sisteminin yenilenmesini ve uluslararası iletişim bağlantılarının geliştirilmesini hedeflemektedir. 1994 yılından itibaren Amerikalı telekomünikasyon danışmanlarının önderliğinde 10 yıllık master planı geliştirerek sektörün yeniden yapılanma işlemleri başlatılmıştır. Bu plan kapsamında, öncelikle Aşkabat, Türkmenabat ve Daşhovuz şehirlerinde modernizasyon çalışmaları başlatılmış ve eski analog sistemleri donanımı yerine dijital komünikasyon sistemi kurulmuştur. Telefon şebekeleri modernizasyon projelerinde “Alcatel” ve “Siemens” gibi şirketler yer almaktadır.¹⁰⁵

2. 14. BANKACILIK

Türkmenistan'da bankacılık faaliyetleri aşağıdaki kanunlar ile düzenlenmektedir;

- Merkez Bankası Kanunu,
- Bankalar ve Bankacılık İşlemleri Kanunu,
- Döviz Rejimi Kanunu ve Milli Para Birimi Kanunu.

¹⁰⁵ Bahar ÖZSU, a.g.e., s. 76.

Türkmenistan'ın Merkez Bankası banka kurma ve dış operasyonlar için lisans veren mercidir. Ayrıca, bankaların döviz kurunu belirleyen ve mevzuat kapsamında hareket etmelerini denetleyen de Merkez Bankası'dır. Hâlihazırda Türkmenistan'da sabit döviz kuru uygulandığından Merkez Bankası günlük döviz kuru belirlememektedir. Merkez Bankası'nın yetkileri arasında, öncelikli sektörlerde kullanılacak krediler için faiz oranları belirleme hakkı da vardır. Türkmenistan'da Merkez Bankası dahil on üç banka mevcuttur.¹⁰⁶

Türkmenistan'da faaliyet gösteren bankalar şunlardır:

Kamu Bankaları

- Türkmenistan Dış Ekonomik İşler Bankası(Vnesheconombank)
- Türkmenistan Ticaret Bankası(Turkmenbank)
- Trukmenbashibank Ticaret Bankası
- Daykhanbank ticaret Bankası
- Sberegatelny Bankası(Sberbank)

Ticaret bankaları(Anonim ortaklık)

- Senagat Anonim Ortaklık Ticaret Bankası
- Garashsyzyk Anonim Ortaklık Ticaret Bankası
- Garagum Uluslararası Anonim Ortaklık Ticaret Bankası
- Prezidentbank
-

Yabancı Bankalar

- Saderat Ticaret Bankası(İran)
- Pakistan Milli Bankası

Yabancı İştirakli Ortak Girişim Bankası

- Türkmen-Rus Anonim Ortaklık Kredi Bankası
- Türkmen-Türk Anonim Ortaklık Ticaret Bankası¹⁰⁷

¹⁰⁶ KOSGEB, **a.g.m.**, s. 18.

¹⁰⁷ Bahar ÖZSU, **a.g.e.**, s. 68.

Türkmenistan'ın devlete ait, Dış Ekonomik İlişkiler Bankası olan Vnesheconombank, yabancı yatırımcılara, işadamlarına ve yerli ihracatçılara hizmet veren bankadır. İhracat-ithalat ve yatırım işlemlerinin hemen hemen hepsi bu banka üzerinden yapılmaktadır.

Türkmenistan'ın ikinci büyük devlet bankası, Sberbank'tır. Toplam mevzuatın %95'ine sahip olan bu banka, hükümetin ödeme amirliği olarak hizmet vermektedir. Ülkede kalkınma ve girişimciliği destekleme vazifesi Garagum Uluslararası Ortak Bankası ve Rus-Türkmen Rossiysky Credit Bank kuruluşlarına verilmiştir.

Ülkede T.C. Ziraat Bankası'nın Daykhanbank'la kurduğu Türkmen-Türk Ticaret Bankası ve Halk Bankası katılımı ile kurulan Uluslararası Yeniden Yapılanma Kalkınma ve Girişimciliği Destekleme Bankası (Garagum Uluslararası Ortak Bankası), İranlı Saderat Bank, Pakistan Milli Bankası ve Rus-Türkmen Rossiysky Credit Bank olmak üzere 5 yabancı sermayeli banka mevcuttur. Ancak 2002 yılında Halk Bankası ortaklıktan çekilmiştir.¹⁰⁸

2. 15. BANKA DIŞI FİNANS KURUMLARI

Türkmenistan'da sigortacılık sektöründe faaliyet gösteren tek kuruluş, Devlet Sigorta Şirketi'dir. Bu kuruluş dışında ülkede sigorta hizmetine bankalar bakmaktadır. Birçok banka leasing faaliyetleri geliştirmeye başlasa da, bu faaliyetler için bankaların çok küçük bir kısmı tahsis edilmektedir. Türkmenistan'da faal tek özel risk sermayesi fonu Orta Asya Amerikan Teşebbüs Fonu'dur.¹⁰⁹

¹⁰⁸ KOSGEB, a.g.m., s. 18.

¹⁰⁹ a.g.m., s. 19.

2. 16. DIŞ TİCARET

Türkmenistan'ın dış ticaretindeki temel maddeler enerji ve pamuktur. Ancak ülkenin yapmış olduğu enerji ihracatından elde etmeyi umduğu para akışı ticaret ilişkisi içinde bulunduğu ülkelerin ekonomik sıkıntıları nedeniyle sağlanamadığından ülke, enerji üretimini kısmak durumunda kalmıştır. Yine de 2004 yılı verilerine göre %47,2'sini gaz, %24,4'ini ham ve işlenmiş petrol olmak üzere ihracatın %71,6'ünü enerji sektörü sağlamaktadır (Bkz. Tablo 24).

2. 16. 1. İthalat ve İhracat

Yurt içi imalat sanayinin geliştirilmesi çabalarına rağmen, Türkmenistan'ın ihraç ürünleri çeşitlendirebilecek bir üretim altyapısına sahip olmaması nedeniyle, ülkeye yabancı döviz akışı ağırlıklı olarak doğal gaz ihracatına dayanmaktadır.

Ukrayna'nın almış olduğu gazın karşılığını ödememesi ve Rusya'nın doğalgaz şirketi olan Gazprom'un talep ettiği şartları protesto etmek amacıyla Türkmenistan Mart 1997 yılında Ukrayna'ya doğalgaz sevkiyatını durdurmuştur.¹¹⁰ Doğal gaz ihracatındaki bu önemli düşüş nedeniyle 1997-1999 yılında ülkenin dış ticareti açık vermiştir (Bkz. Tablo 23).

¹¹⁰ Bahar ÖZSU, a.g.e., s. 78.

Tablo 23:Yıllara Göre İthalat ve İhracatı (Milyon ABD Doları)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
İhracat	751	593	1.187	2.506	2.620	2.855	3.632	3.870
İthalat	1.183	1007	1.478	1.785	2.349	2.119	2.512	3.320
Denge	-432	- 413	- 291	721	271	736	1.120	550
Hacim	1.934	1.601	2.225	4291	4.969	4.974	6.144	7.190

Kaynak: "Türkmenistanyň Ýyllyk Hasabat Neşiri", Türkmenistanyň Milli Döwlet Hasabaty we Maglumatlar Instituty, Aşgabat, 2004, S:87.

2000 yılından Ukrayna'nın borçlarının bir kısmının ödenmesinin Ukrayna tarafından taahhüt edilmesinden ve borçların bir kısmının ertelenmesi sonucunda doğal gaz sevkıyatı yeniden başlamıştır. Sevkıyatın başlamasıyla beraber uzun yıllar sonra ülkenin dış ticareti fazla vermeye başlamıştır. Türkmenistan sattığı doğal gazın bedelini tahsil etmede zorluk yaşamaktadır. Dış ticaret daha çok mal takası şeklinde yapılmıştır. Mal takası şeklindeki ticaret, daha çok Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri ile yapılmaktadır. ¹¹¹Çünkü tahsilât sıkıntısı yaşanmaktadır. 1999 yılında dış ticaretinde 291 milyon dolarlık açık veren Türkmenistan 2000 yılına gelince 721 milyon dolarlık fazla vermiştir (Bkz. Tablo 23).

2. 16. 2. Başlıca İhraç ve İthal Edilen Ürünler

Türkmenistan'ın başlıca ihraç ürünleri arasında; gaz, pamuk ipliği, tekstil, elektrik enerjisi, ham ve rafine edilmiş petrol, halı ve halı ürünleri ve pamuk yağı yer almaktadır.

1999 yılı verilerine göre, pamuk ihracatı Türkmenistan'ın toplam ihracatında %17,7'lik paya sahiptir (Bkz. Tablo 24). Türkmenistan hükümeti pamuk ihracatındaki katma değeri arttırabilme amacıyla tekstil sektöründeki

¹¹¹ a.g.e., s. 78.

yatırımları desteklemeye çalışmıştır. Sonraki yıllarda pamuk ihracatının toplam ihracattaki payının düşük olduğu görülmektedir. Bunun sebebi Türkmenistan'ın ürettiği pamuğu, kendi tekstil fabrikalarında işleme kapasitesine ulaşmasıdır.

Türkmenistan ihracatının en önemli kalemi olan doğal gaz ise 2004 yılında toplam ihracatın 47,2'sini oluşturmaktadır. Uluslar arası enerji piyasalarında oluşan olumlu konjonktür, fiyatların yükselmesi ve talebin artması, Türkmenistan'ın doğal gaz ihracatını olumlu etkilemiştir. Ülke ihracatındaki diğer önemli ürün ise petrol ürünleridir, bu ürünlerin toplam ihracattaki payı sürekli artarak 1999'da %17,8 iken 2004 yılına gelindiğinde 956,9 milyon dolar olarak %24,7'e ulaşmıştır (Bkz. Tablo 24).

Başlıca ithal ürünleri ise; Gıda maddeleri, kimyasal maddeler, plastik ürünleri, tekstil ürünleri, inşaat malzemeleri, metal ürünleri, makine ve mekanizma, ulaşım araçlarıdır.

Türkmenistan'ın geliştirmekte olan ekonomisi için yeni teknoloji ürünleri hayati önem taşımaktadır. 2004 yılının verilerine göre makine ve mekanizma ithalatı toplam 1.430 milyon dolar ile 43,1%'lik payı ile ülke ithalatının büyük kısmını oluşturmaktadır. Metal ürünlerinin ithalatı ise 430,2 milyon dolar ile Türkmenistan ithalatında %13'lük payı ile ikinci sırada yer almaktadır (Bkz. Tablo 25).

Tablo 24: Yıllar İtibariyle Türkmenistan İhracatının Başlıca Kalemleri ve Bu Kalemlerin Toplam İhracatındaki Payı (Milyon Dolar / %)

	1999		2000		2001		2002		2003		2004	
	Milyon ABD Dolar	%	Milyon ABD Dolar	%	Milyon ABD Dolar	%	Milyon ABD Dolar	%	Milyon ABD Dolar	%	Milyon ABD Dolar	%
Toplam	1.187	100	2.506	100	2.620	100	2.855	100	3.632	100	3.870	100
Doğal gaz	388,9	32,8	1.244	50	1.501	57	1642	57,5	1882	51,8	1824	47,2
Pamuk	209,8	17,7	223,4	9	88,6	3,4	48,3	1,7	138,6	3,8	153,6	4,0
Petrol ürünleri	210,7	17,8	513,1	20,5	367,4	14	406,4	14,2	680,7	18,7	956,9	24,7
Petrol	141,5	11,9	241,9	9,6	305,6	11,7	339,5	11,9	298,6	8,2	261,7	6,8
Elektrik enerjisi	9,5	0,8	16,4	0,7	19,8	0,8	13,8	0,5	11,8	0,3	29,1	0,8
Kumaş	21,2	1,8	29,5	1,2	38,4	1,5	43,4	1,5	29,6	0,8	64,3	1,7
Halı ve halı ürünleri	3,1	0,3	2,0	0,1	4,1	0,2	4,2	0,1	8,9	0,2	11,0	0,3

Kaynak: "Türkmenistanyň Ýyllyk Hasabat Neşiri", Türkmenistanyň Milli Döwlet Hasabaty we Maglumatlar Instituty, Aşgabat, 2004, S:90

Tablo 25: Yıllar İtibariyle Türkmenistan İthalatının Bazı Başlıca Kalemleri ve Bu Kalemlerin Toplam İthalattaki Payı (Milyon Dolar/ %)

	1999		2000		2001		2002		2003		2004	
	Milyon ABD Dolar	%	Milyon ABD Dolar	%	Milyon A BD Dolar	%	Milyon ABD Dolar	%	Milyon ABD Dolar	%	Milyon ABD Dolar	%
Toplam	1478	100	1785	100	2349	100	2119	100	2512	100	2320	100
Gıda maddeleri	196,6	13,3	112,6	6,3	138,9	5,9	137	6,5	153,0	6,1	150,7	4,5
Kimyasal maddeler	137,2	9,3	146,3	8,2	151,6	6,4	183,9	8,7	209,1	8,3	280,6	8,5
Plastik ürünleri	49,3	3,3	68,2	3,8	72,2	3,1	71,4	3,4	122,5	4,9	110,4	3,3
Tekstil ürünleri	35,5	2,4	41,3	2,3	29,6	1,3	46,1	2,2	44,0	1,8	56,0	1,7
İnşaat malzemeleri	28,9	2,0	24,0	1,3	32,5	1,4	36,2	1,7	34,9	1,4	71,5	2,2
Metal ürünleri	187,6	12,7	219,8	12,3	325,5	13,9	242,3	11,4	357,1	14,2	430,2	13,0
Makine ve mekanizma	361,6	24,5	619,8	34,7	980,5	41,7	560,4	26,4	836,5	33,3	1430	43,1
Ulaşım araçları	120,5	8,2	162,8	9,1	233,3	9,5	296,0	14,0	305,9	12,2	320,1	9,6

Kaynak: "Türkmenistanyň Ýyllyk Hasabat Neşiri", Türkmenistanyň Milli Döwlet Hasabaty we Maglumatlar Instituty, Aşgabat, 2004, S:91

2. 16. 3. İhracat ve İthalat Yaptığı Başlıca Ülkeler

Türkmenistan'ın dış ticaretinde BDT ülkeleri önemli yer almaktadır. Türkmenistan'ın BDT ülkeleri arasında en çok ticaret yaptığı ülkeler ise Ukrayna ve Rusya'dır. 2004 yılında Ukrayna'ya 1.299,8 milyon dolarlık ihracat yapılırken, aynı dönemde Ukrayna'dan yapılan ithalatın miktarı 343,9 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Aşağıdaki istatistiklere göre Türkmenistan'ın BDT ülkelerine yaptığı ihracatın giderek artarak 2004 yılında 1.705,0 milyon dolara ulaştığı görülmektedir. 2000–2004 yılları arasında BDT ülkelerinden yapılan ithalatın miktarı ise 678,0'dan 1.118,2 milyon dolara yükselmiştir. BDT ülkeleri ile dış ticaretin yüksek seviyede olması ve her geçen sene daha da gelişmesinin ana sebeplerinden biri, Türkmenistan'ın esas ihracat ürünü olan doğal gazın Ukrayna ve Rusya'ya pazarlanması ve mal takası şeklinde tahsil edilen bedelinin ithalat olarak yansımından kaynaklanmaktadır (Bkz. Tablo 26).

Tablo 26: 2004 Yılında Türkmenistan'ın BDT Ülkeleri ile Dış Ticareti

	İhracat					İthalat				
	2000	2001	2002	2003	2004	2000	2001	2002	2003	2004
Toplam	1.314,0	1.450,0	1.487,6	1.662,1	1.705,0	678,0	859,0	753,4	1.228,3	1.118,2
Azerbaycan	37,1	7,1	8,1	8,7	76,4	36,6	61,6	28,2	46,9	33,0
Ermenistan	1,5	2,3	2,1	1,2	1,5	19,8	18,1	4,5	17,2	6,2
Beyaz Rusya	0,3	1,1	0,1	0,1	0,1	53,5	12,1	26,6	45,7	22,6
Gürcistan	14,8	3,0	10,6	15,1	23,4	10,2	3,8	28,5	53,5	99,5
Kazakistan	5,3	13,2	1,9	3,1	3,4	19,7	15,1	26,5	76,7	42,1
Kırgızistan	23,2	6,9	1,1	0,7	7,3	4,6	4,0	4,9	7,1	13,6
Rusya	1.029,3	153,5	72,3	27,0	254,9	254,5	396,7	360,9	538,9	494,6
Özbekistan	5,9	13,8	11,5	10,8	9,4	35,3	52,6	37,6	45,9	51,3
Ukrayna	164,9	1.198,0	1.346,1	1.353,0	1.299,8	214,3	264,9	213,3	382,7	343,9
Diğer	31,7	51,1	33,8	242,4	28,8	29,5	30,1	22,4	13,7	11,4

Kaynak: "Türkmenistanyň Ýyllyk Hasabat Neşiri", Türkmenistanyň Milli Döwlet Hasabaty we Maglumatlar İnstituty, Aşgabat, 2004, S:88

2004 yılında Türkmenistan BDT ülkeleri dışında toplam 2.165 milyon dolarlık ihracat ve 2.201 milyon dolar ithalat yapmıştır. Türkmenistan'ın ihracat yaptığı ülkeler arasında İran toplam 779,9 milyon dolar ile birinci sırada gelmektedir. Türkiye ise 337,7 milyon dolar ile üçüncü sırada yer almaktadır. İthalat yaptığı başlıca ülkeler arasında ise Almanya 506,3 milyon dolar ile birinci sıradadır. 2004 yılında Türkmenistan Türkiye'den 309,0 milyon dolarlık ithalat yapmıştır (Bkz Tablo 27).

Tablo 27: 2004 Yılında Türkmenistan'ın BDT Dışında İhracat ve İthalat Yaptığı Ülkeler (Milyon Dolar)

İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler		İthalat Yaptığı Başlıca Ülkeler	
İran	799,9	Almanya	506,3
İtalya	499,6	Türkiye	309,0
Türkiye	337,4	Birleşik Arap Emirlikleri	235,7
Afganistan	125,7	Fransa	165,9
ABD	51,3	ABD	134,8
Irak	38,5	Çin	117,6
Diğer Ülkeler	438,9	Diğer Ülkeler	731,7
Toplam	2.165,0	Toplam	2.201,0

Kaynak: "Türkmenistanyň Ýyllyk Hasabat Neşiri", Türkmenistanyň Milli Döwlet Hasabatý we Maglumatlar Instituty, Aşgabat, 2004, S:89-90

2. 16. 4. Türkmenistan'ın Türkiye İle Dış Ticareti

Türkmenistan'ın Türkiye ile ticaret hacmi 1994 yılında 149,9 milyon dolar iken 1997 yılına kadar sürekli artış eğilimi göstermiş ve anılan yıl itibariyle 191 milyon dolara ulaşmıştır (Bkz. Tablo 28). Ancak, 1998 yılında Rusya Federasyonu'nda yaşanan krizin diğer bölge ülkelerini de etkilenmesi nedeniyle 1999 yılında Türkiye'nin Türkmenistan'a yaptığı ihracat gerileme eğilimine girmiş, 2001 yılında ise ihracat 163,6 milyon dolar olarak

gerçekleşmiştir. Bu rakam Türkiye'nin Türkmenistan'a yaptığı ihracatında 1998 yılından sonra en düşük seviyedir. Ancak, 2002 yılından itibaren ihracat rakamları sürekli artış göstererek 2004 yılına gelindiğinde 309 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Bkz. Tablo 28).

Tablo 28: Türkmenistan'ın Türkiye İle Olan İhracat ve İthalatı (Milyon Dolar)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
İhracat	65,6	111,8	100,3	51,0	112,5	128,3	186	126,8	168,1	224,7	337,4
İthalat	84,3	56,3	65,7	153,8	149	260,1	253,2	163,6	233,5	236,6	309
Denge	-18,7	55,5	-34,6	-102,8	-36,5	-132,2	-67,2	-36,8	-65,4	-11,9	28,4
Hacim	149,9	168,1	166,0	204,8	161,5	388,4	439,2	290,4	401,6	461,3	646,4

Kaynak: "Türkmenistanyň Ýyllyk Hasabat Neşiri", Türkmenistanyň Milli Döwlet Hasabaty we Maglumatlar Instituty. Aşgabat 2004. S:88

İki ülke arasındaki ticarete bakıldığında göze çarpan önemli husus, 1995 ve 2004 yılları hariç Türkmenistan Türkiye ile ticaretinde sürekli açık vermesidir (Bkz. Tablo 28).

Tablo 29: Türkmenistan'ın Türkiye'den İthal Ettiği Mallar (1000 ABD Doları)

Ürün Adı	1997	1998	1999	2000
Elektrikli makine ve cihazlar	8.403	5.648	9.974	8.777
Demir veya çelikten eşya	7.148	8.287	9.276	15.312
Sabunlar, diğer temizlik malzemeleri	2.410	5.389	8.175	5.320
Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları	5.307	4.231	5.324	5.810
Kakao, kakaolu ürünler	4.521	4.602	4.757	3.508
Şeker ve şeker mamulleri	2.189	2.887	4.455	811
Boya, macun, sakızlar	2.706	3.383	4.123	3.424
Plastik ve plastikten mamul eşya	3.522	2.842	4.079	6.017
Esasını hububat, un, nişasta, süt teşkil eden maddeler	4.929	3.741	3.864	1.467
Diğer	117.54	95.55	106.64	120.10
Genel Toplam	117.534	95.813	106.628	120.086

Kaynak: EIU Turkmenistan Country Profile, EIU hesaplamaları Türkmenistan Hükümeti istatistikleri. Erişim adresi: http://store.eiu.com/7/index.asp?layount=country_home_pageref=quick_search&country_idTM

Türkmenistan'ın Türkiye'den ithal ettiği mallar arasında elektrikli makine ve cihazlar, demir veya çelikten eşya, sabunlar, diğer temizlik malzemeleri, mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları ilk sıralarda yer almaktadır. Toplam ithalat rakamlarına bakınca 1998 yılında bir düşüş görülmektedir. Ancak 2000 yılına gelince toplam ithalat 120.086 bin ABD dolarına çıkmıştır. Türkiye'den ithal edilen mallar arasında, demir veya çelikten eşya, elektrikli makine ve cihazlar ilk sıralarda yer almaktadır (Bkz. Tablo 29).

Tablo 30: Türkmenistan'ın Türkiye'ye İhraç Ettiği Mallar (1000 ABD Doları)

Ürün Adı	1997	1998	1999	2000
Pamuk	62.358	34.079	52.477	90.968
Mineral yakıtlar, mineral yağlar	0	0	9.009	2.325
Örme eşya	1.903	2.764	1.720	1.644
Bakır ve bakırdan eşya	0	63	1.412	32
Cam ve cam eşya	0	0	717	9
Ham postlar, deriler ve köseleler	5.033	2.591	333	72
Motorlu kara taşıtları	0	16	278	44
Halılar	185	0	277	209
Tarifenin başka yerinde yer almayan hayvan	240	215	198	47
Diğer	3.827	2.266	607	1.886
Genel Toplam	73.547	41.995	67.029	97.236

Kaynak: EIU Turkmenistan Country Profile, EIU hesaplamaları Türkmenistan Hükümeti istatistikleri. Erişim adresi: http://store.eiu.com7/index.asp?layount=country_home_pageref=quick_search&country_idTM

Türkmenistan'ın Türkiye'ye yaptığı ihracatında pamuk ilk sıralarda yer almaktadır. 1997 yılında Türkiye'ye yaptığı toplam ihracat 73. 547 bin ABD doları olarak gerçekleşmiş ise onun 62.358 bin ABD dolarını pamuk oluşturmaktadır (Bkz. Tablo 30). 2000 yılına gelince pamuk ihracatı daha da artarak toplam 186,123 bin ABD dolarlık toplam pamuk ihracatının (Bkz. Tablo 28), 90.968 bin ABD dolarlık payı Türkiye'ye ihraç edilmiştir (Bkz. Tablo 30). Türkmenistan'ın Türkiye'ye ihraç ettiği diğer ürünler arasında örme

eşya, mineral yakıtlar, mineral yağlar, bakır ve bakırdan eşya, halılar, ham postlar, deriler ve köseleler gelmektedir.

2. 16. 5. Eximbank Kredileri

1992 yılında Türk Eximbank tarafından Türkmenistan'a 75 milyon dolarlık mal kredisi açılmıştır. Bunun yanı sıra Türkmenistan'a Eximbank tarafından 88,3 milyon dolarlık proje kredisi tahsis edilmiştir. Eximbank tarafından toplam tahsis edilen kredi miktarı ise 163,3 milyon dolardır.

Tablo 31: Eximbank Kredileri

	Tahsis Edilen (milyon dolar)	Kullanılan (milyon dolar)	Geri Ödeme (Ana para+faiz) (milyon dolar)	Erteleme (milyon dolar)
Toplam	163,3	132,95	114,53	48,0
Mal Kredisi	75,0	74,99	89,48	
Proje Kredisi	88,3	57,96		

Kaynak: EIU Turkmenistan Country Profile, EIU hesaplamaları Türkmenistan Hükümeti istatistikleri. Erişim adresi:http://store.eiu.com7index.asp?layount=country_home_pageref=quick_search&country_idTM

Proje kredisi olarak verilen 88,3 milyon doların 57,96 milyon doları kullanılmıştır. Proje kredisi çerçevesinde: otel 14,2 milyon dolar ve rafineri projeleri 21,66 ve 22,10 milyon dolar tutarında olan Türkmenbaşı Rafinerisi CCR Ünitesi ve Türkmenbaşı Rafinerisi MSCC Ünitesi finanse edilmiştir. Geri ödeme problemleri nedeniyle 30 Ağustos 2000 tarihinde “Borç Erteleme Anlaşması” imzalanmış ve toplam 48 milyon ABD dolarlık borçları 2002–2007 dönemini kapsayan yeni bir ödeme takvimine bağlanmıştır (Bkz. Tablo 31).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKMENİSTAN EKONOMİSİNDE

GEÇİŞ SÜRECİ GENEL EKONOMİK YAPI VE UYGULANAN

REFORMLARIN SONUÇLARI

3. EKONOMİK YAPI

27 Ekim 19991' den günümüze kadar ekonomik yapıda kayda değer değişim yaşayan Türkmenistan dünya arenasına girmek için tüm hızıyla ilerlemektedir. Tarihi açıdan değerlendirildiğinde bağımsızlığın 15 senesi çok uzun süre değildir ancak ekonomik yapının kısa dönemde değişime uğrayacak kadar yeterli bir süredir.

Bir gelişmenin ölçülebilmesi için başlangıç şartlarını bilmek gerekir. Başlangıç şartlarını değerlendiren iktisatçılar hadisenin hem olumlu hem de olumsuz yaklaşımını değerlendirmektedirler. Olumsuz değerlendiren iktisatçılar: Sovyetlerin sömürücü politikalar sonucu olarak sadece son yirmi yılda 66.6 milyon ton petrol, 1.3 trilyon m³ doğal gaz ve 7.5 milyon ton saf pamuk ve daha fazlası Sovyet rejimin kasasına aktarmıştır ancak Türkmenistan neredeyse yıllık 15 milyar dolara tekabül eden bu transfere rağmen neredeyse en fakir ülke olmuştur. Dünyadaki işlenen gaz rezervlerinin üçüncüsü olan Türkmenistan kendi zenginliğinden istifade edemeyip, tüm gazı Sovyetlerin kasasına aktarmıştır. Türkmenistan'dan Rusya'ya akıtılan gazdan, boru hattına yakın yerleşik Türkmenistan bölgeleri bile istifade edemeden sömürülmüştür. Ancak Rusya'nın çoğu bölgesi Türkmen gazını kullanmıştır.¹¹² Küreselleşme konusunun tartışmalarında İngiltere'nin Hindistan'a yaptığı demir yolu örneğine çok rastlanır.

¹¹² B.M. HRAMOV ve Jora BAYRAMOV, **Туркменистан Возрожденный Гением Великого Туркменбашы**, Aşgabat, Altyn Asryň Ykdysadyýeti, 2002 , s. 11.

İngiltere sadece sömürmemiştir, ama yenilik olan treni de getirmiştir. Ancak bu yeniliği İngiltere fillerle demir taşıma maliyetinin yüksek olması sebebiyle yapmıştır. Bu bir yenilik getirmeden daha ziyade fazla sömürmek için yapılan bir harekettir. Aynı olaya Türkmenistan tarihinde de rastlanmaktadır. SSCB'nin döşediği gaz boruları, açtığı petrol ve gaz kuyuları, bunlar hepsi daha hızlı sömürmek için yapılan faaliyetlerdir. Yoksa bir yenilik getirme veya ekonomik ve sosyolojik kalkınma oluşturmak için değildir. Ekonomik kalkınma çabalarının inandırıcı olması için tarihte adımların atılmış olması gerekirdi. Ancak Türkmenistan'da ciddi yatırımların yapıldığı 1940'larda bile ikinci dünya savaşında Sovyet'lerde üretim durmaması için savaşta zararı ilk görecektir olan tampon bölgeden taşınan fabrikalardır, demektedirler.

Ancak bu yaklaşımın tam tersi Türkmenlere yerleşik hayatı ve bazı kültürel zenginliklerin Sovyetler döneminde geldiği ve parasal olarak ölçülemeyecek kadar büyük kalkınma sağladığını söylemektedirler. Sadece eğitim alanında okuma yazma oranının %100'lere varan oran çok şey ifade etmektedir. Eğer Sovyetler olmazsa hali hazırdaki Afganistan gibi olunurdu denmektedir.

İki yaklaşımda da kendine has doğrular bulunmaktadır ve bunun tarihsel analizinin, olmasaydı ne olabilirdi diye değerlendirmek mümkün değildir. Ancak Sovyetler Birliğinin egemenliği bir yandan da diğer ülkelere yem olmaktan kurtarmıştır. Tarihi açıdan bu dönem hem siyasi hem kültürel açıdan büyük önem taşımaktadır.

Sovyetlerin dağılmasından sonra Türkmenistan'ın ekonomik yapısı diğer ülkelerde olduğu gibi gelişmiş olmamasına karşın, bağımsızlığının ilk yıllarını diğer ülkelere nispeten daha kolay geçirmiştir. Bunun sebebi olarak tabii kaynaklar gösterilebilir. Sovyet ekonomisinin hammadde temin görevini üstlenen Türkmenistan, Birliğin dağılmasıyla ekonominin temel taşı olan enerji hammaddesine pazar bulmada zorluk çekmemiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinin son yıllarını resmedersek; ağır borçlar arasında 'ekonomik refahın' sağlanması ve verimliliğin düşmesiyle beraber Sovyet teknolojileri dünya

piyasasında rekabet edemez hale gelmiştir. Bununla beraber hammadde sektörü ve el becerisine dayalı ürünler vasıtasıyla ekonomiyi rekabet edebilir hale getirmek imkânsızdır.

Türkmenistan Hükümetinin bağımsızlıktan sonra '10 yıl abadançılık' isimli 10 yıllık kalkınma planına ihtiyaç duyulmuştur. Sosyalist ekolden kapitalizme geçmeye çalışılırken özel mülkiyetin olmaması kalkınmanın yine devlet eli ile olacağının göstergesidir. Her alanda reformların duyulduğu başka bir ekonomik yapının bulunmadığı muhakkaktır.

On yıllık kalkınma planının uygulanmasındaki ekonomik sıkıntıların yanı sıra, sosyolojik etkilerin de baş gösterdiği görülmüştür. Mesela millet olarak bir eziklik psikolojisi hala atılamamış ve Türkmenistan'ın illa ki bir himayeci altında yaşayabileceği düşüncesi eritememiştir.

Türkmenistan hükümetinin koyduğu hedefler doğrultusunda sadece ekonomik büyümeden ziyade beraberinde sosyolojik kalkınmayı da getirecek bir kalkınma planı geliştirmektedir.

On yıllık kalkınma planından sonra:

- Tahıl
- Yeni Köy
- 1000 Gün
- Eğitim
- Sağlık

gibi kalkınma programları (veya buna kısmi kalkınma hedefleri da diyebiliriz) takibe alınmıştır. Bu kalkınma planlarından sonra Türkmenistan hükümeti “2010 yılına kadar sosyo-ekonomik kalkınma” modelini benimsemiştir. Türkmenbaşı halkın ruhi ve uhrevi kalkınması adına da Ruhnama isimli kitabını yazmıştır.

Günümüzde ruhi kalkınmayı hedefleyen Ruhnama kitabı tüm okullarda okutulduğu gibi memurlar da aynı sınava periyodik olarak tabi tutulmaktalar.¹¹³

3. 1. GEÇİŞ DÖNEMİNDEKİ EKONOMİK GELİŞMELER VE UYGULANAN REFORMLARIN SONUÇLARI

Geçiş ekonomilerde üretim düşüklüğü ve kalitesizliği öngörülen bir olgudur. Sovyetlerin dağılmasıyla beraber tüm geçiş ekonomileri bu gerilemeleri yaşamışlardır. Kalkınma sürecinin ilk aşamasında, uygulanan kalkınma politikaları yeniden daha etkin bir kaynak dağılımı gerçekleştirmesi gerekmektedir. Etkin bir kaynak dağılımı ile beraber üretimde hızlı bir düşüş iktisatçılar tarafından öngörülmektedir. Kalkınma sürecinin ikinci aşaması olarak, iyi takiple uygulanan mali ve para politikalarıyla ülke bazında üretim artışları ve beraberinde ülke kalkınması gerçekleşmesi planlanmaktadır. Ancak Türkmenistan ekonomisindeki küçülme kaynakların etkin dağılmasından dolayı değil de, hukuki ve kurumsal yapının yeterli ölçüde düzenlenmemesinden kaynaklanmaktadır. Türkmenistan'daki özellikle 1994-1997 yıllarındaki ekonomik daralma geçiş için gerekli hukuki reformların gerçekleştirilmesindeki isteksizliğe bağlanmaktadır.¹¹⁴

Ekonominin temel itici gücü enerji sektörü olma yönüyle Türkmenistan kalkınma programının enerji sektöründe iyileştirmelerde bulması gerekmektedir. Ancak Türkmenistan'ın komşu ülkeleri enerji üretiminde aynı zamanda rakip durumda olduklarından dolayı ülke kendi enerjisini nerdeyse hiçbir yere pazarlayamamaktadır. Türkmenistan'ın Afganistan vasıtasıyla Pakistan'a oradan da Hindistan'a boru hattı projesi hayata geçirilememiştir. Hindistan ve Pakistan'ın kendi arasındaki siyasi çıkar çatışmalarından dolayı Hindistan Pakistan üzerinden

¹¹³ a.g.e., s. 13.

¹¹⁴ Mustafa CESAR , “Bağımsızlığının Onuncu Yılında Türkmenistan'da Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci”, (Erişim) <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/turkmen.htm> , 3 Kasım 2006, s. 5.

gelen boru hattına ülke enerji damarını bağlamamaktadır. Aynı zamanda Afganistan'da yaklaşık 50 yıldır devam eden iç savaş o ülke üzerinden 1600 kilometre uzunluğunda olan ve 33 milyar metreküp kapasiteli boru hattını geçiremeyecek kadar güvensizdir.¹¹⁵

Tablo 32: Ülkeler İtibariyle Doğalgaz Rezervleri

Ülke	Rezerv (Trilyon kübik feet)	Trilyon m ³	Toplam Rezerv İçi Payı %
Dünya	5.146	145.7	100.0
Üretici 20 Ülke	4.571	129.4	88.8
Rusya Federasyonu	1.700	48.1	33.0
İran	812	22.9	15.8
Katar	300	8.5	5.8
B.A.E	212	6.0	4.1
Suudi Arabistan	204	5.7	4.0
ABD	164	4.6	3.2
Cezayir	160	4.5	3.1
Venezüella	143	4.0	2.8
Nijerya	124	3.5	2.4
Irak	110	3.1	2.1
Türkmenistan	101	2.8	2.0
Malezya	82	2.3	1.6
Endonezya	72	2.0	1.4
Özbekistan	66	1.8	1.3
Kazakistan	65	1.8	1.3
Kanada	64	1.8	1.2
Hollanda	63	1.7	1.2
Kuveyt	52	1.4	1.0
Çin	48	1.3	0.9
Meksika	30	0.8	0.6
Diğer Ülkeler	575	16.2	11.0

Kaynak: <http://www.foreigntrade.gov.tr/treadekonomisayi4dogalgaz.htm.htm>

Öte yandan Türkmenistan'ın güneyinde bulunan İran'ın da kendi doğalgaz rezervleri bulunmaktadır. Dolayısıyla hiçbir koşulla kendi toprakların üzerinden yeniden ihracat (reeksport) yapmak üzere boru hattına izin vermemektedir. Ayrıca son zamanlarda İran'ın atom enerjisi zenginleştirme politikasının güttüğü bu günlerde buna G-8 ülkeleri de izin vermemekteler. İran için her türlü

¹¹⁵ DEİK(Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu): “**Türkmenistan, Ülke Bülteni**”, (Erişim) <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041227175114Turkmenistan-Aralik2004.pdf> , Aralık 2004, s. 4.

spekülasyonlar güdülmekte ve her an savaş tehdidi savrulmaktadır.¹¹⁶ Amerikanın Orta doğuya yaptığı son saldırılarla elde ettiği petrol gücüne karşılık olarak, Rusya da Avrupa'ya ve özellikle yakın ülkelere pazarladığı ve BDT ülkelerine döşediği gaz boru hatlarıyla, mavi güç tabir edilen gaz tekeline sahip olmuştur. Günümüzde Avrupa konseyi Rusya'nın gaz tekeli kırılmak için alternatif enerji kaynaklarına yönelmiş durumdadır. SSCB ülkelerinde dışa bağımlılık çok büyük seviyede olduğu için bir biri arasında olan bağları kopartmak çok tehlikeli olabileceği düşünülmektedir. Ağustos 1998 de Rusya ekonomisinin mali kriz yaşaması tüm eski SSCB ülkeleri derinden etkilemiştir. Hatta kriz o kadar kendini hissettirmiştir ki Türkiye bile bu krizden çok büyük etkiler görmüştür¹¹⁷.

Tablo 33: Ülkelerin İnsani Kalkınmışlık Endeksi'ne Göre Sıralaması

1993		1998		2001		2006	
Ülke	Sıra	Ülke	Sıra	Ülke	Sıra	Ülke	Sıra
Amerika	2	Amerika	3	Amerika	7	Japonya	7
Japonya	3	Japonya	9	Japonya	9	Amerika	8
Fransa	7	İngiltere	10	İngiltere	13	Fransa	16
İngiltere	16	Fransa	12	Fransa	17	İngiltere	18
Kıbrıs	23	Kıbrıs	22	Kıbrıs	25	Kıbrıs	29
Polonya	56	Polonya	44	Polonya	35	Polonya	37
Rusya	57	Estonya	46	Estonya	41	Estonya	40
Beyaz Rusya	61	Litvanya	52	Litvanya	45	Litvanya	41
Estonya	68	Beyaz Rusya	57	Beyaz Rusya	53	Bulgaristan	54
Kazakistan	72	Rusya	62	Bulgaristan	57	Rusya	65
Ukrayna	80	Gürcistan	68	Rusya	63	Beyaz Rusya	67
Litvanya	81	Kazakistan	73	Ukrayna	75	Ukrayna	77
Türkiye	84	Ukrayna	78	Kazakistan	76	Kazakistan	79
Türkmenistan	90	Türkiye	85	Türkmenistan	87	Ermenistan	80
Ermenistan	93	Azerbaycan	90	Gürcistan	88	Çin	81
Özbekistan	93	Ermenistan	93	Azerbaycan	89	Türkiye	92
Azerbaycan	96	Kırgızistan	98	Türkiye	96	Gürcistan	97
Moldova	98	Çin	99	Ermenistan	100	Azerbaycan	99
Kırgızistan	99	Türkmenistan	100	Özbekistan	101	Türkmenistan	105
Gürcistan	101	Moldova	102	Kırgızistan	102	Kırgızistan	110
Tacikistan	105	Özbekistan	106	Çin	104	Özbekistan	113
Çin	108	Tacikistan	110	Tacikistan	113	Tacikistan	122

Kaynakça : Bileşmiş Milletler Kalkınma Programı, UNDP Human Development Index, erişim adresi: http://hdr.undp.org/hdr2006/pdfs/report/HDR_2006_Tables.pdf , (17.08.2007)

¹¹⁶ BBC Haber, (Erişim) http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/09/060914_usiranreport.shtml , 3 Mart 2007, s. 3

¹¹⁷ Devlet Planlama Teşkilatı, (Erişim) <http://www.dpt.gov.tr/dptweb/ekutup98/rusya/kriz.html> , 2 Aralık 2006, s. 3.

Tablo 33'te yer alan veriler eski Doğu Bloğu ülkeleri ve gelişmiş ülkelerin verileridirler. Tablo 33'te görüldüğü üzere Türkmenistan Bileşmiş Milletlerin raporuna göre sürekli seviye kaybetmiştir. Türkmenistan 2001 yılında yükseliş sağlamıştır ancak Kazakistan, Beyaz Rusya, Ukrayna ve Azerbaycan gibi sürdürülebilir kalkınma sağlayamamıştır. Açıkça görülen odur ki 1990 yıllarında İnsani Kalkınmışlık Endeksleri biri birine çok yakın olan ülkeler, izledikleri politikaların sonuçlarını bu tabloda görebilmektedirler.

Türkmenistan ekonomisi dışa bağımlılığını aşmaya çalışırken Rusya krizinin çıkması ve 2000'li yıllarda Asya krizinin baş göstermesi ekonomiye büyük darbeler indirmiştir. Krizlerden bu denli etkilenmesi ekonomik yapının çok kırılgan olduğunu göstermektedir.¹¹⁸

Türkmenistan'ın dış ticaretini incelemeye alırsak, BDT ülkelerinin yıldan yıla zayıflayan ticaret hacmi gözümüze çarpmaktadır. Eski yapıdaki bağımlılığın yavaş yavaş azaldığını, pazar çeşitliliğine gidildiği ve mal çeşitliliğinin oluştuğunu göstermektedir.¹¹⁹

3. 1. 1. Özel Sektörün Gayri Safi Milli Hasıla İçindeki Payı Ve Özelleştirme Reformları

Bağımsızlıkla beraber tamamen devlet ekonomisinden teşekküllü ekonomik yapıyı devir alan genç bağımsız Türkmenistan'ın özel sektörü oluşturmak için çok hızlı davranması gerekmektedir. Planlı ekonomide özel mülkiyetin olmaması özelleştirmeyi yapabilmeyi karma ekonomilerde olandan daha da zor hale getirmektedir. Almanya Doğu Almanya'yla birleştiğinde neredeyse tüm devlet şirketlerini özelleştirmiştir. O zamanlar "en iyi özelleştirme

¹¹⁸ T.C. Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Erişim) <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/Mart98/dakrz.htm>, 7 Kasım 2006, s. 4.

¹¹⁹ Mustafa CESAR, **a.g.m.**, s. 7.

hızlı olandır” sloganıyla ilerlenmiştir. Almanya yaklaşık 6-7 yıl boyunca bütçe açığı vermiştir. Ancak zamanın geçmesi ile en iyi seçim olduğunu ve uzun dönemde çok ciddi bir büyüme sağlandığına şahitlik edilmiştir. Bu örneği incelersek Doğu ve Batı Almanya’da iki yapı mevcuttur, biri sosyalist diğeri kapitalist. Almanya özelleştirmeyi gerçekleştirdiğinde sosyalist rejimden kalan fabrikaları satın alıp çalıştırabilecek ve teknik beceriye sahip kapitalist rejimde yetişen elemanlar mevcuttur. Ancak Türkmenistan’da ne bu bilgiye sahip insanlar (know how), ne de bu fabrikaları satın alacak sermaye sahipleri mevcutturlar.

Türkiye örneğine bakıldığında sermaye sınıfı oluşturmak için maliye bakanının veya il amirlerinin izni ile sabit kur sisteminde insanlara döviz sağlanmıştır ve bu neredeyse bilinçli devleti soyma işlemi, bir program dâhilinde ‘her mahalleye bir milyoner’ sloganıyla yapılmıştır.¹²⁰

Türkmenistan hükümeti kalkınma programı dâhilinde her fırsatta özel sektörü desteklediğini söylemektedir ancak ne mali reformlar ne de kanun yapımı ile desteklememektedir. Türkmenistan’da özelleştirmeden Bakanlar Kurulu tarafından yetkili kılınan devlet mülkiyet organı sorumludur.

Tablo 34: Türkmenistan’ın Vilayetlere Göre Sektör Payı Dağılımı

Şirket Görünüşleri	Bütün Birimler		Devlet Sektörü		Özel Sektör		Halk Kuruluşları		Koperatifler		Karışık Görünüşler		Birleşmeler ve Dış Kaynaklı	
	2002	2005	2002	2005	2002	2005	2002	2005	2002	2005	2002	2005	2002	2005
Türkmenistan	18883	17642	3790	3850	12497	11225	640	658	624	593	1023	705	607	611
Aşgabat	4929	4779	839	859	3107	2991	247	224	191	170	97	69	472	466
Ahal	2781	2718	492	538	1987	1861	40	49	99	96	179	109	46	65
Balkan	1800	1639	525	506	1043	900	97	116	55	42	81	52	26	23
Daşoğuz	2319	1783	621	599	1352	849	83	76	100	101	228	151	6	7
Lebap	4341	4121	719	719	3213	2985	106	116	110	111	221	160	35	30
Mary	2713	2602	594	629	1795	1639	67	77	69	73	227	164	22	20

Kaynak: “Türkmenistan’ın Yıllık Hasabat Neşiri”, Türkmenistan’ın Milli Devlet Hasabatı we Maglumatlar Instituty, Aşgabat ,2004 ,S: 102-156

¹²⁰ Politika Forumu, (Erişim) <http://www.yeniozgurpolitika.org/?bolum=haber&hid=8177> , 2 Mart 2006, s. 2.

Tablo 34’te görüldüğü üzere 2002 ve 2005 yılları arasında toplam şirket sayısında düşüş olduğu gibi devlet şirketlerinde artış görülmektedir. Özel sektörde çok büyük düşüş gözlenmektedir. Ekonomik yapıda özel sektörün neredeyse hiçbir ilerleme görülmemekle beraber devletin hâla piyasada etkinliğini artırması, piyasa ekonomisine geçiş sürecinde özelleştirmeden kaçındığını göstermektedir.

Özelleşmiş şirketlerin çoğu aslında özelleşmemiş ancak özerkleşmiş şirketlerdir. Özerkleştirme ile; vatandaşlar tarafından işletme yönetiminin ilgili yetkilerini ve fonksiyonlarını işletme düzeyinde devredilmesi ve devlet mülkiyetinin başka mülkiyet şekillerine dönüştürülmesi kastedilmektedir.¹²¹ Mesela kolektif şirketlere veya anonim şirketlere veya kamu iktisadi teşebbüsü şeklinde yapılanması özerkleştirmeye birer örnektirler. Türkmenistan hükümeti mevzuatta özelleştirme ve özerkleştirmeyi ayırmamıştır. Türkmenistan Devlet İstatistik ve Tahmin Enstitüsü de verileri açıklarken özel sektör başlığı altında özerkleşmiş şirketleri de vermektedir. Gerçekten ne kadar özel şirketlerin bulunduğunu ancak tahmin edilmesi gerekir.

Türkmenistan devlet özelleştirme programı özelleştirme reformunu iki aşamada gerçekleştireceğini öngörmektedir. İlk aşamada (1994–1996) yılları arasında tarım ürünleri işleyen gıda işletmeleri, konservecilik işletmeleri, tüketim malları ve inşaat malzemeleri üreten işletmeler, hizmet işletmeleri gibi küçük işletmelerin özelleştirilmesi planlanmaktadır. İkinci aşamada ise inşaat sektörü, nakliyecilik (deniz taşımacılığı dâhil), sanayi işletmelerinin özelleştirilmesi planlanmaktadır. İkinci aşamada anonim şirketleri ve holdinglerin özelleştirilmesi Türkmen halkının tüm sınıflarının katılımıyla gerçekleştirilmesi planlanmıştır.¹²² Ancak zaman gösterdi ki Türkmenistan Devlet Özelleştirme Programı pek başarılı bir özelleştirme programı olamamıştır. Devlet şirketlerinin çoğu devlet bütçesine

¹²¹ T. C. Dışişleri Bakanlığı, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı: **Türkmenistan Mevzuatı (1993-1994-1995)**, Ankara, Ağustos 1995, s. 206.

¹²² **a.g.e.**, s. 215.

katılmayıp döner sermayeye dâhil edilmiş ve özelleştirme yerine özerkleştirme gerçekleştirilmiştir.

Türkmenistan hükümeti genellikle çok küçük ve kârsız şirketleri özelleştirmiş, orta ve büyük ölçekli şirketleri özelleştirmekten kaçınmıştır. Bunun sebeplerine bakıldığında etkin olmayan mali denetim sistemlerinden dolayı vergi alamama korkusu bu yaklaşımı haklı çıkartabilir ancak uzun dönemde bu yaklaşımın çok büyük çelişkileri görülmektedir.

3. 1. 2. Fiyatların ve Piyasa İşlemlerinin Serbestleştirilmesi Reformları

Türkmenistan, un hariç tüm gıda ürünlerinin fiyatlılarını serbest bırakmıştır. Un, sadece düşük gelirli ailelere, on altı yaşın altında çocuğu olan ailelere, öğrencilere ve emeklilere sübvansiyon fiyatlarından tedarik edilmektedir. Yerel üretilen tuz ise ücretsiz olarak dağıtılmaktadır.

Kamu işletmelerin sattığı malların fiyatları, öncelikle sektörel bakanlıklarca belirlenmekte ve daha sonra sözleşme tescili vasıtasıyla Devlet Mal ve Hammadde Borsası (DMHB) tarafından onaylanmaktadır.

30 milyon manatı aşan finansal işlemlerin borsaya kaydı zorunlu kılınmıştır. Bu işlemlerin kaydının tutulması, aynı zamanda denetim için çok büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Borsanın fiyatlarını uygun görmediği anlaşmaları onaylamama yetkisi bulunmaktadır.¹²³

Türkmenistan'da fiyat serbestisi genel olarak sağlanmıştır, ancak, gaz, elektrik, ısıtma ve su tedarikini de kapsayan kamu hizmetlerine sübvansiyon uygulanmaktadır. Hükümet, belirli ürünlerin Türkmen halkı tarafından alınması ve

¹²³ Mustafa CESAR , a.g.m., s. 10.

bunların yabancı rekabetine karşı korunması amacıyla, yerli halk ve yabancılar için farklı fiyatlar koymak suretiyle çifte fiyat uygulamaktadır. Bu tür mal ve hizmetler; hava yolları, demiryolu ve şehir içi otobüs taşımacılığı, telekomünikasyon, müze ve sergilere giriş, benzin istasyonu hizmetleri, yerli olarak üretilen inşaat malzemeleri ve gübreleri kapsamaktadır.

Türkmenistan'ın Ticaret Kanunu'na göre; şirket ürünlerini veya hizmetlerini serbestçe belirlediği fiyatlardan veya sözleşme temelinde belirlenen fiyattan, eğer yasayla kararlaştırılmışsa kamu fiyatlardan satması gerekmektedir. Pazara egemen olan mal ve hizmet fiyatlarının devlet tarafından düzenlenmesine izin verilmektedir. Bu tür mal ve hizmetler hükümetçe belirlenmektedir.

Türkmenistan pazarında, ürünlerin fiyatlarının belirlenmesini ekonomik ve doğal faktörler etkilemektedir. Nakliyat maliyetleri, ürün fiyatını iki hatta üç katına çıkarabilmektedir. Bazı ithal ürünlerine uygulanan gümrükler fiyatları rekabet edemez hale getirmektedir.

3. 1. 3. Mali Sistem ve Kambiyo Rejimi Reformu

Piyasa ekonomilerinde hükümetler, ekonomik faaliyetleri etkilemek üzere iki farklı politika enstrümanı kullanmaktadırlar. Bunlardan biri, vergiler ve kamu harcamalarından oluşan maliye politikasıdır. Hükümet, bu politika aracılığıyla vergi oranlarında ve kamu harcamalarında değişiklikler yaparak, piyasaya müdahale etme gücüne sahip oluyor. Diğeri ise, faiz oranları, para arzı ve döviz fiyatlarının kontrolünden oluşan, para politikasıdır. Para politikası, Merkez Bankası tarafından yürütülmekte ve hükümete faiz oranları ile döviz fiyatlarında değişiklikler yaparak ekonomideki para miktarını kontrol etme imkânını sağlamaktadır. Merkezi planlama döneminde bu iki tür politika enstrümanı da mevcut değildi. Geçiş ekonomilerinin piyasa mekanizmasını oluşturabilmek için

her ikisinin de, mali ve parasal araçlarının oluşturulması gerekmektedir. Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde mali sistem reformu büyük önem taşımaktadır.¹²⁴

Türkmenistan'ın bankacılık sistemi Sovyetler döneminden kalma yavaş ve verimsiz bir operasyon ağına sahiptir. Banka mevduatlarında nakit para işlemleri pek işlem görmemektedir. Ülkedeki bankacılık sistemi, kamu ve özel şirketlerin ticaret ve yatırım faaliyetleri için kaynakların akışını kontrol etme hizmetini vermektedir. Zayıf ekonomik koşullara ve düşük gelir düzeyine bağlı olarak, bankalar halk arasında henüz yaygın bir tasarruf ve gelir elde etme aracı olamamıştır. Türkmenistan'ın bankacılık sistemini, Merkez Bankası, kamu bankaları, ticaret bankaları, yabancı ortaklı ortak girişim bankaları ve yabancı bankalar oluşturmaktadır. Ülkede yabancı sermayeli dört banka faaliyetini sürdürmektedir.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra, 1993 yılında Türkmenistan kendi para birimini Manat oluşturmuştur ve sınırlı konvertibilite tanınmıştır. Aynı yıl yürürlüğe konulan Döviz Düzenleme Kanunu ile tüm uluslararası işlemlerdeki ödemeler garanti altına alınmıştır. Bununla beraber, ülkede ihracat ve ithalatta kontroller devam etmektedir. Döviz piyasasına erişime önemli kısıtlamalar getirilmiştir. Türkmenistan Merkez Bankası, hem ülkeye yönelik hem ülkeden sermaye transferlerini onayına tabi tutmaktadır. Türkmenistan'a döviz getirmek isteyen girişimciler için herhangi bir kambiyo kısıtlaması bulunmamaktadır.

Türkmenistan Merkez Bankasının düzenleme ve denetleme için üç ana rolü bulunmaktadır;

1) Bankerlik; Türkmenistan Merkez Bankası Türkmenistan Bakanlar Kuruluna faiz oranı ve vadesi belli olmak kaydıyla borç verebilir veya Bakanlar Kurulunun isteği doğrultusunda uzun vadeli krediler temin edebilmektedir. Türkmenistan Merkez Bankası Manat karşılığı döviz borç verebilir. Ayrıca Türkmenistan Merkez

¹²⁴ a.g.m., s. 10-11.

Bankası borç verdiği miktar, geçen üç mali yılın ortalama miktarının %8'ini geçemez.

2) Müşavirlik ve hesap tutma; Türkmenistan Ekonomi ve Maliye Bakanlığı Türkmenistan Bakanlar Kurulunun tüm borçları ile alakalı işlem ve kayıtları hakkında Türkmenistan Merkez Bankasına bilgilendirmektedir.

3) Mali Müşavirlik; Türkmenistan Bakanlar Kurulu tarafından çıkartılan borç taahhütlerinin satışı ve bu konuda aracı kurum olarak hizmet vermektedir. Taahhütte bulunan borçların ve kıymetli kâğıtların anapara ve faiz ödenekleri Türkmenistan Merkez Bankası vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir.¹²⁵

Faiz, Türkmenistan Merkez Bankasının yönetmeliğine uyacak şekilde bağımsız olarak bankalar tarafından belirlenmektedir. Merkez Bankasının yönetmelikteki belirlediği faiz oranı çok düşük olup insanların parasının tasarrufa yönlendirmeye yetmemektedir. Ayrıca halkın maaşı temel gıda ve barınma masraflarını ancak karşıladığından Türkmenistan'da tasarruf düşüktür. İnsanların tasarruflarını bankalara yatırmamasındaki temel psikolojik nedenlerden biri de Sovyetler Birliği dağıldığında bankalardaki borçlara devletin moratoryum ilan etmesidir. İnsanlar günümüzde bile parasının aynı şekilde alamayacaklarını ve zarara uğrayacağına inanmaktadırlar. Bölge istikrarsızlığından etkilenen Türkmenistan ekonomisinde insanlar Manat ile tasarruf yapmamaktadırlar. Bu sebeple Türkmenlere döviz mevduatı açma olanağı vermeyen bankacılık sistemi tasarrufu bankalara çekememektedir.

Türkmenistan Merkez Bankasının döviz kuru belirlemesi gibi işlem söz konusu değildir. Döviz kuru sabit kur olup 1 Dolar = 5200 Manattır. Bu uygulama Türkmenistan'a her yıl neredeyse bir milyar dolara mâl olmaktadır. Çünkü sabit kur ve serbest kur arasında neredeyse 5 kat fark var ve bu olgu sürekli yolsuzluklara kapı açmaktadır. Yolsuzluklardan dolayı son onbeş yılda değişen Merkez Bankası Başkanları sayısı yedidir. Serbest kur uygulamasından dolayı

¹²⁵ T. C. Dışişleri Bakanlığı, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, **a.g.e.**, s. 254-256.

Merkez Bankasının temel kaynağı olan kambiyo işlemlerinden para kazanılamamaktadır ve Merkez Bankasının temel fonksiyonu olan düzenleme görevi yerine getirilememektedir. Türkmenistan'da iki tür Dolar kuru mevcuttur. Biri sabit kur 1 Dolar=5200 Manat, diğeri ise serbest piyasa koşullarında oluşan ve 25000 Manat (01.08.2007) civarında olan serbest kur. Serbest kur genellikle (halk tarafından) çapraz kur ve yurt dışına gidip gelen esnaflar vasıtasıyla çok ilkelce belirlenmektedir. Mesela Amerika Irak savaşına girdiğinde Amerika Merkez Bankasının emisyon yaptığından dolayı Dolar kurunun bütün dünyada düşmesine karşın, Türkmenistan'da çok kısa bir süreliğine de olsa serbest Dolar kuru yükselmiştir. Bu bize serbest dolar kurunun belirlenmesindeki ilkelliği göz önüne sermektedir.

Türkmenistan, sermaye piyasanın oluşması yönündeki en önemli adımlardan birisi 1991 yılında Anonim Şirketler Kanununun çıkarılması ile gerçekleştirmiştir. 1993 yılında ise bu yönde Türkmenistan Menkul Kıymetler ve Borsalar Kanununun çıkartılması ile ikinci önemli adımı atmıştır.¹²⁶ Türkmenistan Menkul Kıymetler Borsasına üye olabilmek için değerli kâğıtlar pazarında profesyonel katılımcı vasfı ve değerli kâğıtların tedavülü üzerine faaliyette bulunma hakkı veren lisansının mevcut olması gerekmektedir. Ayrıca üyeliğe kabul edilebilmesi için Türkmenistan Menkul Kıymetler Borsasının tespit edilen aidatını ödenmesi gerekmektedir.¹²⁷

Türkmenistan'ın 2010 yılına kadar belirlediği "Milli Kalkınma Programı" sıkı para politikasının gerçekleştirilmesini öngörmektedir. Bu politikanın temel amacı; para piyasasında istikrarı sağlamak, milli paranın tam konvertibl olmasını sağlamak, kur sisteminin istikrarını sağlamak, ülke ekonomisinin istikrarlı büyümesi için mali araçlarını seferber etmektir.

Bu amaçlara ulaşabilmek için 2010 yılına kadar aşağıdakiler öngörülmektedir:

¹²⁶ Mustafa CESAR, **a.g.m.**, s. 11-12.

¹²⁷ T. C. Dışişleri Bakanlığı, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, **a.g.e.**, s. 58.

- 2005 yılında enflasyon oranının %6 gerçekleşmesi, 2010 yılında ise enflasyon oranının % 4'e gerçekleştirilmesi
- Para dolaşımının hızının yükselmesini sağlamak, emisyon oranının düşük tutulması
- Mali ve para politikaları enstrümanlarının geliştirilmesi
- Vergi politikasındaki değişiklikler aracılığıyla, yeni şirketlerin kurulmasına destek olunması
- Bütçe açığının enflasyonsuz finanse etmek amacıyla, hisse ve tahvil piyasasının geliştirilmesi
- Banka sisteminin geliştirilmesi¹²⁸

Gibi hedefler belirlenmiştir. 2007 yılı itibarıyla 2010 yılına kadar belirlenen enflasyon hedeflerin gerçekleşmediği görülmektedir (Bkz. Tablo 4).

3. 1. 4. Kurumsal Yapının Reformu

Planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş kaçınılmaz olarak kurumsal yapının reformunu beraberinde getirmektedir. Sadece, özel mülkiyete izin verilmesi ve özelleştirme aracılığıyla bir takım kamu işletmesinin özel sektöre devredilmesi yeterli değildir. Kun Wang ve Nellis gibi yazarlara göre, ekonominin işleyişini düzenleyen kuralların tüm aktörler tarafından kabulünün sağlanması ve bu kuralların uygulamasını sağlayacak etkin kurumların oluşturulması, piyasa ekonomisinin verimli işleyişini sağlaması beklenmektedir. Uygun kurumsal yapının oluşturulması, piyasa ekonomisinin düzgün işleyişi çok önemlidir. Kurumsal yapının zayıflığı, piyasanın işleyişinde aksaklıklar oluşmasına neden olmasıyla beraber firmaların performansını da olumsuz yönde etkilemektedir.¹²⁹

¹²⁸ М. Өрәев, 2010 йылына ченли Милли Максатнамасы, İstanbul, 1999, s. 95-96.

¹²⁹ Mustafa CESAR, a.g.m., s. 11.

1991 yılına bağımsızlığını kazanan Türkmenistan, kurumsal yapının reformuna önemli adımlar atmıştır. Ülkenin kurumsal yapısında oluşturulan en önemli değişikliklerden biri, Halk Maslahatı'dır. Halk Maslahatı, milli iradenin en yüksek temsilcisidir. Bu organ, anayasa değişikliği, referandum, ülkenin ekonomik, sosyal ve politik gelişmesine yön verecek ana konularda tavsiyeleri tartışma ve karar alma yetkisine sahiptir. Anayasa'da Meclis'in yetkileri; anayasanın hazırlanması ve değiştirilmesi, kanunların çıkarılması, parlamento ve başkanlık seçimlerinin tarihlerinin belirlenmesi, Başbakan Yardımlarınca yürütülen faaliyetlerin onaylanması, bütçenin onaylanması olarak belirlenmiştir.¹³⁰

3. 1. 5. Düzenleyici Mevzuatın Geliştirilmesi ve Hukuk Sisteminin Reformu

Türkmenistan'ın, serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde, atması gereken en önemli adımlardan biri, hukuksal sistemin reformu ve düzenleyici mevzuatın geliştirilmesidir.

1992 yılında yeni anayasanın kabulünden sonra, ülke yeni mevduatının oluşturulmasına başlamıştır. Türkmenistan mevzuatının oluşturulmasında, "Değerli Kağıtlar ve Menkul Kıymetler Borsası Kanunu", "Yabancı Ülke Vatandaşlarının Hukuksal Konumu Kanunu", "Gümrük Yasası", "Mal ve Hammadde Borsaları Yasası", "Serbest Ekonomi Bölgeleri Yasası", "Merkez Bankası ve Bankalar Kanunu" gibi kanun ve yasaların kabul edilerek yürürlüğe girmesi önemli yer teşkil etmektedir.¹³¹

Bu konudaki ilk adım, 12 Kasım 1991 tarihinde kabul edilen "Türkmenistan'da Girişimcilik Faaliyetlerine Dair" kararnamesi olmuştur. Söz

¹³⁰ İstanbul Ticaret Odası, Bahar ÖZSU, **Türkmenistan Ülke Etüdü**, İstanbul, Kırmızı Tanıtım Yayıncılık 1998, s. 3.

¹³¹ T. C. Dışişleri Bakanlığı, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, **a.g.e.** , s. 3–7.

konusu kararnameye daha sonra, 1 Ekim 1993 tarihinde, Türkmenistan Meclisi tarafından tashihler ve ilaveler yapılmıştır.

Bu yasalardan hedefi Türkmenistan'da girişimciliğin genel ilkelerini belirleme, sorumluluk ve hakları kurallara bağlanmaktadır. Girişimcilerin ve devletin yönetim organları ile ilişkileri belirtilmektedir.¹³²

Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde özelleştirmenin başarısı ve özel sektörün gelişimi, hukuk sisteminin düzenlenmesine büyük ölçüde bağlıdır. Geçiş sürecinde Türkmenistan, hukuki alt yapının oluşturulmasında önemli gelişmeler kaydetmiştir. Özellikle, özel sektörün düzenli faaliyeti için gerekli olan, “Şirketler Kanunu” ve “İflas kanunu” yürürlüğe konulmuştur. Ancak, tüm bu çabalara rağmen, Türkmenistan'da serbest piyasa ekonomisinin gerek duyduğu tüm düzenlemeleri gerçekleştirmeye karşı isteksiz davranmaktadır.¹³³

Türkmenistan sosyalist ekonomiden kapitalist ekonomiye geçiş sürecinde acil ihtiyaç olan neredeyse bütün hukuki yetersizlikleri gidermiştir.

- Girişimcilik Faaliyetleri (Aşkabat-01.11.1993)
- Mülkiyet Hakları Kanunu (Aşkabat-01.10.1993)
- İflas Kanunu (Aşkabat-01.10.1993)
- Türkmenistan Değerli Kâğıtlar ve Menkul Kıymetler Borsasının Oluşumu Hakkında Kanun (Aşkabat-28.12.1993)
- Değerli Kâğıtlara İşlem Vergileri Kanunu (Aşkabat-28.12.1993)
- Rehin Yasası (Aşkabat-01.10.1993)
- Türkmenistan'daki Yabancı Vatandaşların Hukuksal Konumu Hakkında Kanun (Aşkabat-25.06.1991)
- Türkmenistan Gümrük Yasası (Aşkabat-08.12.1993)
- Türkmenistan Mal ve Hammadde Borsaları Yasası (Aşkabat-23.09.1994)

¹³² a.g.e. , s. 11.

¹³³ Mustafa CESAR, a.g.m., s. 12.

- Şirketler Kanunu (Aşkabat-02.02.1993)
- Serbest Ekonomi Bölgeleri Yasası (Aşkabat-08.10.1993)
- İş Güvenliği Kanunu (Aşkabat-01.10.1993)
- Türkmenistan Devlet Özelleştirmesi ve Özerkleştirmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamesi (Aşkabat-1.11.1993)
- Ticari Bankalar ve Faaliyetleri Kanunu (Aşkabat-08.10.1993)
- Türkmenistan Merkez Bankası Yasası (Aşkabat-08.10.1993)
- Yabancı Yatırımları Düzenleme Kanunu (Aşkabat-24.11.1994)¹³⁴

Türkmenistan'ın hukuk sisteminin reformu ve düzenleyici mevzuatın geliştirilmesinde yaşadığı sorunlar geçiş ekonomilerin tipik sorunlarıdır. Bu sorunların temel nedenlerinden biri, birçok mevzuatın uygulanmasında düzenleyici ve yetkili kuruluşun oluşturulmamasıdır. İkinci önemli neden ise eski mevzuat kaldırılmaksızın yerine yeni mevzuat getirilmesi, karışıklık ve çelişkilere yol açmaktadır.¹³⁵

Türkmenistan hükümeti 1991 ve 1995 yılları arasında anayasa ve mevzuat değişikliğini tamamlamıştır. Türkmenistan'daki yasalar gelişmiş devletlerdeki yasalardan pek farklı değildirler, ancak yasalardaki boşluklar ve hükümetin isteği üzerine değişik zamanlarda Bakanlar Kurulu tarafından çıkartılan Kanun Hükmündeki Kararnameleri mevzuattaki keyfi uygulamaların önünü açmıştır.

3. 1. 6. Özel Mülkiyet Hakkının Tanınması ve Özel Hukuk Alanının Oluşturulması

Planlı ekonomiden, serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde, özel mülkiyet hakkının tanınması ve özel hukuk alanının oluşturulması hayati önem

¹³⁴ T. C. Dışişleri Bakanlığı, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, **a.g.e.** , s. 3–7.

¹³⁵ Mustafa CESAR, **a.g.m.**, s. 12.

taşımaktadır. Türkmenistan özel mülkiyetin tanınması konusunda ilk adımı 1992 yılında “Özelleştirme ve Demonopolizasyon Kanunu”nun kabul etmesiyle atmıştır. Sovyetlerde 1965 yılında Liberman ve Kosigin sosyalist ekonomilerin verimini arttırmak için ilk defa ademi merkezîyetçilikten bahsetmişlerdir.¹³⁶ Söz konusu kanun yürürlüğe girdikten sonra, ülkede geniş çapta özelleştirmeler başlamıştır. 1993 yılında bu özelleştirme dalgası, ilk etapta küçük ölçekli hizmet ve ticari işletmelerin özelleştirilmesiyle başlamıştır.¹³⁷

Özel mülkiyetin tanınmasında, Türkmenistan tarafından atılan ikinci önemli adım ise, 1 Ekim 1993 yılında yürürlüğe giren “Mülkiyet Hakları Yasası” olmuştur. Söz konusu yasa gereğince, Türkmenistan’da özel mülkiyet hakkı tanınmaktadır ve korunmaktadır. Yasaca her nevi ve her biçim mülkiyetin gelişmesi için dokunulmazlık, eşit koruma ve eşit koşullar garanti edilmektedir.¹³⁸

“Mülkiyet Hakları Yasası” ’nda mülkiyet:

- Özel mülkiyet,
- Devlet mülkiyeti,
- Kamu birliklerin mülkiyeti,
- Ortak işletmelerin, yabancı devletlerin ve bunların tüzel kişilerinin ve vatandaşlarının mülkiyeti,
- Karma mülkiyet biçimi, Kooperatif birliklerin mülkiyeti

ana başlıkları altında belirlenmiştir. Bu yasa kolektif anlayıştan ferdiyetçi anlayışa geçişteki en temel kanundur.

Söz konusu yasanın 8 maddesi gereğince özel mülkiyet vatandaşların mülkiyeti, tüzel kişilerin özel mülkiyeti, gerçek ve tüzel kişilerin mülkiyet

¹³⁶ Stanislav ŞATALİN, **Sosyalist Ekonomiden Piyasa Ekonomisine Geçiş**, İstanbul, İzgi Yayıncılık, 1991, s. 10.

¹³⁷ Mustafa CESAR, **a.g.m.**, s. 9.

¹³⁸ T. C. Dışişleri Bakanlığı, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, **a.g.e.** , s. 18.

nesnelerinin birleşmesine dayanan karma özel mülkiyet olarak sınıflandırılmaktadır.¹³⁹

Hukuki çerçevenin oluşturulmasına rağmen, Türkmenistan'ın ekonomisinde devlet sektörünün ağırlıklı olduğunu söylenebilir. Hükümetin tüm çabalarına rağmen, özelleştirme konusunda istenilen seviyeye ulaşamadığı aşikârdır (Bkz. Tablo 34).

3. 1. 7. Gümrük ve Dış Ticaretle İlgili Yasal Düzenlemeler

Türkmenistan Gümrük faaliyetlerinin genel yönetimi Türkmenistan'ın Bakanlar Kurulu tarafından yapılmaktadır. Türkmenistan'ın gümrük faaliyetlerinin doğrudan yönetimi ise Türkmenistan Devlet Gümrüğüne aittir. Türkmenistan'ın gümrük makamları; Türkmenistan Devlet Gümrüğü, Gümrükler, gümrük postaları, gümrük geçiş noktaları ve Türkmenistan Devlet Gümrüğü'nce oluşturulan diğer yapısal birimleridir.

Türkmenistan hükümeti 1996 yılında dört mal grubu için dolaylı vergi uygulaması koymuştur. Bunlar: alkol, motorlu araçlar, tütün mamulleri, kıymetli ve yarı kıymetli taş ve metallerden mamul mücevherat eşyalarıdır. Dolaylı gümrük vergisine tabi malların sayısı aşamalı olarak yüzün üzerine çıkartılmıştır.

Serbest ticaret bölgelerine giriş yapan hammaddelerden Türkmenistan Gümrük Müdürlüğü gümrük vergisi almamaktadır. Türkmenistan sınırları içinde özel konumu gereği gümrük ödemedi devlet içinde dolaşan mallar azami bir yıl içerisinde ülke dışına çıkartılmalıdır. Bu süre gümrük organlarınınca uzatılabilir.

¹³⁹ M. Əпəв, a.g.e., s. 21.

Yerine getirilmemiş gümrük ödemeleri Türkmenistan Medeni Yasası gereği Türkmenistan gümrük organınca tahsil edilmesi yaptırımlar uygulanmaktadır. Ödemenin geciktirilmesi süresi için, Türkmenistan Ekonomi ve Maliye Bakanlığı'nın muvafakati üzerine Türkmenistan Devlet Gümrüğü'nce tespit edilen oranda gecikme cezası alınmaktadır. Gümrük cezasını ödememe teşebbüsü halinde, Türkmenistan gümrük organının ihbarı üzerine Türkmenistan Devlet Gümrüğü, ödemenin yapılmasına kadar bankadaki hesapların dondurulmasının kararını alma hakkına sahiptir.

19 Mart 1999 tarihli Başkanlık Kararıyla, Türkmenistan'a şahıslar tarafından ithal edilen mallar için %5 oranında gümrük vergisi alınması kararı yürürlüğe girmiştir. Malın gümrükten çekilmesi sürecinde, Türkmenistan Gümrük İdaresi, sözleşme maliyetinin %0,2'si oranında hizmet bedeli ve %20 oranında KDV (Katma Değer Vergisi) almaktadır. Tüketim vergisi yerel para birimi Manat üzerinden ödenmektedir. Tüketim mallarının rayiç bedeli borsa tarafından belirlenmektedir. Gümrük vergisi ve Katma Değer Vergisi borsanın üç aylık olarak belirlediği fiyat üzerinden alınmaktadır.

İhracatta özel tüketim vergisi uygulanan mallardan bazıları fosfat, amonyum sülfat, yün ipliği, amonyum fosfat, amonyak güherçile, sığır derisi ve çoban köpeğidir.

Türkmenistan ithal ikameci politika izlemektedir. Yeni olan ticari kuruluş ve sektörleri korumak amacıyla çok yüksek gümrük vergileri koymaktadır. Mesela 2005 yılında çimento ve gübre fabrikalarının üretime geçmesiyle, aynı yılın Nisan ayı itibarıyla bu ürünlerin ithalatına %100 oranında gümrük vergisi konmuştur.¹⁴⁰

Türkmenistan BDT'nin Gümrük Birliğine üye değildir. Aslında 1993 yılında ABD ile "En Çok Kayırılan Ülke" ticaret anlaşmasını imzalamış ancak bunu takip eden ikili vergi ve yatırım anlaşmaları imzalanmamıştır. Türkmenistan Dünya

¹⁴⁰ Türkmenistan Türkiye Büyükelçiliği, 2006 yılı raporu, (Erişim) <http://www.musavirlikler.gov.tr/altdetay.cfm?AltAlanID=368&dil=TR&ulke=TUR> , 15 Ağustos 2007, s. 19.

Ticaret Örgütünün üyesi değildir ve Gözlemci statüsü de yoktur. Türkmenistan hiçbir Serbest Ticaret Düzenlemelerine katılmamakla beraber daha çok ülkeler arası ikili veya üçlü ticaret anlaşmaları ile ticarete yön vermektedir.

Pamuk hariç olmak üzere, Türkmenistan'dan ihraç edilen veya Türkmenistan'a ithal edilen tüm malların, Devlet Standart Denetim Kurumu belirlenmiş kalite standartlarına uygunluğu belgelendirilmelidir. Belgelendirmeye tabi malların toplam değerinin %5'ine varan bir ücret tahsil edilmektedir.

1 Mayıs 1998 tarihinden itibaren, Türkmenistan hükümeti, ithal gıda ürünleri için sağlık sertifikası ibraz zorunluluğu getirmiştir. Devlet Sağlık ve Salgın hastalıklar Denetim Kurumu, söz konusu uygulamayı idare etmek için tayin edilmiştir. İthal edilecek malların kullanım süresinin %70'den daha az kalan dayanıksız malların ülkeye girmesine izni verilmemektedir.

Türkmenistan'ın Gümrük mevzuatında gümrük memurlarına çok yetki verilmiştir. Mesela gümrük memurları istedikleri zaman bütün malların tek tek gösterilmesi gerekmektedir veya kanunen gümrükteki malların tutulması zamanla kısıtlanmamıştır. Kanunda "gümrük noktalarındaki taşıt araçlarının bekleme süresi gümrük kontrolünün yapılması ve düzenlenmesi aleyhine kısıtlanamaz" ifadesinin bulunması insanları zor durumda bırakmaktadır. Çok büyük miktarda ve dayanıksız mal getiren iş adamlarının bu bürokratik engelleri aşabilmek ve mallarını bozulmadan teslim edebilmesi için mecburen rüşvete başvurdukları bilinmektedir.

Türkmenistan coğrafik konumu itibariyle eski Sovyet Cumhuriyetleri ve Batı arasında bir bağlantı oluşturduğundan çok büyük eroir ticareti trafiği yaşanmaktadır. CİA verilerine Afganistan'da ve Pakistan'da üretilen ve Rusya ve Batı Avrupa'ya satılması amaçlanan eroir Türkmenistan üzerinden geçmektedir.¹⁴¹ Türkmenistan hükümeti 2002 yılında başkanlık kararıyla Türkmenistan'ın eyaletleri arasında geçişlerde sıkı denetim kararı almıştır.

¹⁴¹ CİA Amerika İstihbarat Ajansı, (Erişim) <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html> , 17 Ağustos2007, s. 1.

Türkmenistan'ın diğer ülkelere komşu olan şehir ve köylere gitmek için ayrı izne tabi tutulmuştur. Türkmenistan vatandaşları dâhil sınır illere gidilmek isteyenler, o bölgede yaşayan birisinin daveti üzerine il emniyet amirliğine başvurmalıdırlar. İl emniyet amirliği dilekçenin süresini değerlendirip geçiş izni vermektedir. Bu uygulama Türkmenistan'ın ikinci cumhurbaşkanı Gurbangulı Berdimuhammedov tarafından sona erdirilmiştir.

3.1. 8. Siyasal Yaşam

Siyasi ve idari durum Türkmenistan'da daha bağımsızlığının ilk günlerinden pek farklı değildir. Türkmenistan'da tek partili yönetim olduğundan, hükümet muhalefet baskısından uzak ve rahat bir siyasi yaşam sürdürmektedir.

Saparmurat Atayeviç Niyazov 21 aralık 2006 tarihinde geçirdiği kalp krizi neticesinde vefat etmiştir. 11 şubat 2007 tarihinde cumhurbaşkanı seçilen Gurbangulı Malikkuliyeviç Berdimuhammedov ekonomik olarak eski ekonomik paketi uygulayacağını açıklamıştır. Merkez Seçim Komitesi verilerine göre, seçimlerde oy kullanma oranı rekor düzeyde gerçekleşti ve kayıtlı 2 milyon 654 bin 685 seçmenin yüzde 98,65'i 65 seçim bölgesinde kurulan 1625 sandıkta oyunu kullanmıştır. Seçimlere yurtdışına kaçmak durumunda kalan muhalefetin adayı Hudayberdi Orazov'un katılmasına izin verilmemiştir.¹⁴²

¹⁴² Strateji Analizler Merkezi, (Erişim)<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=3&yazi=1125> , 21 Ağustos 2007, s.1.

3.1.8.1. Yasama

Türkmenistan Başkanlık sistemi ile yönetilen Bağımsız ve Tarafsız bir ülke olup, Devlet Başkanı Gurbangulı Malikkuliyeviç Berdimuhammedov'dur. İlk cumhurbaşkanı olan Türkmenbaşı ilk defa 21 Haziran 1992 tarihinde yapılan Başkanlık seçimlerinde oyların %99,5'ini alarak Devlet Başkanı seçilmiştir. 15 Ocak 1994 tarihinde yapılan referandumda %99 kabul oyu ile Başkanlık süresi, seçildiğinden itibaren 10 yıl olarak yeniden belirlenmiştir. Aralık 1999'da düzenlenen Yaşulular Maslahatı'nda (Yaşlılar Şurası) da Saparmurat Türkmenbaşı ebedi devlet başkanı seçilmiştir. Ancak vefatından sonra yerine seçilen Gurbangulı Malikkuliyeviç Berdimuhammedov cumhurbaşkanı olarak görevine devam etmektedir. Türkmenistan Meclisi'nde seçimle belirlenmiş 50 üye görev yapmaktadır. Meclis üyeleri 5 yılda bir yapılan seçimlerle yenilenmektedir. Devlet üst yönetim organizasyonunda Bakanlar Kurulu üyesi ve Bakan olarak görev yapan 5 Devlet Başkanı Yardımcısı, 21 Bakan, 7 Bakan yetkisine haiz Komite Başkanı bulunmaktadır.

3. 1. 8. 2. Yürütme

Yürütmenin Başı Devlet Başkanıdır. Devlet Başkanı Gurbangulı Berdimuhammedov , aynı zamanda Başbakanlık görevini de yürütmektedir. Başbakan'a bağlı 5 tane yardımcı ve bunlara bağlı olan Bakanlar Kurulu üyeleri vardır. Türkmenistan'da Dışişleri Bakanlığı, Petrol ve Doğal Gaz Sanayi ve Mineral Kaynaklar Bakanlığı, Enerji ve Sanayi Bakanlığı, Kültür ve Enformasyon Bakanlığı, Tarım Bakanlığı, Su Ekonomi Bakanlığı, Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, Milli Güvenlik Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı, Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, Ticaret ve Tüketiciler Birliği Bakanlığı, Haberleşme Bakanlığı, Sağlığı Koruma ve Tıp Bakanlığı, Çevre

Koruma Bakanlığı, Kara Ulaştırması ve Karayolları Bakanlığı, İnşaat ve İnşaat Malzemeleri Sanayi Bakanlığı, Tekstil Sanayi Bakanı, Demiryolu Ulaşım Bakanlığı olmak üzere 21 bakanlık mevcuttur.

Türkmenistan'ın Başkenti Aşkabat'tır. Ülke, idari olarak 5 Vilayet'e ayrılmıştır. Vilayetlerde üst yönetim görevi Hekimler (Belediye Başkanı ve Vali) tarafından yürütülür. Vilayet sınırları içerisinde yerleşen Şehir ve Etraflar da yine Şehir Hekimi ve Etraf Hekimi tarafından Vilayet Hekimi'ne bağlı olarak yürütülür. Daha küçük yerleşim yerleri Geneşlikler ve Obalar, Arçınlar ve Birlikler tarafından yine Vilayet Hekimi'ne bağlı olarak yürütülür. Ülkedeki beş vilayet Ahal, Balkan, Daşoğuz, Mari ve Lebap vilayetleridir. Başkent Aşkabat, Ahal vilayetinin içinde yerleşmesine rağmen Ahal vilayetinden ayrı yönetilmektedir.

3. 1. 8. 3. Yargı

Türkmenistan'da yargı gücü mahkemelere aittir. Yargı gücü, yüksek mahkeme, askeri mahkemeler ve kanunda gösterilen diğer mahkemeler tarafından kullanılır. Kanunları denetleme yetkisi Başsavcıya ve ona tabi savcılara aittir. Başsavcıyı Devlet Başkanı 5 yıl için tayin eder.

Türkmenistan'da yargı zayıf işlemektedir. Her yıl ramazan ayında Kadir Gecesi Affı gerçekleştirilmektedir. Uluslararası Yolsuzlukla Mücadele Örgütü'nün (Tİ) verilerine göre Yolsuzlukları Aydınlatma Endeksi 5 ve üzeri ise ciddi manada rüşvet ve devletteki yolsuzluk problemi bulunmamaktadır. Ancak Yolsuzlukları Aydınlatma Endeksi 5'in altında ise ciddi gelişmemişlik ve yolsuzluk var demektir. Anket sayısı göstergesi bilginin güvenliği açısından önemli olduğundan anket sayısı fazla olan ülkeler daha net bilgi ve daha küçük güven aralığına sahiptirler¹⁴³

¹⁴³ Haber Ajansı, (Erişim) <http://www.infoplease.com/ipa/A0781359.html> , 17 Ağustos 2007, s. 1-2.

Tablo 35’de görüldüğü üzere Türkmenistan’da çok ciddi yolsuzluk bulunmaktadır. Eski Sovyet Cumhuriyetleri içinde en yüksek seviyede yolsuzluk seviyesi bulunmaktadır. 2005 yılı verilerine göre dünyada veri bildiren ülkeler içinde sondan üçüncü olan Türkmenistan, 2006 verilerine göre sondan ondördüncü seviyesine yükselmiştir. Yolsuzlukları Aydınlatma Endeksi’nin 1,8’den 2,2’ye yükselmesi hızlı gelişimini göstermektedir.

Tablo 35: Ülkelerin Yolsuzlukları Aydınlatma Göstergeleri (CPI)

Ülkeler	Yolsuzlukları Aydınlatma Eneksi 2005	Yolsuzlukları Aydınlatma Eneksi 2006	Güven Aralığı 2005 Yılı	Anket Sayısı
İzlanda	9,7	9,6	9.5 - 9.7	8
Finlandiya	9,6	9,9	9.5 - 9.7	9
Yeni Zelanda	9,6	9,6	9.5 - 9.7	9
Danimarka	9,5	9,5	9.3 - 9.6	10
Singapur	9,4	9,4	9.3 - 9.5	12
İsveç	9,2	9,2	9.0 - 9.3	10
İsviçre	9,1	9,1	8.9 - 9.2	9
Norveç	8,9	8,8	8.5 - 9.1	9
Avustralya	8,8	8,7	8.4 - 9.1	13
Hollanda	8,7	8,7	8.4 - 9.0	9
İngiltere	8,6	8,6	8.3 - 8.8	11
Amerika	7,6	7,3	7.0 - 8.0	12
Estonya	6,4	6,7	6.0 - 7.0	11
Kıbrıs	5,7	5,6	5.3 - 6.0	5
Litvanya	4,8	4,8	4.5 - 5.1	8
Letonya	4,2	4,7	3.8 - 4.6	7
Bulgaristan	4,0	4,0	3.4 - 4.6	8
Türkiye	3,5	3,8	3.1 - 4.0	11
Polonya	3,4	3,7	3.0 - 3.9	11
Ermenistan	2,9	2,9	2.5 - 3.2	4
Moldova	2,9	3,2	2.3 - 3.7	5
Gürcistan	2,3	2,8	2.0 - 2.6	6
Beyaz Rusya	2,6	2,6	1.9 - 3.8	5
Kazakistan	2,6	2,6	2.2 - 3.2	6
Ukrayna	2,6	2,8	2.4 - 2.8	8
Rusya	2,4	2,5	2.3 - 2.6	12
Kırgızistan	2,3	2,2	2.1 - 2.5	5
Azerbaycan	2,2	2,4	1.9 - 2.5	6
Özbekistan	2,2	2,1	2.1 - 2.4	5
Tacikistan	2,1	2,2	1.9 - 2.4	5
Türkmenistan	1,8	2,2	1.7 - 2.0	4

Kaynakça: Uluslararası Yolsuzlukla Mücadele Örgütü (Transparency International)

Erişim adresi: www.transparency.org/surveys/index.html#cpi , (17.08.2007) , s.16-19.

3. 1. 9. Eğitim ve Sağlık

Türkmenistan'da eğitim yapılanmasından daha ziyade eğitim kalitesinde sıkıntılar yaşanmaktadır. Yeterli sayıda okullar ve kreşler bulunmaktadır. Tablo 7'te görüldüğü üzere nüfusun %98,8 oranı lise mezunu ve % 27'si çocuklarını kreşe göndermektedir ve bu oranlar gelişmiş ülkelerdeki oranlardan pek farklı değildirler. Ancak eğitim 9 yıla indirildikten sonra dünya kamuoyunda ciddi tartışmalar oluşmuştur. En büyük etkilerinden birisi ise Türkmenistan lise düzeyi ve üniversite düzeyindeki diplomalara denklik tanınmaması olmuştur. Türkmenistan'da yetişen gençliğin bir yönüyle ülkede okuması zorunlu kılınmıştır. Yurt dışında okumak isteyen öğrenciler başka ülkelerde liselere kaydolup oranın lise mezunu olmaktadır ve böylelikle yurt dışındaki üniversitelere başvurumaktadırlar. 1993' yılından beri Latin alfabesi uygulamasına geçen Türkmenistan ancak 2000 yıllarında tam anlamıyla geçişi sağlayabilmiştir. Yeni alfabede basılmış kitapların ve dergilerin yeteri sayıda bulunmaması ciddi eğitimsizlik sıkıntısı oluşturmuştur.¹⁴⁴

Sağlık sektöründe Tablo 6'da görüldüğü üzere 10.000 kişiye düşen doktor sayısı 1999 yılı verilerine göre 30.0'dan 2004 yılında 27,1'e düşmüştür. Kişi başına düşen doktorun düşmesi sağlık sektörünün geriye gitmesini göstermektedir. Sağlık sektöründe verimliliği arttırmak için yeni hastaneler inşa edilmektedir. Yeni hastanelerdeki teknik donanım doğru teşhis koymayı ve hata payını düşürmeye yaramaktadır. Ayrıca bütün dünyanın da sağlık sektörünü etkinleştirmek için uyguladığı politika olan aile hekimliği artırma rakamları Tablo 9'da görüldüğü üzere 1997'de 2,8 iken 2003'te 3,2'ye yükselmiştir. Aile hekimliğinin artması Türkmenistan sağlık sektörünü daha etkin hale getirmiştir. Maliye ve Ekonomi Bakanlığı hastaneleri 2000 yılında döner sermayeye bağlamıştır.

¹⁴⁴ Aşabat Türkiye Büyükelçiliği, 2005 Raporu, (Erişim) <http://www.musavirlikler.gov.tr/altidetay.cfm?AltAlanID=499&dil=TR&ulke=TUR> , 15 Ağustos 2007, s. 8-9.

Dünya Sağlık Örgütü'nün her yıl yayınladığı rapora göre Türkmenistan'ın sağlık sektöründe ciddi yetersizlikler yaşanmaktadır. Tablo 36'ya göre erkek ve kadınların gelişmiş ülkelere göre çok düşük hayat beklentisi ve bu verilerin yanında sağlıklı hayat beklentisinin de erkekler için 52 yaş olması sağlık sektörünün verimsiz olduğunu göstermektedir.

Tablo: 36 Türkmenistan ve ABD Sağlık Göstergeleri Kıyaslanması

Türkmenistan		ABD	
Hayat Beklentisi Erkek	57.0	Hayat Beklentisi Erkek	75
Hayat Beklentisi Kadın	65.0	Hayat Beklentisi Kadın	80
Sağlıklı Hayat Beklentisi Erkek	52	Sağlıklı Hayat Beklentisi Erkek	67
Sağlıklı Hayat Beklentisi Kadın	57	Sağlıklı Hayat Beklentisi Kadın	71
15-60 Yaş arası Ölüm İhtimali (1000 Kişi) Erkek	321	15-60 Yaş arası Ölüm İhtimali (1000 Kişi) Erkek	137
15-60 Yaş arası Ölüm İhtimali (1000 Kişi) Kadın	164	15-60 Yaş arası Ölüm İhtimali (1000 Kişi) Kadın	81
5 Yaş Altı Ölüm İhtimali (1000 doğan çocuk)	104	5 Yaş Altı Ölüm İhtimali (1000 doğan çocuk)	8
1000 Kişiye Düşen Hemşire	9,04	1000 Kişiye Düşen Hemşire	9,37
1000 Kişiye Düşen Terapist	4,18	1000 Kişiye Düşen Terapist	2,56
1000 Kişiye Düşen Dişçi	0,18	1000 Kişiye Düşen Dişçi	1,63
1000 Kişiye Düşen Eczacı	0,34	1000 Kişiye Düşen Eczacı	0,88

Kaynakça: Dünya Sağlık Örgütü, 2006 Raporu,

Erişim Adresi: http://www.who.int/whosis/database/core/core_select_process.cfm# (10.07.2007)

Görüldüğü üzere sağlığın en temel göstergesi olan 5 yaş altı ölüm beklentisi, Türkmenistan'da ABD'nin 13 katı daha yüksek. Türkmenistan'daki Yetişkin Ölüm Beklentileri'nde ise Amerika'nın iki katı. Tabii ki Türkmenistan'ın sağlık sektörünün Amerika ile kıyaslanması doğru değildir ancak bu kıyaslama bize Türkmenistan sağlık politikalarının normalden ne kadar sapma oluşturduğunu göstermektedir.

3. 2. TÜRKMENBAŞI SONRASI TÜRKMENİSTAN

Saparmurat Atayeviç Niyazov'un 21 aralık 2006 da vefat etmesinden sonra Gurbangulı Malikkuliyeviç Berdimuhammedov 11 şubat 2007 de yeni cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanı seçimi çok yoğun güvenlik önlemleri altında gerçekleşmiştir. Türkmenbaşı zamanında yurt dışına kaçmak zorunda bırakılan muhalefetin adayları seçime katılamamışlardır.

Gurbangulı Berdimuhammedov çok kısa zamanda ekonomik ve siyasi arenada çok hızlı gelişmelere imza atmıştır.

- Türkmenistan'da Güvenlik Konseyi oluşturulmuştur. Gurbangulı Berdimuhammedov Konsey Başkanı seçilmiştir. Güvenlik Konseyi Türkmenbaşı'nın vefatının ardından iç kargaşa yaşanması beklenen Türkmenistan'ı korumuştur (28 Aralık 2006).
- Türkmenistan'ın siyasi yapısının tek partili sistemden çok partili sisteme geçme hazırlıkları yapılmaktadır (26 Ocak 2007).
- 17. Halk Maslahatında 2030'a kadar doğal gaz ve petrol sektörüne geniş çaplı enerji yatırımı planı imzalanmıştır (29 Ocak 2006).
- Türkmenistan tarihinde ilk defa çok adayın katılımı ile cumhurbaşkanı seçimleri gerçekleştirilmiştir ve halkın rekor katılımı sağlanmıştır (11 Şubat 2007).
- Gurbangulı Berdimuhammedov Aşkabat'ta iki tane internet kafe açılışına katılmıştır. Seçim kampanyasında verdiği sözleri tutmaya başlayan Gurbangulı Berdimuhammedov turizmin ve deniz taşımacılığının geliştirilmesi sözünü vermiştir (16 Şubat 2007).
- Gurbangulı Berdimuhammedov cumhurbaşkanı seçildikten sonra katıldığı ilk açılış Türkiye kökenli şirket olmuştur. Başkent Eğitim A.Ş. genel koordinatörü Muammer Yılmaz Türkmenistan'ın Eğitim Bakanı Yardımcısı olarak atanmıştır. Buda Türkmenistan ve Türkiye arasındaki sıcak gelişmelerin göstergesidir (18 şubat 2007).

- Gurbangulı Berdimuhammedov Türkmenbaşı zamanında bakanlara uygulanan yurt dışı yasağını kaldırmıştır (3 Nisan 2007).
- Gurbangulı Berdimuhammedov ilk 4 ayda Suudi Arabistan, Çin, Rusya, Kazakistan, İran ve Türkiye ile temaslara geçmiştir. Görüşülen konuların temelini ekonomik işbirliği ve enerji projeleri oluşturmaktadır.
- Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı ile Güvenlik Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma Türkmenistan üzerinden geçen eroin ticaretini kısıtlamak için imzalanmıştır (11 Nisan 2007).
- Orta Asya ziyaretinde bulunan Vladimir Putin, başkanlık sarayında Gurbangulı Berdimuhammedov ile doğalgazı konusunda yeni boru inşası hakkında anlaşma imzalamıştır (10 Mayıs 2007).
- Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler, Gurbangulı Berdimuhammedov tarafından başkanlık sarayında kabul edilmiştir. Bakan Güler Türkiye'nin Türkmenistan enerji sektörüne yatırım vadi vermiştir (10 Haziran 2007).
- Türkmenbaşı'nın daha önce katılmadığı BDT toplantısına Gurbangulı Berdimuhammedov ve diğer BDT ülkeleri cumhurbaşkanları tam katılmıştır (11 Haziran 2007).
- Gurbangulı Berdimuhammedov bazı Rus petrol şirketleri yöneticilerini başkanlık sarayında kabul etmiştir (12 Haziran 2007).¹⁴⁵
- Türkmenistan hükümeti Azerbaycan ile olan siyasi gerginliği bırakıp Bakü'de elçilik açacağını belirtmiştir (12 Haziran 2007).
- İran ile temaslarını sürdüren Gurbangulı Berdimuhammedov Nabucco projesi ile İran-Türkiye-Avrupa boru hattı ile Türkmenistan enerji sektörünün önünü açmıştır(19 Haziran 2007).
- 3 günlük resmi ziyaret için Çin'de bulunan Gurbangulı Berdimuhammedov doğal gaz ve petrol ihracatı konusunda Çin hükümeti ile anlaşmaya varıldığını açıklamıştır (19 Temmuz 2007).

¹⁴⁵ Sabah Gazetesi, (Erişim) <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/02/15/yaz08-40-106.html> , 30 Temmuz 2007, s.2.

- Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te gerçekleşen Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) liderler zirvesinin onur konuğu Türkmenistan olmuştur. İlk kez ŞİÖ'nün liderler zirvesine katılan Türkmenistan'ı, Devlet Başkanı Gurbangulı Berdimuhammedov başkanlığındaki heyet temsil etmiştir (30 Temmuz 2007).
- Gurbangulı Berdimuhammedov deniz yolu gelişmesi hakkındaki kanunu imzalamıştır. Dünya Turizm Örgütüne üye olan Türkmenistan, turizm sektörünün gelişmesi hakkındaki kararnameyi imzalamıştır. Saparmurat Türmenbaşı zamanında sınır illere uygulanan “geçiş vizesi” uygulaması kaldırılmıştır (30 Temmuz 2007).¹⁴⁶

Görüldüğü üzere Türmenbaşı'nın vefatından sonra çok hızlı siyasi gelişmeler yaşayan Türkmenistan, dünya enerji piyasasındaki yerini alma gayretini sergilemektedir. İmzalanan proje ve kanunlara bakıldığında, Türkmenistan'ın son 15 yılda kapalı kaldığı küreselleşme ve piyasa ekonomisi olgularına adapte olmaya çalıştığı görülmektedir. İnternetin gelişmesi, turizmin gelişmesi ve her şeyden önce ticaretin gelişmesi bu düşüncayı doğrulamaktadır.

¹⁴⁶ Zaman Gazetesi, (Erişim) <http://www.zaman.com.tr/webapp-tr/ara.do?method=home> , 30. Temmuz 2007, s. 1-8

SONUÇ

Bağımsızlığının üzerinden on altı yıldan fazla bir sürenin geçtiği Türkmenistan, tam kapasite ile değerlendirilememiş zengin doğal kaynakları, olumsuz başlangıç şartları olmasına rağmen yaşam standartlarında keskin bir düşüş gerçekleştirmemiştir. Keskin düşüşlerin yaşandığı diğer ülkeler piyasa ekonomisine geçişin önemine kavramışlardır. Ancak Türkmenistan hükümeti bu deneyimi yaşamadığından piyasa ekonomisine geçiş yönündeki çalışmaları yetersiz olmuştur. Göreceli olarak küçük bir nüfusa sahip olması ve devletin ekonomideki kontrolü elden bırakmak istemeyişi nedenleriyle serbest piyasa ekonomisine ve demokratik bir yönetime geçme yönünde diğer geçiş ekonomilerine göre sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Mecliste muhalefet partisinin eksikliği, hükümetin keyfi davranmasına, serbest piyasa ekonomisine geçişte kademeli bir strateji takip etmesine ve gerekli reformları ertelemesine neden olmaktadır.

Geçiş döneminin ilk yıllarında ülkenin piyasa ekonomisine geçmeye yönelik yapısal reformları tamamlamıştır. Ancak özel sektörün gelişmesi ve özelleştirme sınırlı bir boyutta kalmış, ekonomi için önemi düşük olan çok az sayıda kamu teşebbüsü özelleştirilmiştir. Hukuk alanında belirli ölçülerde bir reform yapılmışsa da, etkin bir piyasa mekanizmasına imkân tanıyabilecek yasal altyapı oluşturulamamıştır.

Ülkede, piyasa ekonomisine geçiş çalışmalarının yavaş ilerlemesi en açık biçimde, planlı ekonomi döneminde tümü devlet kontrolünde olan işletmelerin özel sektöre devredilmesi, bir başka deyişle özelleştirme çalışmalarında kaydedilen ilerleme yavaş sürmektedir. Bunun tarihsel savunması olarak da batı Almanya'nın doğu Almanya mülkiyetini özelleştirmesi zararına satması ve sonraki on yıl boyunca enflasyonla mücadele etmesi gösterilmiştir. Türkmenistan ekonomisinin zayıf olmasından

kaynaklanan bu ‘tam özelleştirememe’ korkusu bu günlerde bile tam aşılmış değildir. Devlet, geçiş dönemi boyunca sadece ekonomik değeri son derece sınırlı olan bir takım küçük işletmeleri özelleştirmiş, ekonomik değeri yüksek sektörlerdeki işletmelerin özelleştirilmesinde kayda değer bir mesafe alınamamıştır.

Mali sektördeki ilerlemelerde uluslararası mali piyasaların sınırlı teveccühü olmuş ancak ‘yatırım cenneti’ olması için yapılan yapısal reformlar görmezlikten gelinmiştir. Mali sektördeki yapılanma çok zayıftır. Gerek Merkez Bankasının gerekse banka sektörünün etkin çalışmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Mali sektörde yapılan reformlar sabit döviz kurundan dolayı askıda kalmaktadır. Bazı kuruluşlara dövizin sabit kurdan değişimine müsaade edilmektedir. Bu bir nevi kaynak aktarımı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kurumlardaki bürokratlar döviz değişimini suiistimal etmektedirler. Gerekenden daha fazla döviz değişimi yapmaktadırlar. Buna örnek olarak son üç yılda beş tane merkez bankası başkanı değişmesi ve eskilerin hapse atılması gösterilebilir.

Enerji sektörünün, ülkenin kalkınma modelindeki en büyük kozu olduğunu söyleyebiliriz. Ancak jeopolitik konumu itibarıyla komşularının üzerinden boru hattı geçirilmesine imkân bulunmamaktadır. Acilen LPG (Sıvılaştırılmış gaz) üretim tesisleri kurulması gerekmektedir. Böylelikle sınır tanımadan dış ülkelere LPG satılabilir. Günümüzde Türkmenistan hükümeti bu girişimi yapmıştır ve doğal gazı LPG’ye çeviren istasyonun projesi hazırlanmıştır. Türkmenistan’ın en büyük ihracat gelirleri doğal gazdan gelmekte ve doğal gaz satışları BDT ülkelerine, Rusya ve Ukrayna’ya gerçekleşmektedir. En büyük ihracatın gerçekleştiği ülkelerden para tahsilâtı sıkıntısı yaşamaktadır. Ukrayna ile yapılan anlaşmada, bedelin yarısının mal takası şeklinde gerçekleştirilmesi niyetiyle imzalanmıştır. Ancak mal takası şeklindeki ödemeler dünya fiyatlarının nerdeyse 2-3 katına fiyatlandırılmaktadır. Nakit ödenmesi gereken kısım ise geciktirilmektedir. Rusya ile olan ticaretinde ise daha değişik bir durum mevcuttur. Rusya

Türkmenistan'dan aldığı doğal gazı 1997'de ülke üzerinden dışarıya satılmasını reddetmiş ve Türkmenistan'a neredeyse kendi koyduğu fiyatlarla gazı satın almaktadır. Günümüzde Rusya Türkmen gazını 100 ABD dolarına satın almaktadır. Yeni cumhurbaşkanı Gurbangulı Berdimuhammedov'un Çin, Rusya, İran ve Türkiye ile yaptığı enerji anlaşmalarından büyük gelir sağlanması beklenmektedir.

Ülkede verimlilik, çok düşük seviyede; işsizlik, resmi olmayan kaynaklara göre %15-%20'lardadır. Halkın çalışması için yeni alanlara yatırım yapılması gerekmektedir. Ancak Türkmenistan'da özel sektör çok küçük olduğundan özel sektörden bu tip işçi alımını beklemek güçtür. Devlet, yatırımları piyasa ekonomisinde rekabet edebilmesi için daha çok sanayiye sermaye yoğun mallara yönelmektedir. Bununla beraber etkin piyasa ekonomisinin oluşması için devletin küçülmesi gerekmektedir. Bu da gösteriyor ki işsizlik problemi kısa vadede çözülemez. İşsizliğin sosyal yapıyı çok ciddi seviyede zedelediği herkesçe bilinmektedir. On yıllık kalkınma planı çerçevesinde sanayi sektörünün gelişmesi için ödenek ayrılmıştır. Ancak verimsiz çalışma yüzünden sanayi sektörü tam gelişmediği sonucunu gözlemekteyiz.

Medyanın devlet tekelinde olması, uygulanan politikalarının olumlu veya olumsuz olduğu tartışmasının yaşandığı zeminini ortadan kaldırmaktadır.

Tarım sektöründe yapılan reformlarla tarım sektörüne yeni traktörler ve teçhizat alınmıştır. Bununla beraber bu yeni teknolojinin tamirâtı, servis imkânları dar ve yedek parçalarının pahalı olduğundan reformlar sonuçsuz kalmıştır. Araştırma sonucu olarak Türkmenistan tarım sektörü tabii koşullara bağlı, verimsiz tarım sektörü olduğu sonucuna varılmıştır. Türkmenistan'da tarım sektörü son birkaç yıldır sürekli düşüş yaşanmaktadır.

Eğitim sektöründe daralma yaşanmaktadır. Yüksek öğretim müesseselerinin azalması, liselerin 10 yıldan 9 yıla inmesi ve üniversiteden mezun olan nüfusun oranındaki azalma bu sonucu göstermektedir. Ancak Gurbangulı Berdimuhammedov'un kararıyla liseler 10 yıla tekrar yükseltilmiştir. Bu da seviyenin yükseltilmesi çalışmalarına başlandığı anlamına gelmektedir.

Sağlık sektöründeki araştırmalar sonucu Dünya Sağlık Örgütü'nün yayınladığı göstergeler değerlendirilmiştir. Gerek Türkmenistan İstatistik ve Tahmin Enstitüsünün gerekse Dünya Sağlık Örgütü'nün verileri değerlendirildiğinde Türkmenistan'ın sağlık sektöründe daralma ve koşullardaki yetersizlik göze çarpmaktadır. İnsan sağlıklı yaşam beklentisi 52-57 yaş olan Türkmenistan, dünya sıralamasında son sıralardadır.

Temel insan haklarının, büyük oranda ihlali söz konusudur. 2006 Temmuz döneminde Türkmenistan'ın başsavcısı neredeyse yarım milyar dolar biriktirdiği rüşvetle yakalanmıştır. Bu yarım milyar dolar suçluların suçunu örtmesi için ödedikleri rüşvettir. Türkmenistan verilerine göre dava aydınlanma oranının %90 olduğu düşünülürse iki ihtimal mevcuttur. Birincisi işlenen suçların diğer suçlulara yüklenmesi ve ikinci ihtimal de masum insanlara yüklenmesidir. Her iki ihtimalde de suçlular cezasını çekmediklerinden, bir daha suç işlemeye teşvik edilmiş olmaktadır. Bağımsız araştırmalara göre Türkmenistan'ın yolsuzlukları aydınlatma endeksi 2005 yılına göre 1.8 dir ve dünyada sondan altıncı seviyededir. Tezin ulaştığı sonuç olarak; Türkmenistan'da ciddi yolsuzluk problemi yaşanmaktadır. Diğer Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri 2,1 ve 3 arası değişmektedir. Bu da Türkmenistan adalet sisteminin verimsizliğini gösterir.

Gümrük yapısında kanuni olarak diğer ülkelerden farklı değildir. Ancak Saparmurat Türkmenbaşı'ya yapılan suikast sonrası turizm ve dış ticaret çok ciddi zarar görmüştür. Yeni cumhurbaşkanı Gurbangulı Berdimuhammedov turizm sektörünün geliştirilmesi hakkındaki kanunu imzalamıştır.

Türkmenistan'ın küreselleşme sürecine geç de olsa adapte olması beklenmektedir.

İletişim sektörünün ve küreselleşmenin temel göstergesi olan internetin yasaklanması Türkmenistan'ın küreselleşme ve piyasa ekonomisine geçiş sürecini yavaşlatmıştır. Ancak 2007 yılının başında internetin kullanımına müsaade eden hükümet, zamanla yaygınlaştırılmasına destek vermektedir.

Sonuç olarak Türkmenistan'da uygulanan çoğu politikaların popülist ve verimsiz olduğundan, sürdürülebilir kalkınma için yetersiz olduğu açıktır. Akla gelen soru bu kadar verimsizlik varken bu kadar büyümenin nereden sağlandığıdır. Temelde ekonomik anlamda bir büyüme vardır. Ancak bu büyüme dünyadaki enerji piyasasında olan dalgalanmadan kaynaklanmaktadır. Irak savaşı sonrası petrol fiyatının yükselmesi ve dünya genelinde alternatif enerji arayışına başlanmasından dolayıdır. Saparmurat Türkmenbaşı'nın imzaladığı anlaşmaya göre Ocak 2007'den sonra Rusya'ya ihraç edilen gazdan m³ başına 44 dolar yerine 65 dolar alınması ve bir sene sonra bir m³ doğal gazın 100 dolar üzerinden anlaşma yapılması Türkmenistan ekonomisi adına ümit vericidir. Türkmenistan'ın AB nin de desteğiyle yürüttüğü enerji politikası, ekonominin temel taşı olan doğal gazı pazarlanması konusunda kolaylıklar sağlamıştır. İkinci cumhurbaşkanı olan Gurbanguli Berdimuhamedov'un enerji politikası takdir toplamaktadır. Özellikle Türkmenistan için hayati özelliğe sahip olan Nabucco projesinin imzalanması politik ve ekonomik olarak Türkmenistan'ın konumunu sağlamlaştıracaktır.

Türkmenistan'ın acilen tarım sektörünü geliştirmesi gerekmektedir. İhracatın ve ekonominin önemli sektörlerinden biri olan tekstil sektörü geliştirilmelidir. Tekstil sektöründeki kapasitenin büyümesi, ürettiği pamuğun %85 ini ülke içinde işlemeye yetmektedir. Bu gelişme Türkmenistan'ın kalkınması adına önemli göstergedir.

Unutulmaması gereken nokta, sınırlı olan Türkmenistan kaynaklarının çok verimli şekilde kullanılması gerektiğidir. Yapılması gereken on altı yıldır yapılan hataların analizinin yapılması ve siyasetin temel sıkıntısı olan popülist politikalardan kaçınılmasıdır.

KAYNAKÇA

AKTAN, Can; (Erişim)

<http://www.canaktan.org/ekonomi/kurumsal-iktisat/makaleler/kurumsal-north.htm>, 3 Kasım 2006, s.3.

Ankara Büyükşehir Belediyesi;

(Erişim) http://www.ego.gov.tr/uprs/ankaray_1.htm, 3 Ocak 2007.

ASE International Express; “**Türkmenistan**”, (Erişim)

<http://www.ase.com.tr/ase.cfm?sayfa=ulkeler&sayfa2=turkmenistan>
10. Ekim.2006

Avrupa Ekonomik ve Danışma Merkezi; **Profile’ 99**, Ankara, 1999.

BBC Haber; (Erişim)

http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/09/060914_usiranreport.shtml,
3 Mart 2007.

BORATAV, Korkut; "Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?", **Küreselleşme, Emperyalizm, Yerelcilik ve İşçi Sınıfı**, Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s.20-30.

CESAR, Mustafa; “**Bağımsızlığının Onuncu Yılında Türkmenistan’da Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci**”, (Erişim)

<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/turkmen.htm>,
10 Ekim 2006, s.1-11.

CİA Amerika İstihbarat Ajansı;

(Erişim) <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>,
17 Ağustos 2007, s.1-4.

DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu); “**Türkmenistan Ülke Bülteni Aralık 2004**”,(Erişim)

<http://www.deik.org.tr/bultenler/20041227175114TurkmenistanAralik2004.pdf>
10 Ekim 2006, s.2-7.

Devlet Planlama Teşkilatı; (Erişim)

<http://www.dpt.gov.tr/dptweb/ekutup98/rusya/kriz.html>, 2 Aralık 2006.

DEMİR, Ömer; **İslam, Sivil Toplum ve Piyasa Ekonomisi**, Ankara, Liberte Yayınları, 1999.

Fortune Dergisi; (Erişim)

http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2006/full_list/ , 15 Şubat 2006, s. 2.

GIDDENS, Anthony; **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, İstanbul, Alfa Yayıncılık, 2000.

GÖMEÇ, Saadettin; **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, Yeni Forum, 2003

Haber Ajansı; (Erişim) <http://www.infoplease.com/ipa/A0781359.html> , 17 Ağustos 2007, s. 1-2

HARRİS, Nigel; “Milliyetçilik ve Ekonomik Gelişme” , **Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma** , Der. Renee PRENDEGRAST ve Frances STEWART , Çev. İdil Eser, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1995, s. 20-35.

HRAMOV, B.M. ve BAYRAMOV, Jora; **Türkmenistan, Vozrajdenıy Geniyem Velikogo Turkmenbaşı**, , Aşkabat, , Altyn Asryň Ykdysadyýeti, 2002, (Türkmenbaşı'nın Şaheseri Türkmenistan)

Japonya Tarihçesi;

(Erişim)http://www.minikjaponya.com/icerik/japonya_ticaret/japon_mucizesi.html , 2 Aralık 2006, s. 3.

KOSGEB (Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı); **“Türkmenistan Ülke Raporu”**, (Erişim)

<http://abmankara.org.tr/ulkeler/Turkmenistan%20Ulke%20Raporu.doc> 12 Ekim 2006, s. 4.

KOUTSOYİANNİS, A.; **Modern Mikro İktisat**, Çev. Muzaffer Sarımeşeli, Ankara, Gazi Kitabevi, 1997.

MODELSKİ, George; “Globalization”, **The Global Transformations Reader**, Ed. David HELD, Anthony McGrew, Madlen, Polity Pres, 2000, s. 49-53.

OK S. Tayfun, AYDAS Volkan; **Türkmenistan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimcileri**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 1998.

ORAN, Baskın; **Küreselleşme ve Azınlıklar**, Ankara, İmaj Yayınevi, 2000.

ÖZSU, Bahar; **Türkmenistan Ülke Etüdü**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, Kırmızı Tanıtım Yayıncılık, 1998.

ӨРӨБ, М. ; **2010 йылына ченли Милли Мақсатнамасы**, İstanbul, 1999, (ÖRÂYEV M. 2010 yılına kadar Milli Kalkınma Programı).

PARASIZ, İlker; **İktisada Giriş** , Bursa, Ezgi Kitabevi, 2003.

Politik Forum; (Erişim)

<http://www.yeniozgurpolitika.org/?bolum=haber&hid=8177> , 2 Mart 2006, s. 2.

RODRİK, Dani; “Globalleşme Sınırı Aştı mı?”, **Küreselleşme Okumaları**, Der. Kudret BÜLBÜL, Çev. İzzet AKYOL ve Fatma ÜNSAL, Ankara, Kadim Yayınları, 2006, s. 80-85.

RODRİK, Dani; **Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler**, İstanbul, Sabah Kitapları, 2000.

Sabah Gazetesi;

(Erişim) <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/02/15/yaz08-40-106.html> ,

30 Temmuz 2007, s.2.

SAMUELSON, Paul; **Economics**, New York, McGraw-Hill Book Company, 1967.

SARAY, Mehmet; **Türkmen Tarihi**, İstanbul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.

SAVAŞ, Vural; **Piyasa Ekonomisi ve Devlet**, Ankara, Liberte Yayınları, 2000.

Strateji Analizleri Merkezi;

(Erişim)<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=3&yazi=1125>,

21 Ağustos 2007, s.1.

ŞATALİN, Stanislav; **Sosyalist Ekonomiden Piyasa Ekonomisine Geçiş**, İstanbul, Acar Matbaacılık, 1991.

Tarım Forumu; (Erişim)<http://www.bugday.org/article.php?ID=366> ,

14 Aralık 2006, s.2.

Tarih Forumu;

(Erişim) <http://www.tarihsayfam.com/20-yuzyil-tarihi/marshall-plani.html> ,

22 Aralık 2006, s. 12.

T.C. Dış Ticaret Müşavirliği;

(Erişim) <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekonomi/sayi7/kuresel.htm>,

25 Şubat 2006, s. 6.

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı;

“Türkmenistan:Madenler”, (Erişim)

<http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/turkmen/2-2.htm>

24 Aralık 2005, s. 2.

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı; **“Türkmenistan: İnşaat”**, (Erişim

adresi): <http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/turkmen/2-10.htm>

3 Şubat 2007. s.2

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı;

“Türkmenistan: Pamuk Üretimi”, (Erişim)

<http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/turkmen/2-5.htm>

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı; **“Türkmenistan: Turizm”**,

(Erişim)<http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/turkmen/2-11.htm>,

24 Temmuz 2006, s.2

Teori Formu; (Erişim) <http://www.8sutun.com/node/15601> , 4 Şubat 2007, s.4.

Teorik Araştırma Forumu;

(Erişim) <http://teori.blogspot.com/2006/02/rusyayi-kusatmak-abdnin-avrasya.html>,

12 Ekim 2006, s.8.

Tübitak Arşivi; (Erişim) <http://www.tubitak.gov.tr/btpd/btyk/1989.pdf> ,

26 Ekim 2007, s. 6.

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı; **Türkmenistan Mevzuatı (1993–1994–1995)**, Ankara,TİKA, 1995.

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı; **Türkmenistan Ülke Raporu**, Ankara,TİKA, 1996.

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı; **Türkmenistan Ülke Raporu**, Ankara,TİKA, 1997.

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı; **Türkmenistan Ülke Raporu**, Ankara,TİKA, 1998.

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı; **Türkmenistan Ülke Raporu**, Ankara,TİKA, 1999.

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı; **Türkmenistan Ülke Raporu**, Ankara,TİKA, 2001.

Türkmenistan Türkiye Büyükelçiliği; 2006 yılı raporu, (Erişim)

<http://www.musavirlikler.gov.tr/altdetay.cfm?AltAlanID=368&dil=TR&ulke=TUR>, 15 Ağustos 2007, s. 19.

Türkmenistan Jeoloji Kurumu; **Türkmenistan'ın Maden Kaynakları Envanteri**, Ankara, 4. Akşam Sanat okul Matbaası, Mayıs 1997.

TUTAR, Hasan; **Küreselleşme Sürecinde İşletme Yönetimi**, İstanbul, Hayat Yayıncılık , 2000.

Türk İşbirliği ve kalkınma Ajansı; “**Türkmenistan**”,

(Erişim)<http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/T%C3%BCrkmenistan.doc>,11Ekim 2006.

UŞAK, Cemal; **Küreselleşme**, İstanbul, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, 2003.

WATTS, Michael; **Piyasa Ekonomisi Nedir?**, Çev. Levent Köker, Ankara, Türkiye Demokrasi Vakfı, 19992.

YAYLA, Atilla; **Liberalizm**, Ankara, Turhan Kitapevi, 1992.

YILDIRIM, Nesrin; **Serbest Piyasa Ekonomisi Hakkında Genel Bilgiler** , Ankara, Gazi Kitabevi, 2001.

YILMAZ, Aytekin; **İkinci Küreselleşme Dalgası**, Ankara, Vadi Yayınları, 2004. Zaman Gazetesi;

(Erişim) <http://www.zaman.com.tr/webapp-tr/ara.do?method=home> , 30. Temmuz 2007, s. 1-8

EKLER

Ek-1: Türkmenistan'ın 1995-2010 Yılına Kadar Olan Yatırım Programı

1.ENERJİ SEKTÖRÜ:

- 2002-2003 Doğalgaz Çevrim İstasyonu (Aşkabat)
- 2006-2007 Doğalgaz Çevrim İstasyonu (Daşoğuz)
- 2003-2004 500 kV'lık Transformator donatımı (Daşoğuz)
- 2003-2004 500 kV'lık Transformator donatımı (Lebap)
- 2001-2002 Enerjiblok No:2 (Lebap).
- 2003-2004 Elektrik İstasyonun Yenilenmesi İşleri (Ahal-Büzmeýin)
- 2006-2007 Elektrik İstasyonun Yenilenmesi İşleri (Nebitdag)
- 2006-2008 500 kV'lık elektrik hattı (Türkmenistan-Afganistan-Pakistan)

2.MADEN İŞLEME SEKTÖRÜ:

- 1999-2004 Haddehane (Marı)
- 1993-2003 Boru Üretim Fabrikası Yenilenmesi İşleri (Büzmeýin)
- 2004-2008 Alüminyum Üretim Fabrikası (Marı)

3.KİMYA SEKTÖRÜ:

- 1998-2003 Gübre Üretim Fabrikası. (Marı)
- 2006-2009 Gübre ve Amonyak Üretim Fabrikası. (Türkmenabat)
- 2000-2002 Kostik Soda Üretim Fabrikası. (Lebap)
- 1999-2000 İyot Üretim Fabrikası. (Balkan)
- 1999-2000 Potasyum Sülfat Üretim Fabrikası. (Balkan)
- 2000-2001 Defoliyant Üretim Fabrikası (Balkan)

4.MAKİNE SEKTÖRÜ:

- 2003-2007 Makine Fabrikası Tamir ve Genişletme İşleri (Marı)

5.ELEKTROTEKNİK SEKTÖRÜ:

- 2000-2001 Elektrik Lambası Üretim Fabrikası (Aşkabat)
- 2001-2002 Kablo Fabrikası Genişletme İnşaatı (Aşkabat)

6.SELÜLÖZ-KAĞIT SEKTÖRÜ:

- 1999-2002 Selülöz Kağıt Fabrikası (Aşkabat)

7.GIDA SEKTÖRÜ:

- 2003-2004 Şeker Üretim Fabrikası (Ahal)
- 2005-2006 Şeker Üretim Fabrikası (Daşoğuz)
- 2008-2009 Şeker Üretim Fabrikası (Lebap)
- 2002-2003 Tuz Üretim Fabrikası (Marı)

8.İNŞAAT MALZEMELERİ SEKTÖRÜ:

- 2006-2009 Elektrod Üretim Fabrikası
- 2006-2007 Cam Üretim Fab.Rekonstrüksiyon İşleri (Aşkabat)
- 2006-2010 Cam Üretim Fab.teknik Teçhizatlarla Donatılması (Aşkabat)
- 2004-2005 Tuğla Üretim Fab. (Aşkabat).
- 2003 Tuğla Pişirme Fab.Rekonstrüksiyon İşleri (Aşkabat).
- 2000 Kiremit Üretim Fab. (Aşkabat).
- 2001-2002 Kiremit Üretim Fab. (Ahal-Büzmeyin).
- 1999-2000 Kiremit Üretim Fab. (Balkan).
- 2005-2007 Kiremit Üretim Fab. (Marı).
- 2009-2010 Kiremit Üretim Fab. (Daşoğuz).
- 2000-2001 Kiremit Üretim Fab. (Türkmenabad).
- 2006-2008 Çimento Fab. (Lebap).
- 1999-2005 Çimento Fab. (Kelete).
- 2001-2005 Sıhhi Tesisler Fab. (Büzmeyin).
- 2007-2009 Yıkanmış Çakıl üretimi (Daşoğuz).
- 1999-2003 Maden olmayan İnşaat malzemelerin Üretimi. (Daşoğuz).

9.PETROL VE GAZ SEKTÖRÜ:

- 1999-2005 Gaz Yatağının Tamirâtı (Balkan-Körpece).
- 2000-2002 Kompresör İstasyonu (Balkan-Çeleken).
- 2000-2007 Petrol ve Gaz Yatağının yeniden yapımı (Balkan).
- 2000-2002 Kompresör İstasyonu (Balkan-Körpece).
- 2002-2010 Çölde petrol yatağının yapısının incelenmesi (Balkan).
- 1999-2003 Petrol Nakli Boru Hattı (Balkan-Okarem-Vışka).
- 2009-2010 Ana Petrol Nakli Boru Hattı (Balkan-Koturtepe-Cebel).
- 2002-2010 Denizde Petrol Yatağının Yapısın incelenmesi (Balkan).

10.GAZ SEKTÖRÜ:

- Çölde Gaz Yatakları Aranması (Balkan).
- Denizde Gaz Yatakları Aranması (Balkan).

11.PETROL İŞLEME SEKTÖRÜ:

- 2005-2006 Petrol İşleme.
- 1999-2003 Petrol Rafine Donatımı (Balkan).
- 2003-2006 Dizel Yakıtın Hidro Temizlik Donatımı (Balkan).
- 2000-2003 Bitum Donatımı.
- 1997-2000 Petrol İşleme Fab. (Türkmenbaşı)
- 2005-2006 Petrolü ilk işleme tabi tutma ve katalitik kreking tesisatı
- 1997-2001 Petrolü ilk işleme tabi tutma
- 1998-2001 Yağ makinesinin tesisatı
- 1999-2002 Poliporpilen Üretim Tesisatı
- 2005-2007 Petrol ve Mazot İşletmede atmosfer ve vaakum tesisatı
- 2005-2007 Gaz yağı İşleme tesisatı.
- 2005-2008 "Hidrokreking" Tesisatı.
- 1989-2000 Petrol İşletme Fabrikası (Seydi ş.)
- 2000-2003 Bitum Tesisi
- 2000-2003 Hidrotemizlik Donatımı
- 2002-2005 "Amuderya" Üzerinden Oto Köprüsü.

12.GAZ BORU HATTININ DONATIMI SEKTÖRÜ:

- 2000-2005 Ahal-Kahka-Büzmeyin Gaz Boru Hattı.
- 1998-2000 Bami-Gızılarbat Gaz Boru Hattı.
- 2000-2001 Kerkı-Murzabekalla Gaz Boru Hattı.
- 2000-2002 Beşir-Burdalık Gaz Boru Hattı
- 2005-2010 Lebap-Farap-Burdalık Gaz Boru Hattı.
- 2005-2010 Samantepe-Zerger Lebap Gaz Boru Hattı.
- 1999-2002 Marı Gaz Boru Hattı.
- 2005-2010 Sovetabad-Tahtabazar Gaz Boru Hattı.
- 2000-2005 Mazot Parkı.

13.GAZ ENDÜSTRİ SEKTÖRÜ:

- 2003-2005 Gaz Yatağının Tamirat İşleri (Ahal).
- 1997-2000 Başkızıl Gaz Yatağının Tamiratı. (Marı).
- 2005-2006 Gaz Yatağının Tamirat İşleri (Marı).
- 2000-2002 Lebap Gaz İşletme Fabrikası.

14.KİMYA SEKTÖRÜ:

- 2004-2007 Polietilen Üretim Fab. (Seydi).

15.HAFİF SANAYİ SEKTÖRÜ:

- 2002-2004 Tekstil Fab. (Marı).
- 1994-2001 Lebap Pamuk İplik Fabrikası.
- 1993-2002 Ahal Dikin Fabrikası.
- 1994-2000 Marı Trikotaj Fabrikası.
- 1997-2000 Aşkabat Tekstil Fabrikası.
- 1999-2001 Marı Tekstil Fab.
- 2005-2010 Tekstil Fab. (Daşoğuz).
- 2006-2010 Tekstil Fab. (Lebap).
- 2000-2006 Pamuk-İplik Fab. (Ahal).
- 2006-2010 Ayyakkab üretim Fab.
- 2006-2010 Deri İşleme Fab.
- 2006-2010 Ayyakkabı Üretim Fab. (Lebap).
- 2005 Halı Fab. Rekonstrüksiyon İşleri (Marı).

16.TİCARET SEKTÖRÜ:

- 2001-2005 Soğuk Hava Deposu.
- 2006-2010 Soğuk Hava Deposu. (Daşoğuz).

17.ULAŞTIRMA SEKTÖRÜ:

- 2006-2010 Tahtapazar-Saragt Demir Yol Hattı.
- 1997-2001 Tecen-Saragt Demir Yolu Hattı.
- 2000-2002 Tecen-Babadayhan Demir Yolu Hattı.
- 1994-2002 Türkmenabad-KerkKerkiçi Demir Yolu Hattı
- 2000-2003 Kazancık-Kızılatrek Demir Yolu Hattı.
- 2006-2010 Türkmenbaşı-Bekdaş Demir Yol Hattı.
- 2000-2005 Bami-Aşkabat-Duşak Demir Yol Hattı.
- 2006-2010 Türkmenistan'da Amuderya üzerinden Oto Yol Köprüsü ile demir yolun birleşmesi.
- 2001-2006 Aşkabat-Marı Kara Yolu.

- 2000-2005 Göktepe-Türkmenbaşı Kara Yolu
- 2002-2010 Aşkabat-Daşoğuz Karayolun Rekonstrüksiyon İşleri.
- 2006-2010 Lebap,Balkan,Daşoğuz, Marı,Türkmenbaşı Havaalanları Yenilenmesi
- 2000-2005 Tecen, Nebitdag,Daşoğuz Otogar inşaatı

18.İLETİŞİM SEKTÖRÜ:

- 2002-2010 Radyoröle Hattı Donatımı.
- 2001-2010 Otomat Telefon İstasyonu.

19.TARIM SEKTÖRÜ:

- 1996-2010 Su Deposu İnşaatı (Seydi).
- 1994-2010 Havuz-Han Su Deposunun Tamirat ve Genişletme İşleri.
- 2000-2010 Su Kollektörünün Rekonstrüksiyon İşleri (Lebap).
- 1992-2003 Borular Üzerinden Pompalanarak İşletilen Sulama Sistemleri. (Ahal).
- 2000-2005 Ahal Su Deposu.
- 2006-2010 Kopetdag Su Deposunun Genişletme İşleri.
- 2005-2010 Daşoguz Su Deposu İnş.
- 2000-2010 Lebap Genel Su Kollektörünün Rekonstrüksiyon İşleri.
- 1986-2003 Lebap Kanalin İnş.
- 2001-2005 Karakum Kanalin Genişletme İşleri.
- 1979-2010 Karakum Kanalin İnş.

20.ET VE SÜT ÜRÜNLERİ SEKTÖRÜ:

- 2000-2002 Et İşletme küçük fabrika. Balkan,Marı,Lebap,Daşoğuz.
- 2000-2002 Süt İşletme küçük Fabrika Balkan,Marı,Lebap,Daşoğuz.
- 2001-2004 Balkan,Daşoğuz,Lebap, Marı Süt Fabrikası İnşaatı.

21.GIDA SEKTÖRÜ:

- 2006-2007 Şekerleme Fab.İnşaatı (Marı).
- 2005-2009 Şekerleme Fab.İnşaatı (Bikan).
- 2004-2005 Deterjan Fab.Tamiratı ve genişletme İşleri.
- 2006-2007 Bira Fab.İnşaatı (Garrıkale).
- 2009-2010 Bira Fab.Rekonstrüksiyon İşleri (Marı).
- 2006-2007 Plastik Sert Şişe Üretim Fab. İnş. (Ahal).
- 2000-2006 Et İşletme Fab. İnş.
- 2004-2005 Et İşletme Fab. İnş. (Ahal-Tecen).
- 1999-2000 Alkollü İçkiler Üretim Fab. Ahal .
- 2002-2003 Bira Fabrikası İnşaatı. (Ahal).
- 2003-2004 Çocuk Besin Üretim Fab. Rekonstrüksiyon İşleri.

22.UN VE BUĞDAY SEKTÖRÜ:

- 2000-2005 Ahal,Lebap,Marı,Daşoğuz buğday silo inşaatı.
- 2006-2007 Ahal,Balkan,Daşoğuz,Lebap Un elevatörü.
- 2006-2010 Ahal,Balkan,Marı Değirmen Kompleksi İnşaatı.
- 2003 Makarna Fab. (Nebitdag)
- 2001 Aşkabat Ekmek Fab.
- 1999-2000 Marı Makarna Fab.

- 2006 Marı Ekmek Fab.
- 2000 Aşkabat Pirinç , Mısır Kuru Kahvaitı Yemeği İçin Ürünlerin Üretimi Fab.
- 2005-2006 Marı, Daşoğuz, Türkmenabad Pirinç , Mısır Kuru Kahvaitı Yemeği İçin Ürünlerin Üretim Fab.
- 2002 Daşoğuz Pirinç Fab.

23.BALIKÇILIK SEKTÖRÜ:

- 2000 Marı Balık İşletme Fab.
- 2008-2010 Balık İşletme Fabrikası İnşaatı. (Büzmeyin).
- 1994-2001 Aşkabat Havuz Balıkları İşletme Fab. Rekonstrüksiyonu.
- 2006-2010 Daşoğuz Balık Havuzun Komple Sistemleştirme İşleri.
- 2005-2009 Marı Balık Havuzun Komple Sistemleştirme İşleri.
- 2001-2003 Seydi Balık Çiftliği. Lebap Vilayati.

24.PAMUK SEKTÖRÜ:

- 2003-2010 Pamuk Temizleme Fabrikaları

25.SAĞLIK SEKTÖRÜ:

- 2000 Dikiş Malzemelerin Üretim Fab.
- 2000-2003 Enjeksiyon İçin Polietilen Şiselerde Enfüzvar Eritici Üretim Fab İnş.
- 2003 Hammeddenin Yağlarını İşletme Mini fab. İlaç Otlarının Ekilen Sahanın Genişletme İşleri.
- 1999-2005 Kimya ve İlaç Üretim Fabrikası İnşaat.
- 2001 Meyan kökü İşletme Fab. Lebap Vilayati.
- 2000-2010 Okullar.
- 2000-2004 Vilayetlerde Diagnostik Merkezler İnşaatı.
- 2003-2004 Hastahane (Aşkabat).
- 2004-2005 Doğum Evi. (Büzmeyin).
- 2005-2009 Marı, Daşoğuz, Balkan Sağlık Evi Hastahaneleri.
- 2004-2005 Sağlık Tedavi Evi. (Ahal).

26.KONUT İNŞAATLARI:

- 2000-2005 Türkmenistan İçerisinde Muhtelif Konut İnşaatları.

27.KAMU İNŞAATLARI:

- 1999-2000 Türkmenbaşı'nda Deniz Suyu Arıtma Tesisi.
- 2003-2004 Yashan-Nebitdag Su Boru Hattının İnşaatı.
- 2000-2002 Kanalizasyon İnşaatı.
- 1999-2000 Karakum Derya Tunel Geçiti.
- 2000-2001 Daşoğuz Su Tesisin Sağlamaştırma İşleri.
- 2001-2003 Türkmenabat Kanalizasyon İnşaatı.
- 2006-2008 Su Arıtma Tesisi İnşaatı.

28.EĞİTİM:

- 2000-2010 Türkmenistan İçerisinde Muhtelif Okul İnşaatları.

29.SPOR:

- 2006-2007 “TÜRKMENBAŞI” Adındaki Spor Kompleksi.
- 2007-2008 Spor Evi İnşaatı.
- 2008-2010 Spor Stadyumu (Marı, Daşoğuz, Balkan).

30.TURİZM:

- 2000-2010 Oteller (Marı, Daşoğuz, Lebap).
- 2003-2004 “SIYAHAT” Otelin Genişletme İşleri (Aşkabat).
- 2004-2007 Gençler Turizm Merkezi (Çeleken).
- 2005-2007 Hazar Denzinde Turizm Kompleksi. (Balkan).
- 2007-2009 Turistik Kompleksler. (Lebap, Balkan).

31.KÜLTÜR:

- 2001-2003 Opera ve Bale Tiyatrosu.
- 2000-2002 Aşkabat Drama Tiyatrosu.
- 2000-2001 Aşkabat Disney Parkı.
- 2000-2001 Aşkabat Hayvanat Bahçesi.

32.DİĞER:

- 2006-2010 İdari Yönetim ve İş Merkezi .(Aşkabat).
- 1999-2000 Savunma Bakanlığı İnşaatı.
- 1999-2000 Adalet Evi İnşaatı.
- 2000-2001 Dış İşleri Bakanlığı İnşaatı.
- 2000-2002 Teleradyo Devlet Şirketi İdari Bina İnşaatı.
- 2001-2003 İçişleri Bakanlığı İnşaatı.

ÖZET

JELİLOV Kylych. Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkmenistan Ekonomisi: Sosyo-Ekonomik Bir Analiz, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

“Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkmenistan Ekonomisi: Sosyo-Ekonomik Bir Analiz” adlı bu tez çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde: İktisadi terim olarak tezde çok kullanılacak olan küreselleşme ve piyasa ekonomisi terimlerinin tarihsel gelişimi ve çalışma unsurlarını ele alınacaktır. Ayrıca Türkmenistan ekonomisinin küreselleşme ölçüleri diğer ülkelerle kıyaslanacaktır.

İkinci Bölümde: Türkmenistan Cumhuriyetine ait genel bilgiler verilecektir. Türkmenistan’ın sosyal ve ekonomik yapısı, başlıca ekonomik veriler (Tarihi Süreçte Türkmenistan’ın Devlet Anlayışı, İdari, Siyasi, Coğrafi ve Demografik Yapısı) aktarılacaktır. Ülkenin gelişim süreci XX yüzyılın başından ele alınmıştır. Bu süreç S.S.C.B. içindeki konumundan başlayarak, bağımsızlık ilanı ve bağımsızlık sonrası sosyo-ekonomik yapısını içermektedir. Devamında bağımsızlığından sonra gelişme yoluna girmiş olan Türkmenistan’ın piyasa ekonomisine girme çabaları, uygulanan politikalar ve siyasi yapılanmadan bahsedilecektir.

Üçüncü bölümde: Uygulanan politikaların olumlu veya olumsuz sonuçları, ileride yararlı olabileceği düşünülen ve Türkmenistan ekonomisinde uygulanabilecek yapısal reformlar ve politikalardan bahsedilecektir. Üçüncü bölüm, tezin yapısı gereği son bölüm olduğundan Türkmenistan ekonomisinin son hali arz edilecektir. Türkmenbaşı’nın vefatından sonra ülkenin enerji piyasasındaki olumu değişiklikler ve

küreselleşme çabalarından bahsedilecektir. Yeni cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhammedov'un siyasi ve ekonomik yapıdaki icraatlarına da değinilecektir.

Sonuç kısmında da bu çalışmanın ulaştığı sonucu, değişik bakış açılarından değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler

1. Küreselleşme
2. Piyasa Ekonomisi
3. Bağımsızlık
4. Kalkınma
5. Geçiş Ekonomisi

ABSTRACT

Jelilov Kylych. Process of Turkmenistan Economy in passing to Market Economy: Socio-Economic Analysis, Master Thesis, Ankara, 2007.

This thesis is named "Process of Turkmenistan Economy in passing to Market Economy: Socio-Economic Analysis" it consists of three parts.

First part is about: Explanation of working styles of the economical terms globalization and market economy, which are used very much in this thesis, are analyzed.

In the second part: General information about Republic of Turkmenistan (Turkmenistan in Historical Process: State Opinion, Administrative, Political, Geographical and Demographical Characteristics). In this section Social and Economic characteristics of Turkmenistan, mainly economic data are provided. Development process of the Turkmenistan is analyzed from the beginning of the 20th century. This process includes socio-economic situation of the country starting from its place in U.S.S.R, during declaration of independence and after the independence.

Struggles of developing Turkmenistan after taking its independence to enter to market economy, applied politics and political developments are discussed.

In the third part: Positive or negative results of the politics that has been applied, the reforms and politics that are thought to be beneficial in the future and could be used in Turkmenistan economy are discussed.

In conclusion part, socio-economic status of Turkmenistan is evaluated from different points of view.

Key Words

1. Globalization
2. Market Economy
3. Independence
4. Development
5. Transition Economy